

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»**

Методичні рекомендації

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТІСНО
ОРІЄНТОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У СИСТЕМІ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Київ - 2015

УДК 159.9

ББК 88

М-54

Рецензенти:

Татенко В. О. – член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України.

Москаленко В. В. – доктор філософських наук, професор, завідувач лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України.

Навчально-методичне забезпечення особистісно орієнтованої підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти : метод. реком. / П. В. Лушин, О. В. Брюховецька, А. І. Гусєв та ін.; НАПН України, Ун-т менеджменту освіти. – К., 2015. – 250 с.

Методичні рекомендації містять робочі навчальні програми з низки дисциплін, що викладаються в процесі психологічної підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти, рекомендації для проведення тренінгів, методичні рекомендації з написання кваліфікаційних дипломних робіт (бакалаврських і магістерських).

Основним завданням методичних рекомендацій є віднаходження шляхів удосконалення професійної підготовки майбутніх психологів у контексті особистісно орієнтованого підходу. Основними принципами побудови методичних рекомендацій є особистісна орієнтація, дільнісний підхід і полідисциплінарність.

Методичні рекомендації призначено для студентів-психологів, науковців, викладачів, аспірантів, слухачів системи післядипломної педагогічної освіти.

*Схвалено науково-методичною радою
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 9 від 13 листопада 2014 р.)*

*Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри
загальної та практичної психології
Інституту менеджменту та психології
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 5 від 3 грудня 2014 р.)*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
1. Загальні положення особистісно орієнтованої підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти	7
2. Модель підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти	12
3. Навчально-методичне забезпечення процесу особистісно орієнтованої підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної освіти	18
4. Методичні рекомендації щодо проектування робочої навчальної програми	20
5. Методичне забезпечення самостійної роботи студентів	31
6. Методичні рекомендації до виконання дипломної роботи як основного виду самостійної роботи	35
7. Методична підготовка викладача до забезпечення аудиторних занять	43
8. Методична підготовка викладача до проведення аудиторних тренінгів	47
ДОДАТКИ	56
Додаток А. Робоча програма навчальної дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології»	57
Додаток Б. Робоча програма навчальної дисципліни «Методика викладання психології у вищій школі»	74
Додаток В. Робоча програма навчальної дисципліни «Арт-терапевтичний тренінг»	126
Додаток Д. Робоча програма навчальної дисципліни «Екологічна психологія»	144
Додаток Ж. Робоча програма спецкурсу «Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів»	175
Додаток З. Вимоги до написання дипломної роботи для студентів освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «магістр» за спеціальністю «Психологія»	192
Додаток К. Тренінг розвитку толерантності до невизначеності у студентів-психологів	243

ПЕРЕДМОВА

Проблеми, пов'язані з особливостями підготовки майбутніх психологів в системі післядипломної освіти, виявилися в сучасній психологічній науці незаслужено відсунутими на задній план, такими, що займають скромне положення на периферії психологічного знання. Між тим, як відмічають фахівці в цій галузі, рівень розробленості методики підготовки майбутніх психологів на особистісно орієнтованих засадах далекий від досконалості. Звертає на себе увагу слабе або недостатнє використання в процесі підготовки відкритих в психологічній науці закономірностей, підходів, що існують. У зв'язку з цим відзначається той великий розрив, який існує на сьогодні між мірою обґрунтованості і використання активних методів у викладанні самої психології і тими її положеннями, які повною мірою реалізуються лише в наукових дослідженнях психологів, але не в практиці підготовки майбутніх психологів.

Проте існує досить перспективний напрям у розробці проблеми підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної освіти. Він пов'язаний з відмовою від традиційної орієнтації переважно на дидактичні проблеми (зміст, форми, методи навчання тощо). Зміна соціально-економічних умов життя сучасного суспільства, оновлення системи освіти вимагають якісно нового рівня професіоналізму фахівців. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема підготовки висококваліфікованих кадрів, готових теоретично і практично вирішувати професійні завдання, які уміють створювати, застосовувати і коригувати систему професійної діяльності. Необхідність безперервного вдосконалення системи підготовки кваліфікованих фахівців, недостатня їхня компетентність потребують створення цілісної моделі підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти, вдосконалення форм і процесу, в яких вона застосовується.

Посилення наукового інтересу до професійної підготовки молодих фахівців обумовлене цілим рядом об'єктивних проблем в їхній діяльності, її природі, в наборі вирішуваних завдань і технічних підходах до їх вирішення, в невиправданих очікуваннях з боку інших суб'єктів освітнього процесу. Існують розбіжності, невідповідності між змістом діяльності, вимогами державного стандарту і реальною професійною підготовкою фахівців в період навчання у ВНЗ. Дослідницьке вирішення проблеми полягає в тому, щоб знайти шляхи і способи усунення цієї суперечності. При цьому основною детермінантою, що обумовлює розвиток професійної освіти психологів, має бути система потреб суспільства і держави стосовно усієї освіти як цілісної системи.

Складний системний зв'язок між змістом професійної освіти і змістом діяльності фахівця усвідомлюється сучасними ученими, і саме він визначає логіку сучасних теоретичних підходів і рішень до пошуку шляхів підвищення якості професійної підготовки. Нині йде активний пошук змісту і технологій професійної освіти, здатних сприяти ефективному вирішенню професійних завдань. Аналіз використовуваних при цьому навчальних планів і програм, а також зміст і об'єм вимог державних освітніх стандартів показують тенденцію пошуку гнучкого балансу між теоретичним і прикладним аспектами освіти.

У таких реаліях усе актуальнішими стають пошуки шляхів кардинальної перебудови всієї освітньої політики, починаючи від формального боку її організації і до глибинних методологічних підвалин її існування.

Слід зазначити, що особистісно орієнтований простір проектується в умовах високого ступеня довільності не тільки шляхів розвитку особистості студента, а й підходів викладача до організації навчального процесу та змістового наповнення конкретних навчальних курсів. Саме тому запропонований перелік робочих програм не є обов'язковим для застосування при здійсненні особистісно орієнтованого навчання студентів-психологів, а, скоріше, слугує ілюстрацією того, яким чином принципи особистісно орієнтованого навчання можуть бути реалізовані в межах традиційної системи викладання.

У розроблених нами *методичних рекомендаціях* розкрито особливості організації особистісно орієнтованої підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти, охарактеризовано особливості навчання майбутніх психологів як дорослих слухачів, окреслено принципи навчання, які слід враховувати під час підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти, представлено організаційну модель очно-дистанційної форми особистісно орієнтованої психологічної підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти, яка включає оптимальне поєднання переваг очного та дистанційного навчання, традиційних і новітніх засобів навчання та інноваційних технологій навчання.

Також в *методичних рекомендаціях* проаналізовано навчально-методичне забезпечення процесу особистісно орієнтованої підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної освіти, наведено рекомендації щодо проектування робочої навчальної програми та виконання дипломної роботи як основного виду самостійної роботи.

У додатках представлено *робочі навчальні програми* з низки дисциплін, що викладаються в процесі психологічної підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти і методичні рекомендації з написання кваліфікаційних дипломних робіт (бакалаврських і магістерських).

Основним завданням методичних рекомендацій є віднаходження шляхів удосконалення професійної підготовки майбутніх психологів у контексті особистісно орієнтованого підходу.

Основними принципами побудови методичних рекомендацій є особистісна орієнтація, дієвистий підхід і полідисциплінарність.

Методичні рекомендації «Навчально-методичне забезпечення особистісно орієнтованої підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти» призначено, насамперед, для студентів-психологів, науковців, викладачів, аспірантів, слухачів системи післядипломної педагогічної освіти.

1. Загальні положення особистісно орієнтованої підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти

Не буде перебільшенням сказати, що сучасне покоління не лише молодих, але і дорослих співвітчизників вимушене пристосовуватися до наявного хаосу, непередбачуваності та високого рівня невизначеності як до неминучості. Цю особливість можна віднести до проявів «нової повсякденності», в якій переважають «перехідні» процеси та стани. Саме у перехідні періоди формуються нові, незвичні цінності, пріоритети і способи дій, зароджується необхідність у приватній ініціативі, знижується роль визнаних авторитетів: сучасній людині все більше доводиться покладатися на себе і на ті процеси, які прийнято відносити до соціальної і особистої *самоорганізації, самоврядування, саморегуляції, самодопомоги і саморозвитку*. Ця закономірність не обійшла і *сферу освіти взагалі, та освіти дорослих*, зокрема. Вона все більше трансформується з області повчання і навчання в простір *самостійної навчальної діяльності і самоосвіти*. Викладач все більше допомагає вчитися, а не вчить.

Особливо це актуально для *освіти дорослих*. Якщо раніше для того, щоб бути успішним, доросла людина могла розраховувати на отриману в дитинстві або юності освіту, то тепер зміни в професійному і громадському житті настільки радикальні і швидкоплинні, що вчитися, підвищувати кваліфікацію, перенавчатися доводиться самостійно упродовж усього життя.

Існує декілька позицій стосовно розвитку системи освіти дорослих. Першу прийнято називати *традиційною, директивною, жорстко регламентованою і структурованою*. У викладачів в цій системі, як правило, є дуже певне уявлення про цілі, способи перетворення об'єкта, яким є дорослий учень. Ця позиція, як відомо, все більше зживає себе, що стає очевидним в наступних перехідних явищах. Студенти усе менше хочуть вчитися по-старому, викладачам значно складніше викладати по-новому. Наприклад, студенти системи післядипломної освіти фактично відмовляються вчитися, підвищувати кваліфікацію без урахування їхніх досягнень, набутого життєвого і професійного досвіду. Система освіти дорослих все більше фрагментується і те, що раніше засвоювалося в системі формальної освіти дорослих, нині переноситься в область неформального або навіть інформального, спонтанного навчання. Жорстка і директивна регламентація, контроль за процесом і результатами навчання і підготовки поступово «розчиняються» і розподіляються між студентами, їхньою адміністрацією та іншими інстанціями.

Через це, ми схильні фіксувати *другу позицію*, що усе більше поширюється в системі освіти дорослих. Її суть в тому, що кількість і якість накопичених змін у

сфері освіти, взагалі, і освіти дорослих, зокрема, настільки збільшилися, що цілеспрямовано їх враховувати стає все важче. Те, що раніше представлялося як спланований і керований освітній процес із заздалегідь сформульованими цілями, завданнями і способами дії, зараз все більше бачиться як, якщо, не наростаючий хаос, то малокерований потік, що важко піддається зовнішньому контролю і цілеспрямованому перетворенню. На порядок денний виходить розуміння освіти дорослих як недирективного або фасилітативного супроводу процесу навчальної діяльності, яка самоорганізується і саморозвивається в умовах, що постійно змінюються.

Неперервна професійна освіта забезпечує можливість навчання кожної людини впродовж усього її життя у різноманітних освітніх закладах і дає змогу сформулювати у людини бажання та вміння вийти за межі мінімально необхідних знань, потребу у саморозвитку, безперервній та гнучкій самоосвіті.

У цьому контексті *післядипломна освіта* може розглядатися як переломний етап, який значною мірою визначає професійне становлення особистості.

Головною метою післядипломної освіти повинен стати розвиток особистості, а не тільки її професійна діяльність. Як зазначає В. Г. Кремень, діяльність вищої школи в наш час спрямовано на формування фахівця, спроможного жити в системі постійно змінюваних координат, здатного сприймати і творити зміни. Саме тому професійне становлення особистості майбутніх психологів неможливе без системи ефективною особистісно орієнтованою освіти.

Організація процесу *навчання в закладі післядипломної освіти* – складне завдання, оскільки слід враховувати циклічність навчання, неоднорідний склад студентів за віковими, фізіологічними і психологічними характеристиками, стаж роботи, загальну культуру та професійну підготовку тощо. Попри значний доробок наукових праць у цій сфері проблема підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної освіти не достатньо досліджена.

Насамперед, на нашу думку, слід охарактеризувати декілька *особливостей навчання майбутніх психологів як дорослих студентів*:

1. Дорослий студент-психолог усвідомлює себе самостійною особистістю і критично ставиться до будь-яких спроб керувати ним, навіть якщо не виказує цього вголос.

2. Дорослий студент закладу післядипломної педагогічної освіти оцінює будь-яку інформацію, що надходить ззовні крізь призму життєвого, соціального і професійного досвіду.

3. Мотивація дорослого студента-психолога до навчання у закладі післядипломної педагогічної освіти полягає в суто прагматичному підході: після

здобуття освіти він прагне вирішити свої життєві проблеми (кар'єрне зростання, професійне спілкування, дозвілля тощо).

4. На відміну від учня чи просто студента дорослий студент-психолог прагне до невідкладного використання отриманих професійних знань або ж до насолоди від самого процесу навчання.

5. Доцільно використовувати різні прийоми стимулювання дорослих студентів-психологів через їхню самооцінку (оцінку себе, своєї діяльності, свого становища в групі, свого ставлення до інших тощо) та спільне формування цілей навчання.

6. Багате джерело особистих знань і досвіду дорослих студентів-психологів має використовуватись у процесі навчання різними способами: шляхом аналізу конкретних проблем, ситуацій, виявлення можливостей застосування отриманих знань до різних сфер діяльності, а не тільки до ситуацій, які розглядаються на заняттях.

Відповідно до особливостей навчання дорослих студентів окреслимо *принципи навчання*, які слід враховувати під час підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної освіти:

1. Отримання користі від знань.
2. Відповідальність за власне навчання.
3. Джерело індивідуалізації навчання – досвід самих студентів.
4. Усвідомлення студентами того, що навчання змінить їхнє життя на краще.
5. Підвищення кваліфікації, здобуття другої вищої освіти не за рахунок вироблення нових умінь у процесі навчання, а за рахунок їх реалізації.

Інакше кажучи: люди вчать тільки те, що вони готові вчити; люди краще вчаться тому, що вони реально роблять; люди вчаться на власних помилках; людям легше вчити те, що їм знайомо; людям у навчанні допомагають різні органи відчуттів; люди вчаться методично і, в нашій культурі, систематично; люди не можуть вивчити те, чого вони не розуміють; люди вчаться на практиці; люди вчаться краще, якщо бачать прогрес у навчанні; люди краще реагують, коли те, чому вони повинні навчитися, пропонується їм у придатній для них формі.

З іншого боку, аналізуючи сучасні підходи в підготовці майбутніх психологів, не можемо не охарактеризувати ключову постать в галузі післядипломної педагогічної освіти – постать *викладача* як фахівця в галузі навчальної, виховної, організаційної, консультаційної, інформаційно-орієнтувальної роботи.

Організація процесу навчання в закладі післядипломної освіти – складне завдання, оскільки слід враховувати циклічність навчання, неоднорідний склад

студентів за віковими, фізіологічними і психологічними характеристиками, стаж роботи, загальну культуру та професійну підготовку тощо. Підготовка у системі післядипломної освіти передбачає взаємодію викладачів і студентів на всіх етапах процесу навчання з урахуванням психологічних особливостей і професійного досвіду тих, хто навчається.

Освіта дорослих – це відокремлена частина системи освіти, яка сприяє всебічному розвитку людини в період її самостійного життя. Сучасні науковці виділяють напрями такого розвитку: формальна, неформальна (семінари, тренінги тощо) та інформальна освіта (самоосвітня діяльність, мережа «інтернет» тощо).

Освіта дорослих суттєво відрізняється від дитячо-юнацької освіти трьома головними особливостями:

- 1) своєрідністю освітніх закладів, форм та методів їх діяльності – їх орієнтація на освітні потреби осіб і на режим їх соціального життя;
- 2) специфікою слухачів (студентів): суб'єктами навчальної діяльності є особи, які вже мають певний професійний досвід;
- 3) змістом мети і завдань освітнього процесу, особливостями форм і методів педагогічної роботи із суб'єктами навчальної діяльності.

Функціонально-посадовими обов'язками викладача закладу післядипломної освіти є:

- організація і реалізація навчання дорослих з урахуванням соціальних, психологічних, життєвих, фізіологічних особливостей;
- надання допомоги у науково обґрунтованій організації і реалізації навчального процесу;
- проведення науково-дослідницької роботи з проблем освіти дорослих;
- консультації з питань виробничої, навчальної, соціальної роботи й особистого життя тощо.

Виконання цих функцій передбачає: підвищення розуміння ними особливостей дорослих як суб'єктів освітньої діяльності; володіння відповідними освітніми технологіями, адекватними до запитів студентів; організацію навчання, заснованого на партнерстві (недирективне управління).

Водночас викладач закладу післядипломної освіти виконує певні *соціальні ролі у своїй професійній діяльності*. Як «психотерапевт» надає допомогу майбутнім психологам у відновленні мотивації до освітньої діяльності, послабленні «бар'єрів» сприйняття, зниженні рівня тривожності, підвищенні стресостійкості суб'єктів навчання. Як «експерт» – володіє на високому рівні змістом професійної діяльності майбутніх психологів. Невміння передати свій досвід призводить до того, що «експерт» перетворюється на чергового «контролера», від якого залежить, наприклад, чи буде прийнято залік. Тому вкрай

важливою для кожного професіонала, який виступає у ролі викладача системи післядипломної освіти, має бути спеціальна підготовка. Як «консультант», він має володіти методологією супроводу процесу самоосвіти майбутніх психологів (керованої самостійної роботи).

У контексті наведених «ролей» наведемо *характеристику спеціальної підготовки викладачів* закладів післядипломної освіти:

1. Наявність мети, що визначає характер діяльності викладача, озброєння новими знаннями й уміннями: прагнення допомогти майбутнім психологам знову відкрити втрачені здібності, спрямувати на саморозвиток, розвивати здатність працювати самостійно й у групі.

2. Професійна орієнтація: оцінка себе як фахівця у галузі психології. Уявлення про специфіку навчання майбутніх психологів, їхнє ставлення до навчального матеріалу і здатність його засвоювати. Ставлення до майбутніх психологів – студентів закладу післядипломної освіти – як до дорослих людей, які мають певний життєвий і професійний досвід.

3. Володіння мовою викладання: культура мовлення; багатство професійної лексики; дотримання мовних норм тощо.

4. Розуміння закономірностей взаємодії учасників освітнього процесу: розуміння студентів-психологів, здатність до самовираження, інтерактивна і перцептивна взаємодія в навчальній діяльності.

5. Відповідальність викладача за свою діяльність та її результативність: здатність передбачати результати своєї діяльності та її своєчасна корекція. Уміння налагодити зворотний зв'язок як безпосередньо на кожному занятті, так і протягом усього періоду навчання (включаючи дистанційний етап).

6. Уявлення про фактори навчального процесу: уміння аналізувати соціальну і психологічну обумовленість навчального процесу.

7. Педагогічний оптимізм: упевненість, що грамотне навчання сприяє розвитку особистості майбутнього психолога, його вмінню працювати як індивідуально, так і в колективі.

8. Уміння майстерно проявляти себе як фахівця: постійне прагнення до саморозвитку і творчості, пошук і знаходження об'єктивно нових завдань, методів, способів навчання в системі післядипломної педагогічної освіти.

З іншого боку, аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що існує ряд вимог до наявності таких *індивідуально-психологічних рис у викладача закладу післядипломної освіти*, як:

- гуманістична спрямованість;
- перспективна орієнтація кар'єри на майбутнє (аспірантура, докторантура; інформальна освіта; супервізія тощо);

- відчуття задоволення від викладацької діяльності;
- творчий рівень професіоналізму, що реалізується через андрагогічну компетентність, майстерність, спосіб опанування педагогічного досвіду;
- педагогічна рефлексія;
- внутрішній локус контролю;
- комунікабельні та організаторські здібності;
- тактовність;
- переконувальний вплив (дорослі студенти завжди піддають усе аналізу і коригуванню);
- довірливе спілкування;
- рефлексивне слухання.

Узагальнивши наукові підходи до змісту професійної діяльності викладача закладу післядипломної освіти, окреслимо складові його *професійної майстерності*:

- по-перше, це професійний підхід до організації освітнього процесу, орієнтованого на дорослих людей, їхній життєвий досвід (побутовий, професійний, соціальний);
- по-друге, використання системи певних знань (психолого-педагогічних, економічних, правових, філософських, андрагогічних, соціологічних тощо) і прагнення до самовдосконалення;
- по-третє, володіння технологіями навчання дорослих – методикою психолого-педагогічної діагностики студентів-психологів, процедурами оцінювання процесу навчання, здатністю коригувати процес навчання і самоосвіти (керованої самостійної роботи);
- по-четверте, виявлення своєї позиції у викладацькій діяльності: тьютора, фасилітатора, модератора, комунікатора; по-п'яте, володіння формами андрагогічної взаємодії: співробітництво, недирективне управління, партнерське ставлення.

2. Модель підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти

Слід зазначити, що в умовах сьогодення ми є свідками принципового перетворення освітнього простору. Розвиток системи вищої освіти в Україні повинен привести до:

- *появи нових можливостей* для оновлення змісту навчання і методів викладання дисциплін і поширення знань;

- *розширення доступу* до усіх рівнів освіти, реалізації можливості її отримання для великої кількості молодих людей, включаючи тих, хто не може вчитися у вищих навчальних закладах через відсутність фінансових або фізичних можливостей, професійної зайнятості, віддаленості від великих міст, престижних учбових закладів тощо;

- *індивідуалізації навчання* при масовості освіти.

Звідси випливає, що особливий акцент потрібно робити на *особистісно орієнтованому підході*.

Базовими підвалинами *особистісно орієнтованого підходу до підготовки майбутніх психологів* можуть бути такі *теоретико-методологічні принципи*:

- 1) *самоорганізація освітньої діяльності* передбачає прийняття того факту, що сучасний слабо структурований та невизначений стан освітнього простору створює оптимальне середовище для саморозвитку особистості, оскільки він ідеально відтворює той ступінь невизначеності смислових підвалин, який існує у суспільстві;

- 2) *екологічність освітнього простору* передбачає недирективний супровід суб'єктів учбової діяльності в реалізації ними індивідуальних стратегій професійного розвитку в умовах, де організація процесу підготовки фахівців виступає як доповнення для формальних та інформальних освітніх структур у загальному освітньому просторі;

- 3) *профіцитарність* – у освітньому просторі вже є наявними всі можливості для успішного саморозвитку особистості та створення нею індивідуальної конкурентоздатної моделі власного фахового зростання. Зі свого боку суб'єкт навчання має всі можливості для самореалізації;

- 4) *компетентність самосупроводу* – у складних ситуаціях самоосвіти, який передбачає перетворення споживача освітніх послуг на активного творця власної професійної компетенції.

Проте нинішні вимоги до організації та забезпечення навчального процесу не позбавлені суперечностей, основні з яких сконцентровано у полі професійної діяльності викладачів:

- з одного боку, організація і забезпечення навчального процесу покликані сформулювати у студентів компетентності, що уможливають виконання функціональних обов'язків найоптимальнішим способом на основі науково обґрунтованих рішень, що передбачає максимальну спрямованість на індивідуальну траєкторію навчання через врахування специфіки майбутньої професійної діяльності та професіоналізації, а з іншого – його побудова за вимогами кредитно-модульного навчання, що гранично його стандартизують;

- з одного боку, логічне структурування викладачем навчального матеріалу через послідовне подання змісту навчання, завдань для самоперевірки, питань для поглибленого контролю, що уможливорює, на його погляд, досягнення студентом вагомих результатів як на проміжних етапах опанування навчальної дисципліни, так і на підсумковому на засадах включення його у лінійний, упорядкований, ритмічний процес навчання, а з іншого – неможливість викладача повною мірою забезпечити системність й послідовність самостійної роботи студента, оскільки часто її формат є спорадичним, епізодичним, невпорядкованим, а то й хаотичним.

Для вирішення зазначених протиріч необхідно швидкими темпами впроваджувати *технології дистанційного навчання* в систему післядипломної освіти майбутніх психологів.

Основу навчального процесу *дистанційного навчання* становить цілеспрямована та контрольована інтенсивна праця того, хто навчається, в зручному для нього місці, в зручний для нього час, за індивідуальним розкладом, з наявним комплектом спеціальних засобів навчання та узгодженою можливістю контакту з викладачем телефоном, електронною або звичайною поштою, а також очно.

Процес навчання з використанням технологій дистанційного навчання може відбуватися у двох *формах*:

- *дистанційній*: коли усі види занять, підготовка випускної роботи, контрольні заходи і тощо здійснюються дистанційно, при цьому захист випускної роботи і підсумковий контроль (залік, екзамен) можуть здійснюватися очно або дистанційно, за допомогою засобів відео-конференцзв'язку;

- *дистанційній, об'єднаній з очною формою* (очно-дистанційною): коли лише частина навчальної програми вивчається дистанційно, а усе інше – очно.

Очно-дистанційна *модель підготовки майбутніх психологів* включає оптимальне поєднання переваг очного та дистанційного навчання, традиційних і новітніх засобів навчання та інноваційних технологій навчання.

Представлена модель включає *три етапи*:

Перший етап (очний) – сесія, відвідування аудиторних лекційних занять. Основні завдання етапу: ознайомлення студентів з сучасними дослідженнями і новітніми досягненнями в професійній сфері діяльності, ознайомлення з предметом, метою і завданнями дисциплін, що вивчаються, консультації.

Другий етап (дистанційний) – керована самостійна робота. Основні завдання етапу: якісне забезпечення та супровід керованої і контрольованої самостійної роботи студентів (підготовка до семінарських і практичних занять з дисциплін, що вивчаються, індивідуальні консультації з викладачами, виконання

індивідуальних завдань, написання контрольних робіт, модульний контроль, підготовка до іспитів/заліків).

Здатність самостійно удосконалювати знання та професійні навички, самостійно аналізувати факти і явища – один з основних показників сформованості професійної культури спеціаліста. Уміння систематично самостійно працювати становлять міцну основу успіхів у самовдосконаленні молодих фахівців. За сучасних темпів накопичення нових професійних даних особливої цінності набувають такі риси особистості як ініціативність, активність, самостійність, аналітичні здібності тощо. Саме формуванню таких рис особистості має сприяти правильна організація навчального процесу у ВНЗ з розрахунком на збільшення годин *самостійної роботи студентів*.

Самостійна робота студента – важлива складова навчального процесу. Вона є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Окрім цього, студент може спілкуватися з викладачем особисто або за допомогою засобів зв'язку. Отже, викладач відіграє роль консультанта, а не лектора.

Управління самостійною роботою студента на дистанційному етапі навчання здійснюється як опосередковано, через програми, завдання, методики тощо, так і безпосередньо викладачами, які використовують інформаційно-комунікаційні технології та Інтернет для регулярного зворотного зв'язку. *Основним завданням викладача* на дистанційному етапі навчання є: якісне забезпечення та супровід (допомога, контроль і управління) самостійної роботи студента, оцінювання і контроль знань, пояснення складного матеріалу предмета; створення комфортної атмосфери для спілкування між студентами навчальної групи, коригування індивідуального графіка навчання кожного студента навчальної групи.

Отже, самостійна робота студента на дистанційному етапі навчання – це багатоаспектний процес, який вимагає чіткої організації та координації дій від викладача, якісного методичного забезпечення, і певних зусиль щодо самоорганізації від студента. Результативність цього процесу залежить від різних факторів та умов, серед яких: мотивація, минулий досвід, можливості, організація, забезпечення тощо.

Підготовка майбутніх психологів за очно-дистанційною формою навчання буде ефективною за таких умов, як:

- організація активної взаємодії між учасниками навчального процесу;
- встановлення партнерських стосунків між викладачем та студентами;
- застосування різноманітних активних форм та методів діяльності студентів;

- забезпечення студентів необхідними навчально-методичними матеріалами для вивчення дисципліни;
- створення необхідних умов для самоосвіти тих, хто навчається;
- стимулювання творчої активності студентів;
- врахування індивідуальних особливостей кожного студента;
- створення ситуації успіху для кожного педагога;
- широке використання у навчальному процесі мережі Інтернет, засобів, теле-, відеозв'язку;
- активне використання комп'ютерних технологій;
- вільний доступ студентів до бази даних, бібліотечних каталогів та інших інформаційних ресурсів;
- подання змісту дисципліни через друковані видання, комп'ютерні диски або відеозаписи, якими студенти можуть скористатися у зручний для себе час;
- здійснення контролю та корекції навчальної діяльності;
- формування в ході діяльності дослідницької, пізнавальної культури студентів.

Третій етап (очний) – сесія, відвідування семінарських та практичних занять, складання екзаменів і заліків. Методичні матеріали, необхідні для проведення модульного і підсумкового контролю та оцінювання його результатів розробляються з врахуванням модульної структури курсу. Основні завдання етапу: систематизація знань і умінь студентів, атестація успішності навчання.

Переваги використання очно-дистанційного навчання:

Позитивний вплив на студента: підвищення творчого та інтелектуального потенціалу людини, що здобуває вищу освіту за очно-дистанційною формою навчання, відбувається за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, використання сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій, уміння самостійно приймати відповідальні рішення.

Нова роль викладача: очно-дистанційне навчання розширює і оновлює роль викладача, робить його наставником-консультантом, який повинен координувати пізнавальний процес, постійно удосконалювати ті курси, які він викладає, підвищувати творчу активність і кваліфікацію відповідно до нововведень і інновацій.

Якість: якість очно-дистанційного навчання не поступається якості очної форми навчання, оскільки для підготовки дидактичних засобів залучається кращий професорсько-викладацький склад і використовуються сучасні навчально-методичні матеріали; передбачається введення спеціалізованого контролю якості очно-дистанційного навчання та його відповідність освітнім стандартам.

Гнучкість: студенти, що здобувають вищу освіту за очно-дистанційною формою навчання регулярно відвідують заняття лише під час сесій, а в період між сесіями вчаться в зручний для себе час і в зручному місці.

Модульність: в основу програми очно-дистанційного навчання закладено модульний принцип; кожен окремих курс створює цілісне уявлення про окрему предметну область, що дає змогу сформувати навчальну програму, яка відповідає індивідуальним або груповим потребам.

Технологічність: використання в навчальному процесі нових досягнень інформаційних технологій, що сприяють входженню України у світовий інформаційний простір. Соціальна рівність: рівні можливості здобуття освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я і соціального статусу.

Паралельність: навчання здійснюється одночасно з професійною діяльністю (чи з навчанням в іншому напрямі), тобто без відриву від виробництва або іншого виду діяльності. Велика аудиторія: одночасне звернення до багатьох джерел навчальної інформації, великої кількості студентів/слухачів, спілкування студентів між собою і з викладачами за допомогою телекомунікаційного зв'язку.

Економічність: ефективне використання навчальних площ і технічних засобів, концентроване і уніфіковане представлення інформації, використання і розвиток комп'ютерного моделювання повинні привести до зниження витрат на підготовку фахівців.

Вирішення протиріччя між обсягом навчального матеріалу (змістом) і лімітом навчального часу, при цьому студент завжди має можливість отримати кваліфіковану і своєчасну методичну допомогу та консультації.

Отже, головною перевагою очно-дистанційного навчання є *посилення особистісної орієнтації навчання.*

Як зазначає В. В. Олійник, найважливішим аспектом очно-дистанційного навчання має бути його *науково-методичне забезпечення*, розроблене з урахуванням вимог педагогіки, психології, валеології, інформатики та інших наук.

Е. Г. Скребницький вважає, що науково-методичне забезпечення доцільно подавати у вигляді *трьох блоків:* інформаційно-змістового, контрольного-комунікативного та корекційно-узагальнювального.

- *Інформаційно-змістовий блок* має містити: загальні відомості про курс, що вивчається; навчальний план і навчальні програми та робочі навчальні програми; підручники, навчальні посібники, довідники тощо; плани лекцій, семінарів і практичних занять; методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи та виконання атестаційних робіт; перелік тем атестаційних робіт. Цей блок спрямовано на виконання організаційної та навчальної функцій очно-дистанційного навчання.

- *Контрольно-комунікативний* блок має об'єднувати: тести різного призначення; завдання до заліків та іспитів; критерії оцінювання; графіки консультацій та зустрічей з викладачем, зокрема з використанням телекомунікаційних мереж. Цей блок забезпечує виконання навчальної, контрольної, комунікативної, організаційної, рефлексивної функцій очно-дистанційного навчання, дає змогу встановити оптимальний зворотний зв'язок між учасниками дистанційного навчання.

- *Корекційно-узагальнювальний* блок призначений для педагогічного моніторингу процесу очно-дистанційного навчання, має містити: підсумкові результати навчальної роботи студента; результати діагностики навчально-пізнавальної діяльності; аналіз результатів контролю. Цей блок забезпечує виконання коригувальної, організаційної та інших функцій навчання.

Загалом, якісне і всебічне науково-методичне забезпечення процесу навчання стає *найголовнішим завданням наукової та методичної роботи кафедри*. Для підготовки дидактичних матеріалів залучаються тільки найбільш кваліфіковані представники професорсько-викладацького складу і найсучасніші навчально-методичні матеріали.

3. Навчально-методичне забезпечення процесу особистісно орієнтованої підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної освіти

Змістове навантаження навчально-методичного забезпечення навчального процесу має відтворювати логіку формування готовності майбутніх психологів до професійно-педагогічної діяльності і разом із іншими компонентами педагогічного процесу утворювати науково-теоретичну й концептуальну єдність професійної підготовки психолога.

На нашу думку, доцільно уточнити *змістову сутність науково-методичного забезпечення навчального процесу* через встановлення його функціонального призначення, видів і сучасних нормативних вимог до нього.

Навчально-методичне забезпечення навчального процесу – це сукупність документів, наукових, навчальних, методичних матеріалів, які: а) описують зміст, б) встановлюють структуру, в) визначають результат, г) регламентують перебіг навчального процесу.

Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах визначено *основні компоненти науково-методичного забезпечення навчального процесу*. Ними є:

- державні стандарти освіти;
- навчальні плани;
- навчальні програми і робочі навчальні програми з усіх нормативних і вибіркових навчальних дисциплін;
- програми всіх видів практики;
- підручники та навчальні посібники;
- інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять;
- індивідуальні завдання для самостійної роботи студентів із навчальних дисциплін;
- матеріали поточного та підсумкового контролю (контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять; контрольні роботи для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу, питання для самоперевірки знань, питання до заліку/іспиту, тестові завдання);
- методичні матеріали: для самостійного опрацювання студентами фахової літератури, написання курсових, дипломних робіт.

Важливо зазначити, що здійснення в подальшому професійної діяльності найоптимальнішим способом, на основі науково обґрунтованих рішень, передбачає *щонайбільшу спрямованість на індивідуалізацію навчання через врахування специфіки майбутньої професійної діяльності*. Тому цей перелік компонентів науково-методичного забезпечення може бути (й бажано) доповненим, *розширеним* за рішеннями кафедри, факультету, вищого навчального закладу або з ініціативи самого викладача:

- забезпечення педагогічного процесу наочним, роздатковим матеріалом;
- підготовка конспектів лекційно-практичних занять та методичних рекомендацій в електронному форматі;
- розроблення методичних матеріалів для самостійної роботи студентів, які навчаються за індивідуальним графіком, відповідно до вимог організації навчального процесу за кредитно-модульною системою;
- розроблення тематики курсових, бакалаврських та магістерських робіт.

Думаємо, що безсистемність в організації студентами *самостійної роботи* можна скоригувати саме шляхом розширення *переліку основних компонентів навчально-методичного забезпечення навчального процесу*. Передусім доцільно передбачити:

- анотовані каталоги;
- реферативні журнали;

- відеозаписи лекційних, семінарських занять, дискусій, конференцій, засідань «круглого столу», на яких зафіксовано обговорення навчального матеріалу в обсязі щонайменше всього модуля, а краще – кількох;
- відеозаписи виступів відомих фахівців (як вітчизняних, так і зарубіжних) із проблем, передбачених навчальною програмою.

Основними документами, якими керуються інститути (факультети) та кафедри вищих закладів освіти в організації навчального процесу разом з *навчальними планами* є *навчальні програми* і *робочі навчальні програми дисциплін*. Навчальні плани та програми повинні бути стабільними і діяти, як правило, протягом повного терміну, встановленого для підготовки фахівця.

Навчальна програма – основний науково-теоретичний документ, що визначає місце і значення навчальної дисципліни в реалізації освітньо-професійної підготовки студента, її зміст, обсяг знань, умінь і навичок, якими повинен володіти фахівець, послідовність і організаційні форми вивчення навчальної дисципліни. *Навчальні програми нормативних дисциплін* належать до документів державного стандарту, розробляються і затверджуються як його складові. *Навчальні програми вибіркових дисциплін* розробляються на 3–5 років кафедрами вищих навчальних закладів і затверджуються вченою радою ВНЗ.

Робоча навчальна програма є нормативним документом вищого закладу освіти і розробляється для кожної навчальної дисципліни на основі навчальної програми дисципліни відповідно до навчального плану. У робочій навчальній програмі відображається конкретний зміст навчальної дисципліни, послідовність та організаційно-методичні форми її вивчення, обсяг часу на різні види навчальної роботи, засоби і форми поточного та підсумкового контролю.

Робоча навчальна програма відпрацьовується для кожної навчальної дисципліни на підставі кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійної програми підготовки фахівців, навчального плану. Робоча навчальна програма з дисципліни розробляється кафедрою, підписується завідувачем кафедри та затверджується першим проректором інституту.

4. Методичні рекомендації щодо проектування робочої навчальної програми

Для полегшення роботи викладача нижче пропонуємо рекомендації щодо проектування *робочої навчальної програми*. Зазначимо, насамперед, що *основними принципами побудови навчальної програми* є такі:

- відповідність змісту освіти сучасним досягненням науки, техніки і культури;
- відповідність соціальним цілям підготовки фахівців;
- наступність у вивченні навчальних дисциплін;
- генералізація навчального матеріалу довкола провідних ідей і наукових теорій;
- розвантаження програм від другорядного матеріалу;
- забезпечення взаємозв'язку науки і практики;
- забезпечення взаємозв'язку між навчальними дисциплінами, тощо.

При конструюванні *навчальної програми згідно з модульно-кредитною системою навчання* слід спиратися на вищенаведені принципи та використовувати *такі*:

- *модульність*, сутність якого базується на основній ідеї модульного навчання – використання в процесі навчання модулів як основного засобу засвоєння студентами дози навчальної інформації. Принцип модульності є виявом індивідуалізації навчання, адже забезпечуються найбільш сприятливі умови для кожного студента щодо темпу просування у навчанні, реалізації кожним з них цілей навчання;
- *структурування змісту*, що означає поділ навчального матеріалу в межах модуля на структурні елементи, перед кожним з яких висувається конкретна дидактична мета, а зміст навчання надається в обсязі, який забезпечує її досягнення.

Модульний варіант програми конструюється за такою *схемою*:

1. Зміст навчальної дисципліни розподіляється на модулі, які мають конкретну мету і завдання вивчення;
2. Модуль охоплює декілька тем (навчальних елементів), об'єднаних спільною логікою;
3. У модулях мають об'єднуватися теоретичні і практичні питання, повинні бути виокремлені головні, базові та допоміжні питання, обов'язкові для вивчення чи рекомендовані для ознайомлення або поглибленого дослідження;
4. Модульний варіант програми має окреслювати перелік знань, умінь і навичок, необхідних для засвоєння в процесі аудиторних занять та самостійної роботи, визначати зміст і методи їх контролю та оцінювання;
5. Кожен модуль має змістовно пов'язуватися з попереднім та наступним.

Робоча навчальна програма дисципліни містить три основні *блоки*:

1. Матеріали для аудиторної роботи з навчальної дисципліни: плани-конспекти лекцій, плани семінарських і практичних занять, мультимедійний супровід занять;

2. Матеріали для самостійної роботи студентів: навчальні підручники та посібники, методичні рекомендації для підготовки до практичних та семінарських занять, матеріали самоконтролю з кожного модуля, індивідуальні завдання, теми творчих робіт тощо;

3. Матеріали для контролю навчальних досягнень студентів: контрольні питання, контрольні завдання, тести для проведення поточного та підсумкового контролю тощо.

До складових робочої навчальної програми *входять*: пояснювальна записка, навчально-тематичний план, програмний матеріал до вивчення навчальної дисципліни, теми і плани лекцій, семінарських та практичних занять, методичні вказівки щодо організації самостійної роботи студентів і виконання контрольної роботи, завдання для контрольної роботи, тематика рефератів, тестові і творчі завдання, питання до самоконтролю, пакет методичних матеріалів для проведення поточного і підсумкового контролю (заліку/іспиту), критерії оцінювання навчальних досягнень студентів у процесі всіх видів навчальної діяльності, а також перелік навчально-методичної літератури (рекомендованої та додаткової), засобів наочності, технічних засобів навчання тощо.

Зміст розділів робочої навчальної програми.

Титульна сторінка.

«Пояснювальна записка» містить: *опис навчальної дисципліни* – такі характеристики дисципліни як: кількість кредитів, модулів, змістових модулів, загальну кількість годин для вивчення дисципліни кількість тижневих годин (аудиторних та самостійної роботи студента) та кількість годин на лекційні, практичні, семінарські та самостійні заняття студентів.

Мета та завдання навчальної дисципліни. У цьому розділі необхідно сформулювати мету та завдання дисципліни відповідно до її змісту; чітко визначити – що повинен знати і уміти студент після опанування дисципліни і вказати місце у структурно-логічній схемі підготовки фахівців.

Організаційно-методичні вказівки відображають роль та місце даної навчальної дисципліни у підготовці спеціалістів, особливості розділів, тем, які вивчаються, взаємозв'язок з іншими дисциплінами, види контролю занять з дисципліни та інші необхідні питання. У них викладаються основні рекомендації з організації та методики навчання студентів; вказуються теоретичні та наукові

основи дисципліни: знання, уміння та навички студентів, на яких базується викладання, які навчальні дисципліни його забезпечують; розглядаються особливості організації та методики проведення різних видів занять, відпрацювання розділів та окремих тем.

Компетенції, які формуються робочою навчальною програмою визначають кінцевий результат, якого необхідно досягти у вивченні даної дисципліни. У ній має бути вказано, що студенти повинні знати й уміти та з чим бути ознайомлені в результаті вивчення дисципліни. Цільова настанова є одночасно настановою для викладачів та осіб, які навчаються.

«Тематичний план вивчення дисципліни» є основним робочим документом кафедри та викладача. Він визначає зміст, логічну побудову та порядок вивчення конкретної навчальної дисципліни з урахуванням провідної функції предмета. Тематичний план опрацьовується на період дії навчальних планів та програм і *містить*: розподіл навчального часу за семестрами і видами навчальних занять; план проходження програми; звітність за семестри; план вивчення дисципліни за видами навчальних занять з переліком тем та навчальних питань, вказівками щодо матеріального забезпечення занять, завданнями на самостійну роботу; перелік основної і додаткової навчальної літератури; організаційно-методичні вказівки стосовно проведення занять; взаємозв'язок з іншими дисциплінами.

Тематичний план опрацьовується на кафедрі, для кожної спеціальності (спеціалізації) за роками навчання на весь курс на підставі навчального плану, підготовки та освітньо-кваліфікаційної характеристики, підписується завідуючим кафедри, погоджується з керівником навчального відділу і затверджується першим заступником ректора інституту.

Розподіл навчального часу за розділами, темами та видами навчальних занять має забезпечувати виконання вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик та доцільне співвідношення теоретичного і практичного навчання. До тематичного плану оперативно вносяться всі необхідні затверджені зміни щодо змісту, організації та методики викладання дисципліни, враховуючи новітні досягнення науки і техніки, передового досвіду навчально-виховної діяльності, вимог ректора інституту. Усі зміни обговорюються на засіданнях кафедри та затверджуються першим проректором інституту.

Особливістю розроблення робочої програми при використанні кредитно-модульної технології навчання є структурування дисципліни за *модульним принципом*, який передбачає поділ навчального матеріалу на логічно завершені частини теоретичного і практичного матеріалу. Під час структурування навчального матеріалу слід уникати його дублювання в різних темах та порушень логічної цілісності подачі матеріалу дисципліни. Якщо дисципліна вивчається

більше одного семестру, то структурування виконується для кожного семестру окремо з обов'язковим підсумком навчального навантаження з усіх запланованих видів робіт, переліком і тематикою оглядових лекцій із зазначенням кількості виділених на них годин по семестрах і з дисципліни в цілому.

«*Зміст дисципліни*». У цьому розділі слід надати коротку анотацію кожного змістового модуля та кожної теми курсу з висвітленням основних понять, характеристик, ознак та інших навчальних елементів, що розкривають зміст навчального матеріалу. Кожний змістовий модуль має містити перелік основних понять та категорій, знання яких є обов'язковим для успішного опанування студентами навчальної дисципліни.

Перелік *змістових модулів* і назви *тем (лекцій)*, що входять до них, їх обсяг, направленість, зміст, логічна послідовність, взаємозумовленість і взаємозв'язок мають забезпечувати заданий обсяг та рівень знань і умінь студентів. Зміст модулів і тем має передбачати викладання курсу на рівні останніх досягнень науки у методично правильній послідовності, органічне поєднання теоретичної та практичної підготовки, формування у студентів умінь застосовувати теоретичні знання у практичній діяльності.

Розділ «*Тематика та плани лекцій*» передбачає наведення планів лекцій за змістовими модулями із зазначенням засобів та методів активізації навчального процесу.

Тематика лекцій подається у такій формі: коротка анотація (перелік питань, що розглядаються в темі лекції), короткий конспективний виклад змісту лекції або конспекти мультимедійних чи презентаційних матеріалів за змістом лекції, посилання на літературні джерела. При цьому слід вказувати не більше двох – трьох джерел основної літератури, наявної у бібліотеці чи в електронному вигляді. Якщо дисципліна вивчається в два і більше семестрів, то подається розподіл усіх видів занять у кожному семестрі.

Лектор, якому доручено читати курс лекцій, зобов'язаний перед початком відповідного семестру подати на кафедру робочу навчальну програму та контрольні завдання для проведення підсумкового контролю, передбаченого навчальним планом.

Очно-дистанційне навчання вимагає впровадження у практику роботи вищих навчальних закладів *комп'ютерних засобів*, які гарантують якісні зміни діяльності викладача і студентів. У зв'язку з цим постає необхідність створення нового покоління інформаційно-методичного забезпечення навчального процесу на основі *комп'ютерних мультимедійних технологій*.

Основним структурним компонентом інформаційно-методичного забезпечення є створення *електронного навчально-методичного комплексу дисципліни*.

Форми проведення занять з використанням *електронного навчально-методичного забезпечення* (зокрема, інформаційно-методичного блоку) зазнають певних змін, а саме: істотної модернізації зазнають лекційні заняття – викладач на лекції може широко використовувати мультимедійні презентації, які являють собою тематично й логічно пов'язану послідовність інформаційних доз матеріалу модуля, тезисно відображають його ключові моменти, включають основні формули та схеми, а також статичні та динамічні зображення об'єктів, які вивчаються. Їх демонстрація здійснюється за допомогою *мультимедійного проєктора*; студенти до початку лекції можуть отримати *опорні конспекти*, які являють собою комплект слайдів презентацій, роздрукованих таким чином, щоб сторінка містила кілька слайдів та поле для заміток. Такі конспекти дозволяють студентів зосередитися на демонстрації презентацій, не витрачаючи часу на копіювання зображень. Під час проведення практичних та лабораторних робіт студенти мають можливість працювати з матеріалом, який вивчається в інтерактивному режимі, тобто впливати на роботу інформаційного засобу.

«Тематика семінарських і практичних занять» розробляється з урахуванням їх головної дидактичної мети – формування професійних і практичних навичок і з зазначенням кількості виділених годин. *Семінарське заняття* – форма навчального заняття, під час яких викладач організує дискусію навколо попередньо визначених тем, до яких студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань (рефератів). Семінарські заняття проводяться в аудиторіях або в навчальних кабінетах.

Плани семінарських занять містять: назви тем, теми рефератів, доповідей чи презентацій, які мають бути розглянуті, питання, що виносяться на обговорення та список рекомендованої літератури, необхідної для цілеспрямованої роботи студента під час самостійної підготовки.

Практичне заняття – форма навчального заняття, на якому викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом сформульованих завдань. Практичні заняття проводяться в аудиторіях або в навчальних кабінетах, оснащених необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою.

Плани практичних занять містять: назви тем, план виконання завдань і питання для обговорення, стимульні матеріали для аналізу, умови завдань, які розглядаються на практичних заняттях.

Тематика усіх видів практичної роботи подається у вигляді таблиці, в якій зазначається тема лабораторного (практичного, семінарського) заняття, кількість аудиторних годин на опрацювання кожної теми.

«Самостійна робота студентів». Перехід вищих навчальних закладів на кредитно-модульну систему організації навчального процесу веде до зростання ролі *самостійної роботи студентів* на тлі зменшення обсягів загальної аудиторної роботи. «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» передбачає, що навчальний час, відведений для самостійної роботи студента, повинен становити не менше 1/3 та не більше 2/3 загального обсягу навчального часу студента, відведеного для вивчення конкретної дисципліни. Тому навчальний процес вимагає модернізації, адекватної вимогам сьогодення.

Самостійна робота студента (СРС) є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять, і є невід'ємною складовою процесу вивчення конкретної дисципліни.

Крім того, далеко не весь обсяг знань, що може бути потрібен фахівцю, можливо розкрити на заняттях. У цьому і полягає основна *мета самостійної роботи студентів* – засвоєння та відпрацювання навчального матеріалу, визначеного тематичним планом для самостійних занять; закріплення та поглиблення знань, умінь та навичок; виконання індивідуальних завдань з навчальної дисципліни (творчі роботи, реферати тощо), кваліфікаційних (курсові і дипломні) робіт; підготовки до майбутніх занять та контрольних заходів; формування у студентів культури розумової праці, самостійності та ініціативи у пошуку та набутті знань з використанням довідкової літератури, підручників, методичних матеріалів. Її *зміст* визначається робочою навчальною програмою, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача.

Самостійна робота студента забезпечується *системою навчально-методичних засобів*, передбачених для вивчення конкретної навчальної дисципліни, а саме: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, методичними вказівками тощо.

Відповідальність за якість самостійної роботи безпосередньо несе студент.

«Індивідуальна робота, індивідуальне творче завдання» виконується студентом під керівництвом викладача і полягає у виконанні індивідуальних завдань, що є однією з форм організації навчального процесу у вищих навчальних закладах. *Індивідуальна робота студентів* повинна допомагати їм більш повно

оволодіти предметом курсу, розширити ерудицію, сформувати навички науково-дослідницької роботи. З цією метою в організації самостійної роботи студентів слід органічно поєднувати ті види роботи, які вимагають уваги, з тими, які стимулюють творчий пошук та мислення, що дає змогу всебічно підготувати студента до самостійної праці. *Результатом індивідуальної роботи* має стати формування якісно нового рівня наукової підготовки студента, вміння вільно орієнтуватися в системі соціологічних знань.

Індивідуальна робота студентів під керівництвом викладача виконується, якщо у робочому навчальному плані спеціальності вона передбачена. Індивідуальні завдання виконуються самостійно і не входять до тижневого аудиторного навантаження студента. Викладач контролює виконання індивідуального завдання на консультаціях, графік яких розробляється і затверджується завідувачем кафедри на початку семестру.

До індивідуальних завдань *належать*: написання рефератів та їх презентація, написання есе, виконання розрахункових робіт, аналіз практичних, проблемних ситуацій, підготовка результатів власних досліджень до виступу на конференції, участь у студентських наукових конференціях, конкурсах, анотація прочитаної додаткової літератури, бібліографічний опис літератури тощо. Особливим видом індивідуальних завдань є виконання курсових і дипломних робіт (проектів), яке здійснюється відповідно до робочого навчального плану та існуючих вимог щодо їх змісту.

Вибір студентом видів індивідуальної роботи здійснюється на альтернативній основі за власними інтересами і попереднім узгодженням з викладачем. Індивідуальні завдання видаються студентам в терміни, передбачені робочою навчальною програмою. Виконання індивідуальних завдань створює умови для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів і має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти одержують у процесі навчання, а також застосування знань на практиці.

Індивідуальні навчально-дослідні завдання містять:

- зміст і дидактичне забезпечення завдань, що виходять за межі програми навчальної дисципліни розв'язування та складання практичних задач різного рівня з теми або дисципліни в цілому;
- анотацію прочитаної додаткової літератури, бібліографічний опис, історичні довідки тощо;
- розроблення навчальних та діагностичних тестових завдань тощо; терміни виконання; критерії оцінювання;
- методичні рекомендації (роз'яснення) до виконання.

Організацію, контроль та оцінку якості виконання індивідуальної роботи студентів здійснює викладач.

«Методи контролю та розподіл балів, що присвоюється студентам». Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних, лабораторних та семінарських занять і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи. Форми проведення поточного контролю під час навчальних занять визначаються кафедрою і відображаються у робочому плані дисципліни. *Тестовий контроль* можна проводити як на практичних, так і на лекційних заняттях.

Підсумковий контроль проводиться з метою оцінювання результатів навчання на певному освітньо-кваліфікаційному рівні або на окремих його завершальних етапах. Підсумковий контроль включає семестровий контроль та державну атестацію студента.

Семестровий контроль проводиться за однією із таких *форм*: семестровий іспит, диференційований залік або залік з конкретної навчальної дисципліни в обсязі навчального матеріалу, визначеного навчальною програмою, і в терміні, встановлені навчальним планом.

Форма проведення *іспиту* може бути різною – письмова, усна, тестова, письмово-усна (комбінована) тощо, вона затверджується кафедрою і відображається у робочій навчальній програмі дисципліни.

Під час семестрового контролю враховуються результати здачі усіх видів навчальної роботи згідно із структурою залікових кредитів. Особливості проведення семестрового підсумкового контролю відображаються в робочій програмі та описі дисципліни і доводяться до відома студентів групи на першому занятті з дисципліни.

Навчально-методичні матеріали для контролю включають:

- питання за кожною темою навчальної дисципліни відповідно до робочої програми; систему заохочень;
- завдання для контрольних робіт і тематику рефератів (якщо передбачено), які дають змогу визначити засвоєння окремих тем навчальної дисципліни;
- завдання для модульного контролю;
- завдання для підсумкового контролю;
- завдання для комплексної контрольної роботи.

Оцінювання знань студента здійснюється за 100-бальною шкалою (для екзаменів, заліків та курсових робіт):

- максимальна кількість балів при оцінюванні знань студентів з дисципліни, яка завершується екзаменом, становить за поточну успішність 50 балів, на екзамені – 50 балів;
- для оформлення документів за екзаменаційну сесію використовується таблиця відповідності оцінювання знань студентів за різними системами.

Шкала оцінювання: вузу, національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90–100	A	Відмінно	Зараховано
82–89	B	Добре	
74–81	C		
64–73	D	Задовільно	
60–63	E		
35–59	FX	Незадовільно з можливістю повторного складання	Не зараховано з можливістю повторного складання
0–34	F	Незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	Не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

Оцінка *«відмінно»* / **A** – повністю розкрито зміст матеріалу, продемонстровано здатність диференціювати найважливіші поняття з дисципліни, аналізувати теоретичний матеріал. Питання тестового контролю розкрито логічно та послідовно. Фактичні помилки відсутні. Студент набрав відповідну кількість балів (90–100), вчасно і ґрунтовно виконав усі завдання.

Оцінка *«добре»* / **B** – розкрито зміст питань під час заліку або іспиту, продемонстровано здатність диференціювати найважливіші поняття з дисципліни, яка вивчається. Питання тестового контролю розкрито логічно та послідовно. Студент набрав відповідну кількість балів (81–90), повністю володіє теоретичним матеріалом, вчасно виконав усі завдання з 1–2 помилками.

Оцінка *«добре»* / **C** – виконано більше, ніж 60% завдань. Виклад теоретичного матеріалу недостатньо логічний та послідовний. Фактичні помилки – 3–4, студент набрав відповідну кількість балів (71–80), тестові завдання під час

підсумкового контролю виконано майже повністю.

Оцінка *«задовільно»* / **D** – виконано 50% обсягу завдань, студент недосконало диференціює теоретичний матеріал. Аналіз питань практично відсутній. Фактичні помилки – більше 4. Студент набрав відповідну кількість балів (61–70) з екзаменаційних питань, не повністю виконав завдання на заліку або іспиті.

Оцінка *«задовільно»* / **E** – виконано менше, ніж 40% завдань за обсягом, студент погано диференціює теоретичний матеріал. Аналіз питань відсутній. Фактичні помилки – більше 6. Студент набрав відповідну кількість балів (51–60) з питань дисципліни, не виконав декілька з пропонованих тестових завдань.

Оцінка *«незадовільно»* / **F** – виконано 20% завдань заліку або іспиту, студент не здатний диференціювати теоретичний матеріал. Аналіз питань відсутній. Студент набрав відповідну кількість балів (25–50). Фактичні помилки – 10 і більше, не виконав завдання на екзамені або заліку.

Оцінка *«незадовільно»* / **FX** – виконано 5–10% завдань, студент не знає теоретичний матеріал. Аналіз питань абсолютно відсутній. Студент набрав відповідну кількість балів (0–25). Тестову роботу не виконано. Рекомендовано повторне вивчення матеріалу, з наступним перескладанням екзамену або заліку через рік.

«Рекомендована література». Запропоновані для вивчення дисципліни літературні джерела складаються з базових та допоміжних. До *основної (базової) літератури*, як правило, включають нормативні документи, базові вітчизняні, найкращі зарубіжні підручники та навчальні посібники з урахуванням їх наявності у бібліотеці університету. До списку *додаткової (допоміжної) літератури* додаються різні довідкові, періодичні видання, наукові монографії, методичні рекомендації тощо.

Розділ *«Ключові поняття та терміни»* – важливий розділ, де бажано навести перелік основних понять та категорій. Він обов'язковий, якщо навчальна дисципліна має новаторський характер або передбачається її викладання іноземною мовою.

«Інформаційні ресурси». Вивчення дисципліни студентами передбачає вміння використовувати різні інформаційні ресурси, у тому числі Internet джерела.

Для розширення доступу до ресурсів ми рекомендуємо викладачам мати в електронному вигляді не тільки власні підручники, посібники, методичні рекомендації, які, безумовно, є, а й у перекладі (а краще мовою оригіналів) зарубіжні навчальні та наукові роботи. Кожному студенту *мають бути доступні для користування*: підручники, навчальні та навчально-методичні посібники зі

списку основної літератури з навчальної робочої програми дисципліни (добре, коли авторами є викладачі, яким доручено її викладання); курс лекцій; плани лекційних та семінарських, практичних, лабораторних занять; методичні рекомендації щодо підготовки до семінарських, практичних та лабораторних занять; методичні вказівки до виконання усіх видів робіт, передбачених робочою навчальною програмою; перелік контрольних завдань, питань тощо.

Перелічені компоненти можуть бути доповнені іншими, наявність яких ініціюють або безпосередньо викладач, або кафедра чи навчальний заклад.

Матеріали робочої навчальної програми, крім тестів підсумкового контролю, можуть надаватися студентам для використання. Щодо *тестів підсумкового контролю* наша думка є такою: для поточного контролю та самоперевірки знань студентам необхідно пропонувати подібні тестові завдання які повинні містити всі правильні відповіді (одну – найбільш повну) і жодної неправильної; можуть передбачати вибір правильної дефініції або доповнення наведеного визначення кількома словами із запропонованого переліку.

Важливим залишається і питання дотримання кількісних нормативних вимог Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України щодо забезпечення студентів навчальною літературою, методичними вказівками і рекомендаціями, необхідними для опанування навчальної дисципліни. Загальновідомо, що для очно-дистанційної форми навчання повним вважається надання студентам навчально-методичної літератури за наявності навчальних матеріалів (друкованих або електронних) із розрахунку один комплект навчально-методичних матеріалів із дисципліни на одного студента. Методична література зберігається в бібліотеці навчального закладу та/або на відповідних кафедрах.

Відповідальність за науково-методичне забезпечення навчальної дисципліни покладена на викладача, якому доручено її викладання.

Такий підхід до розробки робочої навчальної програми дозволяє не лише ефективно реалізувати навчальні плани та оптимізувати управління навчальним процесом, а й забезпечувати якісну підготовку майбутнього психолога.

5. Методичне забезпечення самостійної роботи студентів

Головним принципом, на якому повинна базуватися самостійна робота студента, є *професійна спрямованість*, в результаті якої здійснюється самостійне засвоєння певної сукупності знань, вмінь і навичок конкретної професійної діяльності.

Обов'язковою умовою організації самостійної роботи повинна бути максимальна особистісна орієнтація завдань, які потребують розумових дій.

Самостійна робота ілюструє *розвиток таких кваліфікаційних вимог:*

- вміння виявляти проблеми та інтереси соціуму;
- вміння ставити адекватну мету, визначати спадковість завдань;
- здатність знаходити оптимальні рішення, ефективні засоби й методи для досягнення мети;
- вміння знаходити необхідну інформацію з використанням сучасних технологій, класифікувати й систематизувати її;
- вміння планувати діяльність, уявляючи весь навчальний процес загалом від початку до кінця;
- вміння представляти результати своєї діяльності як в документальному, так і усному вигляді для процедури публічного захисту (презентації);
- вміння володіти навичками ділового результативного співробітництва.

Відтак, *самостійна робота студентів* є складовою навчального процесу, суттєвим чинником у формуванні вміння навчатися, активізації засвоєння знань та їх реалізації, основним засобом опанування навчального матеріалу в позааудиторний час.

Зміст СРС з конкретної дисципліни може складатися з таких *видів роботи:*

- підготовка до аудиторних занять (лекцій, практичних, семінарських тощо);
- виконання практичних завдань протягом семестру;
- самостійне опрацювання окремих тем навчальної дисципліни згідно з навчально-тематичним планом;
- виконання контрольних робіт або рефератів студентами очно-дистанційної форми навчання;
- підготовка і виконання завдань, передбачених програмою практичної підготовки, в тому числі курсового проектування тощо;
- підготовка до усіх видів контролю, в тому числі до модульних і комплексних контрольних робіт та підсумкової державної атестації (виконання випускної кваліфікаційної роботи бакалавра чи магістра);
- інші види діяльності, що ініціюються університетом, інститутом, кафедрою й органами студентського самоврядування.

Однією з генеральних складових Болонського процесу є розробка психолого-педагогічних технологій, методик та прийомів, які підвищують ефективність студентів в самостійному вивченні програмного матеріалу.

Методичне забезпечення самостійної роботи студентів – це комплект навчальних, навчально-методичних матеріалів, призначення яких – забезпечити

необхідною інформацією для повноцінного опанування навчальної дисципліни шляхом її опрацювання, критичного розбору та осмислення у вільний від навчальних занять час.

Вказівки щодо пошуку, конспектування матеріалу, його схематизації можуть бути доповнені анотованими каталогами, відсиланням до реферативних журналів. Оскільки самостійна робота в процесі очно-дистанційного навчання становить значну частку загального обсягу навчальної дисципліни (не менше третини та не більше двох третин загальної кількості годин, відведених на її вивчення), зрозуміло, що її опанування поза аудиторними заняттями створює досить суттєве навантаження на студента.

Методичні матеріали для самостійної роботи студентів мають передбачати можливість проведення *самоконтролю* з боку студентів. Навчальний матеріал дисципліни, передбачений робочим навчальним планом для засвоєння студентом у процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль поряд з навчальним матеріалом, який опрацьовувався під час проведення аудиторних занять.

Завдання для самостійної роботи відповідно до тем та з врахуванням реального часу на їх виконання, передбаченого навчальним планом: чітко сформульовані завдання з використанням форми інфінітиву (наприклад: ознайомитися, порівняти, проаналізувати, законспектувати, розв'язати, зробити схему тощо); питання для самоконтролю з кожної теми; зміст навчального матеріалу, що є предметом самостійного опрацювання, рекомендована література; перелік літератури для конспектування (за потребою); завдання для роботи зі словниками.

Сформулюємо *методичні настанови до організації самостійної роботи студента*:

- за змістом та обсягом самостійна робота має відповідати модульній структурі навчальної дисципліни;
- самостійне опрацювання навчального матеріалу потрібно обмежити переліком літератури, питань, проблем, видів діяльності тощо; воно стосується змісту та обсягу навчального матеріалу кожного тематичного розділу, окремої теми, а також кожного аудиторного заняття;
- матеріали до питань, винесених на самостійне опрацювання, мають бути доступними для студента; особливо це стосується опанування теоретико-методологічних проблем, що розглядаються у межах навчальної дисципліни;

- форми, види самостійного опрацювання студентами навчального матеріалу необхідно урізноманітнювати: це можуть бути доповіді, реферати, анотовані списки літератури, бібліографічні покажчики, есе тощо;

- необхідно забезпечити можливість самоперевірки самостійно опрацьованих питань;

- для поглибленого самоконтролю у методичних рекомендаціях до самостійної роботи потрібно навести перелік контрольних запитань, стислі відповіді на них або ж тести з відповідями;

- для оцінювання результатів самостійної роботи встановити перелік контрольних заходів та їх терміни, що довести до відома студентів;

- загальний обсяг часу, відведений за планом на самостійну роботу, не може бути змінений.

Під час складання *плану самостійної роботи студента* необхідно виходити з загального обсягу годин, що відводиться на самостійну роботу з дисципліни, видів самостійної роботи, що плануються для виконання студентом, загального тижневого бюджету часу студента, фізіологічно обґрунтованих норм навчального навантаження тощо. Нереальність виконання домашніх завдань через великі обсяги, недостатнє методичне забезпечення дисципліни призводять до зниження якості навчання, перешкоджають виконанню завдань з інших дисциплін, що вивчаються у семестрі.

Правильна організація та планування самостійної роботи дає змогу стимулювати не репродуктивну діяльність, а пошукову, творчу. Під самостійністю слід розуміти не тільки вміння робити самостійні висновки і застосовувати одержані знання в практичній діяльності, але й можливості організувати свою діяльність без сторонньої допомоги. Дидактичні матеріали (різного роду завдання, ситуаційні задачі) мають забезпечити змістовну сторону елементів професійної діяльності та охопити всі теми, що вивчаються.

Самостійна робота організується з дотриманням таких *вимог*:

- надання детальних методичних рекомендацій щодо виконання роботи;
- забезпечення можливості творчого підходу у виконанні роботи, не обмежуючи освітній процес виконанням стандартних завдань;
- підтримання постійного взаємозв'язку між викладачем і студентами.

Все вищезазначене підкреслює необхідність посилення ролі самостійної роботи для оволодіння професійними вміннями та створення кожною кафедрою методичного забезпечення самостійної роботи.

6. Методичні рекомендації до виконання дипломної роботи як основного виду самостійної роботи

Важливим етапом навчання студентів в Інституті менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України є науково-дослідна робота як один із напрямів їхньої самостійної роботи, що є важливим чинником підготовки висококваліфікованих фахівців. Одним із видів науково-дослідної роботи студентів є *написання дипломної роботи*. За своїм змістом та формою вона наближається до самостійної дослідницької роботи, в якій повинні знайти відображення не тільки отримана сума знань за основними дисциплінами навчальної програми, але й нові рішення актуальних питань психології. У студентів, що розпочинають таку діяльність, завжди виникає багато запитань, пов'язаних з методикою написання, правилами оформлення, процедурою захисту дипломної роботи тощо. *Мета* зазначених методичних рекомендацій полягає у методичній допомозі під час підготовки дипломних робіт, формуванні та чіткому розумінні кваліфікаційних вимог до їх виконання.

Дипломна робота є завершеним самостійним дослідженням, у якому висунуті для публічного захисту наукові положення є свідченням достатнього науково-теоретичного і науково-практичного рівня, уміння творчо використовувати сучасні методи досліджень. До дипломних робіт висуваються високі вимоги, оскільки на основі їх захисту Державна екзаменаційна комісія вирішує питання про присвоєння її автору кваліфікації та видачу диплома.

Після написання дипломної роботи у студента повинні бути сформовані такі *вміння*:

- складати план дослідження;
- формулювати мету і завдання дослідження;
- визначати об'єкт і предмет дослідження;
- вести бібліографічний пошук із застосуванням сучасних інформаційних технологій;
- використовувати сучасні методи наукового дослідження, модифікувати наявні та розробляти нові методики, виходячи із завдань конкретного емпіричного дослідження, опрацьовувати одержані емпіричні результати;
- аналізувати, синтезувати, систематизувати, класифікувати, обґрунтовувати, узагальнювати одержані дані;
- оформляти результати наукових досліджень відповідно до сучасних вимог, у вигляді доповідей, виступів, статей, матеріалів конференцій, звітів, курсової та дипломної роботи.

Основне призначення, мета та завдання дипломної роботи

Дипломна робота студентів є завершальною стадією навчання в Інституті менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України. Її мета полягає в систематизації, закріпленні та розширенні теоретичних знань, поглибленому вивченні й розв'язанні актуальних питань психології, опануванні елементів самостійної дослідницької роботи.

Дипломна робота – це самостійне, завершене навчально-наукове дослідження студента, у якому об'єднано теоретичні й практичні професійні знання, набуті студентом у межах освітньо-професійної програми підготовки фахівця за відповідною спеціальністю.

Дипломна робота набуває певної специфіки залежно від кваліфікаційного рівня.

Бакалаврська робота – це самостійне, завершене навчально-наукове дослідження студента, що синтезує підсумок теоретичної та практичної підготовки в межах нормативної та варіативної складових освітньо-професійної програми підготовки бакалавра за відповідним напрямом підготовки. Бакалаврська робота має комплексний характер і пов'язана з використанням набутих студентом знань, умінь і навичок зі спеціальних дисциплін.

Бакалаврська робота демонструє:

- якість засвоєних знань з відповідної освітньо-професійної програми;
- здатність самостійного осмислення проблеми, творчого її дослідження;
- здатність визначати актуальність, мету та задачі дослідження;
- здатність застосовувати сучасні методи для отримання та аналізу емпіричних даних;
- уміння збирати, аналізувати та систематизувати наукові, нормативно-правові джерела, вести бібліографічний пошук із застосуванням сучасних інформаційних технологій;
- уміння оформляти результати наукових досліджень відповідно до сучасних вимог.

Магістерська робота – це самостійне, завершене навчально-наукове дослідження студента, що виявляє вищий рівень якості його професійної підготовленості за відповідною освітньо-професійною програмою підготовки магістра за відповідною спеціальністю та спеціалізацією.

Магістерська робота демонструє:

- якість теоретичних і практичних знань згідно з освітньо-професійною програмою та концептуальними напрямами їх розвитку;
- рівень методологічної культури дослідницької діяльності;
- широку ерудицію автора, фундаментальну наукову базу;

- опанування методології наукової творчості;
- глибоке засвоєння, розуміння та відтворення наукової термінології;
- вироблення постійної потреби й прагнення здобувати знання самостійно;
- уміння комплексно аналізувати проблеми дослідження;
- здатність систематизувати і критично оцінювати джерела інформації (думки і підходи) з досліджуваної проблеми, формувати власну точку зору на проблему, що розглядається;

- спроможність здійснювати теоретико-методологічне узагальнення, творчо застосовувати сучасні методи та методики наукового пошуку;

- здатність нестандартно вирішувати наукові завдання, формулювати оригінальні теоретичні і практичні висновки (рекомендації) з елементами наукової новизни, прогнозувати розвиток досліджуваних явищ;

- оформляти результати наукових досліджень відповідно до сучасних вимог, у вигляді доповідей, виступів, статей.

Загальна мета виконання дипломного дослідження – розв’язання професійної проблеми, що ґрунтується на комплексному опануванні теоретичного та емпіричного матеріалу; методів дослідження, ефективному застосуванні теоретичних знань у практичній діяльності тощо.

Основними завданнями дипломної роботи є:

- обґрунтування актуальності та значущості теми роботи в теорії та практиці професійної діяльності психолога;

- теоретичний аналіз проблеми, розкриття сутності, структури, показників, чинників психологічних явищ;

- виявлення самостійного вміння працювати з науковою психологічною літературою, правильно цитувати та робити посилання на джерела;

- розвиток умінь й навичок розроблення та застосування сучасного методичного інструментарію для вирішення завдань дипломної роботи;

- опрацювання та унаочнення (побудова графіків, діаграм, гістограм, таблиць тощо.) одержаних результатів; їх узагальнення, формулювання висновків;

- обґрунтування, розроблення та перевірка ефективності практичних рекомендацій і пропозицій, психологічних програм корекції та (або) розвитку досліджуваних психологічних явищ тощо.

Методологічні вимоги до дипломної роботи

Вирішення зазначених вище навчально-методичних завдань зумовлює дотримання і виконання відповідних *методологічних вимог до дипломної роботи*:

1. Наявність теоретичного та практичного значення (цінності) роботи для психологічної науки та практики.

2. Застосування теоретико-методологічної бази дослідження, що віддзеркалює здобутки сучасної психологічної науки.

3. Системний підхід до вирішення завдань дослідження.

4. Наявність елементів творчості та оригінального підходу до вирішення завдань роботи (у тому числі, для магістерської роботи обов'язкова наявність елементів наукової новизни у підходах до досягнення поставленої мети та вирішення завдань дослідження).

5. Дотримання етичних принципів роботи психолога при виконанні емпіричного дослідження.

Розглянемо зазначені вимоги детальніше.

Наявність теоретичного і практичного значення (цінності) роботи для психологічної науки та практики. Ця вимога полягає в тому, що дипломна робота повинна виконуватися на основі конкретних матеріалів, зібраних студентом під час навчання й, особливо, комплексної практики з фаху. Беручи особисту участь під час практики в роботі науково-дослідних лабораторій Університету менеджменту освіти НАПН України, дипломник може самостійно або під керівництвом співробітників проводити аналіз психологічних феноменів, брати участь у зборі й опрацюванні матеріалів, розробленні й апробуванні різних методик, дослідженні теоретичних питань, необхідних для вдосконалення роботи в перспективі. Головним є не лише аналіз, а узагальнення та використання конкретних матеріалів психологічних досліджень для вирішення актуальних проблем психологічної науки і практики. Такий підхід до виконання дипломної роботи дає можливість студенту не тільки показати свою теоретичну підготовленість і навички практичної роботи, але і надати конкретну практичну допомогу науково-дослідним лабораторіям у вирішенні поставлених перед ними завдань.

Застосування теоретико-методологічної бази дослідження, що віддзеркалює здобутки сучасної психологічної науки. У процесі підготовки дипломної роботи студенти поглиблюють свої знання в області теорії та практики психологічної науки. Тому при виконанні дипломної роботи необхідно спиратися на дані, представлені в публікаціях вітчизняної і зарубіжної спеціальної літератури в провідних фахових журналах, монографіях та інших наукових джерелах.

Вивчивши передовий вітчизняний і зарубіжний досвід за темою дослідження, необхідно подати його результати у формі стислого аналітичного огляду стану розроблення проблеми, а також зробити висновки про актуальність

предмета дослідження. Пропозиції та науково-практичні рекомендації, сформульовані в дипломній роботі, доцільно обґрунтувати, аргументувати відповідно до визначеної теоретико-методологічної бази.

Системний підхід до вирішення завдань роботи. Вирішуючи завдання, поставлені в дипломній роботі, визначаючи об'єкт та предмет дослідження, необхідно застосовувати комплексний системний підхід. У роботі слід зробити глибокий психологічний аналіз досліджуваних питань з позицій системного підходу та показати напрями його розвитку. Практичним доказом застосування системного підходу у дослідженні є чітка постановка мети, визначення психологічних умов її досягнення, засобів розв'язання проблеми та обґрунтування критеріїв, що визначають ступінь відповідності очікуваного результату меті роботи.

Наявність елементів творчості та оригінального підходу до вирішення завдань роботи. У дипломній роботі студент зобов'язаний показати поряд із глибокими теоретичними знаннями вміння творчо мислити і здатність до науково-дослідної роботи, до самостійного творчого вирішення практичних питань психології з урахуванням новітніх тенденцій. Якщо студент протягом свого навчання в інституті брав участь у науково-дослідній роботі, то результати наукових досліджень мають бути висвітлені у дипломній роботі. При цьому для дипломної роботи освітньо-кваліфікаційного рівня магістр обов'язковою є наявність елементів наукової новизни у меті і підходах до вирішення поставлених завдань дослідження.

Дотримання етичних принципів роботи психолога при виконанні емпіричного дослідження. Психологи несуть особисту відповідальність за власну професійну діяльність і керуються головним етичним принципом «Не нашкодь!». Психологи суворо дотримуються принципу добровільності залучення досліджуваних, зобов'язані зберігати відомості, отримані в процесі діагностичної та корекційної роботи, дотримуватися конфіденційності у всьому, що стосується взаємовідносин з клієнтом, його особистого життя і життєвих обставин.

Вибір теми дипломної роботи

Організація виконання дипломної роботи розпочинається з вибору теми. Чим раніше студент це зробить, тим більше часу і можливостей у нього буде для її вивчення і підготовки.

Основними критеріями вибору теми мають бути: актуальність теми, її новизна і перспективність, наявність теоретичної бази; можливість виконання теми в даній організації; можливість отримання при її впровадженні ефективних соціальних, технологічних або наукових результатів.

При формулюванні теми роботи можна і слід зважати на свої наукові інтереси та сучасний стан розробки наукових досліджень, присвячених обраній проблемі, доцільно також виходити з того, що вона є складовою більш широкої проблематики, яка досліджується на випусковій кафедрі.

Вибір теми також пов'язаний з досліджуваними дисциплінами спеціальності. Відповідно до навчального плану спеціальності такими дисциплінами є: «Загальна психологія», «Експериментальна психологія», «Психодіагностика», «Соціальна психологія», «Вікова психологія», «Організаційна психологія», «Організація наукових досліджень» та «Психологія особистості». Процес вибору теми дипломної роботи передбачає допомогу викладача, який веде предмет, та наукового керівника дипломної роботи. З огляду на здібності й успішність студента, його наукові схильності, інтереси, практичну базу і характер його майбутньої роботи, керівник допомагає йому зробити вибір основного аспекту роботи.

У формулюванні теми доцільно відобразити не лише предмет дослідження, але й показати авторській підхід до практичного вирішення досліджуваної проблеми в діяльності психолога. Вибір теми передбачає її уточнення і погодження з керівником дипломної роботи та затвердження на випусковій кафедрі.

Порядок виконання дипломної роботи

Виконання дипломної роботи здійснюється за таким **порядком**:

- 1) вибір теми дипломної роботи;
- 2) призначення наукового керівника від кафедри;
- 3) вибір і узгодження з керівником теми дипломної роботи;
- 4) затвердження теми дипломної роботи на кафедрі;
- 5) визначення мети та завдань дипломної роботи;
- 6) розроблення та узгодження з керівником графіка роботи, визначення днів консультацій;
- 7) робота з літературними джерелами;
- 8) складання бібліографії за темою дипломної роботи;
- 9) написання теоретичної частини роботи (зміст якої апробується у *курсовій роботі професійного спрямування № 1*);
- 10) емпіричне дослідження проблеми та написання за його результатами другого розділу дипломної роботи (*курсowa робота професійного спрямування № 2*);
- 11) на основі теоретичного аналізу літератури та результатів емпіричного дослідження розроблення програми психологічної допомоги (підтримки,

супроводу) в контексті зазначеної теми і, по можливості, її апробація (*курсова робота професійного спрямування № 2*);

12) узагальнення висновків до кожного розділу та загальних висновків;

13) здача дипломної роботи керівникові на перевірку;

14) усунення зроблених зауважень;

15) підготовка остаточного варіанта дипломної роботи, оформлення списку використаних літературних джерел та додатків;

16) передача дипломної роботи науковому керівникові та рецензенту, отримання відгуку та рецензії;

18) підготовка виступу для захисту дипломної роботи;

19) захист дипломної роботи зі спеціальності.

Обравши тему роботи, дипломник має визначити конкретну кінцеву *мету* та результат роботи, сформулювати *задачі*, які необхідно буде вирішити для досягнення поставленої мети.

Етапи виконання дипломної роботи вказуються на окремому, стандартному бланку, в якому зазначається зміст роботи по розділах, їх обсяг і терміни виконання. Завдання підписує науковий керівник дипломної роботи, завідувач кафедри і студент-дипломник.

Після проведення *теоретичного аналізу наукової літератури* потрібно приступити до визначення *методів та організації емпіричного дослідження*, бази науково-дослідної роботи (експериментальна база обирається студентом самостійно), складання репрезентативної *вибірки* (обсягом 30-35 осіб і більше, залежно від обсягу популяції, на яку планується поширити результати дослідження), *підготовки та апробації необхідного методичного інструментарію* тощо. Основний матеріал дипломник збирає на експериментальній базі.

Після збору *емпіричного матеріалу* здійснюється якісний і кількісний (статистично-математичний) *аналіз одержаних даних з використанням сучасних комп'ютерних програм* опрацювання результатів (SPSS, Statistica та ін.), їх унаочненням у таблицях, графіках тощо. Логічним завершенням емпіричного дослідження є *підготовка конкретних пропозицій, рекомендацій, корекційно-розвивальних програм та перевірка їх ефективності*.

Наступним етапом виконання дипломної роботи є *обговорення й уточнення матеріалу роботи з науковим керівником* та остаточне його компонування. Після написання роботи і перевірки її науковим керівником потрібно одержати *відгук наукового керівника, рецензію незалежного рецензента* (кандидата або доктора психологічних наук), *підготувати доповідь і наочні матеріали до попереднього*

захисту на засіданні випускової кафедри та захисту роботи перед Державною екзаменаційною комісією.

Логічний зв'язок дипломної та курсових робіт професійного спрямування.

Дипломній роботі передують написання двох курсових робіт професійного спрямування, у яких студенти відпрацьовують окремі розділи та підрозділи майбутньої дипломної роботи.

Курсова робота професійного спрямування № 1 має аналітико-теоретичний характер і присвячена висвітленню теоретичних аспектів проблеми на основі аналізу наукових джерел і власних теоретичних досліджень. Зокрема, розглядаються основні підходи до дослідження проблеми, зміст, структура та складові об'єкта дослідження, психологічні особливості, чинники або психологічні проблеми формування / розвитку досліджуваного явища тощо.

Перша курсова робота, що складається з двох теоретичних підрозділів, має містити всі основні теоретичні аспекти з теми дослідження, і є основою для написання першого розділу дипломної роботи.

Курсова робота професійного спрямування № 2 спрямована на проведення констатувального етапу емпіричного дослідження та розроблення за його результатами психологічних рекомендацій, корекційно-розвивальних програм тощо.

Друга курсова робота, як правило, складається з двох підрозділів. Зазвичай спочатку описують методику та організацію дослідження, указують експериментальну базу, характеризують вибірку. Далі описують конкретні методики (від 3 до 5) і процедури здійснення дослідження: коли і за яких умов воно виконувалося. Результати дослідження опрацьовують за допомогою математичних методів, аналізують та інтерпретують. У другому розділі надається авторська програма з оптимізації досліджуваного явища.

Дана курсова робота є основою для написання другого та третього розділів майбутньої дипломної роботи.

Отже, плідна праця впродовж всього процесу навчання, відвідування практик, дотримання встановлених кваліфікаційних вимог щодо написання курсових робіт в подальшому суттєво допоможе студентові у написанні дипломної роботи.

Пам'ятка науковому керівнику.

Студентам для виконання дипломного дослідження призначаються наукові керівники. Керівництво написанням дипломних робіт доручається компетентним викладачам у галузі психології і таким, які мають науковий ступінь. Керівників дипломних робіт затверджують на засіданні кафедри.

Згідно з нормами часу для планування та обліку навчального навантаження в Університеті менеджменту освіти на керівництво однієї бакалаврської дипломної роботи виділяється 20 годин, однієї магістерської дипломної роботи – 33 години. За одним викладачем може бути закріплено не більше 5 дипломних робіт.

Дипломник зобов'язаний періодично звітувати про виконану роботу перед своїм керівником. Керівник дипломної роботи систематично контролює і направляє роботи студента-дипломника, оцінює результати розрахунків і прийняті рішення, дає поради з окремих питань, вказує на недоліки викладу текстового матеріалу та порядку komponування графічної частини роботи (розміщення таблиць, рисунків, графіків).

Науковий керівник зобов'язується:

- допомогти дипломнику визначитись із темою і науковим апаратом дослідження;
- надавати консультації щодо написання роботи у заздалегідь визначені й обумовлені з дипломником дні й години;
- стимулювати і готувати дипломників до участі у науково-методичних семінарах, «круглих столах», наукових конференціях;
- сприяти написанню магістрантами наукових фахових видань, підготувати рецензії на статті магістранта;
- написати відгук на дипломну роботу та допомогти студентові із пошуком зовнішнього рецензента;
- організовувати та систематично проводити роботу зі студентами з метою забезпечення вільного володіння ними українською науковою фаховою термінологією та підготовки рукописів дипломних досліджень державною мовою.

7. Методична підготовка викладача до забезпечення аудиторних занять

Важливим аспектом *методичної підготовки викладача* є сформована у нього здатність до методичного забезпечення аудиторних занять, під яким розуміють комплект навчально-методичних матеріалів, що використовують у природному перебігу лекційних семінарських, практичних чи лабораторних занять. Зрозуміло, що підготовка таких матеріалів покладається на того викладача, який проводить ці заняття.

Лектор обов'язково готує *конспект лекції*. Як свідчить практика авторів, нерідко саме досвідчені викладачі можуть прийти на лекцію без конспекту.

Важливо зрозуміти, що такий конспект є необхідним не стільки їм, скільки студенту, який міг запізнитися, вийти чи відволіктися з об'єктивних причин.

Якщо на лекційному занятті передбачено здійснення поточного контролю знань студентів, то необхідною є наявність *перевіркових завдань*, що можуть бути представлені в обраній викладачем формі (тестові завдання, окремі питання тощо).

Доцільно підготувати й *опорний конспект*, де приділити окрему увагу понятійно-категоріальному апарату, за допомогою якого здійснено проблемно-тематичний виклад лекційного матеріалу. Такий конспект може надаватися студентам по закінченні лекції.

Лекційний виклад навчального матеріалу доцільно доповнювати *мультимедійними презентаціями*. Досвід вказує, що ефективним способом представлення лекційного матеріалу є *слайд-лекції*, що зроблені з використанням програми Microsoft Office Power Point. У цих лекціях, окрім визначень основних понять, принципів положень теоретичного матеріалу, висновків, може бути представлений різноманітний наочний матеріал (рисунок, графіки, креслення, реальні конструкції), отримані шляхом сканування з різних джерел. Наприкінці лекції пропонується студенту проаналізувати положення прослуханого матеріалу шляхом виконання простих вправ, які спонукатимуть студента повертатися до змісту матеріалу. Пропонуються також *«рейтингові» вправи з професійною спрямованістю*, що потребують звернення до додаткової літератури або до Інтернету. Для ефективного засвоєння матеріалу пропонується скласти *структурно-логічну схему лекції* з урахуванням додаткової літератури.

Отже, такий варіант представлення матеріалу лекцій виключає пасивне перечитування тексту, спонукає студента до застосування своїх знань на практиці, надає мотивацію до навчання.

Отже, *методичне забезпечення лекційного заняття передбачає*: конспект поточної лекції – неодмінно; перевіркові завдання – у разі необхідності. *Повний комплект методичного забезпечення лекції* містить: опорний конспект поточної лекції; плани усіх лекційних занять; плани семінарських занять; повний конспект усіх лекцій; мультимедійну презентацію лекції.

Для здійснення очно-дистанційного навчання обговорюється й затверджується форма методичних розробок щодо проведення занять, де передбачаються, окрім нормативних, низка інших питань, наприклад, із *контрольних заходів*, що містяться в блоці електронних матеріалів (тести, творчі завдання тощо). Вказуються також науково-навчальні сайти в Інтернеті, які пропонуються студентам для поглиблення знань або ознайомлення. В методичних

розробках до семінарів є вказівки до розробки *міні-доповідей*, зміст яких поглиблює знання за темою.

Обов'язковою складовою методичного забезпечення семінарських, практичних та лабораторних занять є *інструктивно-методичні матеріали* до них, які мають висвітлювати: тему заняття; його цільове призначення, сформульоване як триєдина його мета (дидактична, розвивальна та виховна); перелік питань, які підлягають розгляду на занятті; хід заняття; контрольні запитання для перевірки обсягу та рівня засвоєного навчального матеріалу; критерії оцінювання роботи студентів на занятті.

Важливу роль в навчальному процесі відіграє використання *елементів дистанційного навчання*. Проводячи консультації, викладач не відразу дає готову відповідь на запитання студента. Він цікавиться, як здійснював студент пошук відповіді, яку дивився літературу, які думки в нього при цьому виникали, чи звернув він увагу на деякі тонкощі, і дає рекомендації, яким чином можна здобути необхідний для відповіді матеріал. *Прийом «підштовхування до істини»* дає позитивні наслідки, бо упорядковує мислення студента, вчить процесу пізнання невідомого. В процесі спілкування, яке може перейти на рівень дискусій, викладач має змогу оцінити рівень знань та інтелектуального розвитку студента, вміння висловлювати думки і формулювати питання, коло його інтересів та схильностей, риси характеру.

Окрім лінії зв'язку між студентом і викладачем доцільно використовувати зв'язок між студентами. Для активізації навчального спілкування між студентами викладач організує *міні-групову роботу студентів* при самостійній підготовці до семінару, групового чи практичного заняття. Кожному студенту з міні-групи (зазвичай з 2–3 студентів) надається одне і теж домашнє завдання, яке полягає, наприклад, у підготовці доповіді, вирішенні завдання, знаходженні відповіді на певні питання. Спочатку кожен з студентів ці завдання виконує самостійно, потім спілкуючись, вони мають дійти згоди щодо відповіді або рішення. Не виключається, що студенти залишаються з особистою думкою. Важливим моментом є підбір студентів у міні-групи. Для усунення списування доцільно в міні-групи назначати рівних за розумовими можливостями студентів. Але інколи доцільно в таких групах мати лідера в навчанні. В цьому разі ризик списування збільшується. Важливо домогтися, щоб процес списування, якщо він відбувається, був активним, з елементами пізнання процесу пошуку відповіді та проходив у співпраці з лідером. Тому викладач головними доповідачами на аудиторному занятті призначає слабких студентів, що змушує їх вникати в сутність завдання і методику його вирішення, вчить самостійно мислити і висловлювати думки. *Метод «відповідальної міні-групи»* не дає можливості її членам ухилитися від

виконання завдання, сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватися, критично мислити, переконувати, відстоювати свої думки, вести дискусію.

Ефективність дистанційного спілкування викладача і студента особливо проявляється при очно-заочній формі навчання, що здійснюється шляхом проведення навчальних зборів та самостійної роботи студентів у період між навчальними зборами. Відірваність студентів від навчального закладу та відсутність у більшості з них стійких навичок організації самостійної роботи створюють проблеми в якісному навчанні. При дистанційному спілкуванні зникає необхідність у поштових письмових консультаціях.

Викладач має змогу в режимі он-лайн надавати консультації, методичні рекомендації щодо самостійної роботи, використання Інтернет-ресурсів, контролювати виконання навчального графіка, здійснювати поточний та тематичний контроль знань, що спонукає студента до систематичної навчальної роботи протягом семестру. У студентів виникає можливість завчасно ліквідувати навчальну заборгованість, захищати в усній чи письмовій формі контрольні роботи та інші навчальні завдання в міжсесійний період. Так, наприклад, при наявності аудіо-відео Інтернет зв'язку добре зарекомендував себе контроль у вигляді презентації студентом структурно-логічної схеми виконаного завдання з наступним більш детальним поясненням змісту одного з блоків схеми. В цілому, оперативний обмін інформацією створює передумови для запровадження нових підходів до організації і контролю самостійної роботи, здійснення поступового переходу до дистанційної освіти.

Впровадження сучасних *інтерактивних інформаційних та телекомунікаційних технологій* у навчальний процес сприяє підвищенню співпраці викладача і студента. Створюються умови, коли, з одного боку, студент стає помічником викладача в розробці тих чи інших навчальних, організаційно-методичних або науково-дослідницьких матеріалів, а, з іншого боку, викладач спрямовує самостійну діяльність студентів, стає «режисером» навчання, здатним розвивати кращі якості студента як майбутнього спеціаліста вищої кваліфікації. Мотивація студента до самостійної роботи зростає, якщо він впевнений, що результати його співпраці з викладачем будуть враховані в тому чи іншому вигляді в навчанні або дослідницькій діяльності. У спілкуванні студент вчиться думати, виділяти головне, логічно висловлюватися, вчиться творчої діяльності. У співпраці зі студентом викладач визначає, що саме гальмує самостійну роботу студентів та відпрацьовує зі студентами шляхи підвищення її ефективності. У цій співпраці стирається авторитарна система стосунків, навчання стає більш демократичним і гуманним. Усувається можливість виникнення конфліктних

ситуацій, утверджуються толерантні стосунки між суб'єктами навчання. Особистість викладача часто стає мотиваційним фактором в інтенсифікації навчальної роботи і, в першу чергу, самостійної. Викладач може бути прикладом для студента як професіонал, творча особистість, що здатна захопити студента дослідницькою роботою, допомогти йому розкрити свій творчий потенціал.

8. Методична підготовка викладача до проведення аудиторних тренінгів

Сучасні концепції післядипломної педагогічної освіти базуються на ідеях розвитку людських ресурсів (підвищення здатності фахівців до винахідливості, гнучкості, змін), управління цим розвитком. Тому актуальності набуває не передавання інформації, а розвиток певних якостей особистості студента, що допоможуть йому в самостійному пошуку необхідної інформації, її опрацюванні і використанні для вирішення нестандартних проблем життєдіяльності. Отже, виникає потреба у широкому засвоєнні нових *форм та методів навчання*, орієнтованих на об'єднання зусиль тих, що навчаються і тих, що навчають, на розвиток у них навичок як пізнавальної, так і практичної діяльності, на встановлення зв'язків між засвоєнням і застосуванням знань.

Особливого значення набуває дальший розвиток особистості майбутнього психолога, до того ж не тільки щодо озброєння його професійно необхідними науково-теоретичними знаннями, а й щодо гуманістичної його сутності. Гуманістичні цінності освіти зумовлюють зміну авторитарно-дисциплінарної моделі навчання на *особистісно орієнтовану*.

Особистісно орієнтоване навчання – організація процесу навчання, в основі якої лежить визнання індивідуальності, самобутності, самоцінності кожної людини, що вимагає забезпечення розвитку і саморозвитку особистості студента виходячи із виявлення його індивідуального, неповторного, суб'єктивного досвіду, здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, можливостей реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці.

Основні вимоги до розробки особистісно орієнтованого навчального процесу: навчальний матеріал має виявляти суб'єктивний досвід учня; викладання навчального матеріалу в підручнику (посібнику або викладачем) спрямоване на перетворення особистого досвіду кожного студента; активне стимулювання студента до саморозвитку, самовираження, самостійного навчання упродовж оволодіння знаннями; навчальний матеріал (завдання, задачі, вправи) має бути

варіативним; стимулювання студентів до самостійного вибору способів опрацювання навчального матеріалу; контроль та оцінка не тільки результату, а й процесу навчання.

Визначальною рисою особистісно орієнтованого навчання є взаєморозуміння, взаємодія, творча співпраця. Важливим за таких умов є вміння організувати навчальний процес як взаємодію, спрямовану на розвиток особистості, здійснювати культуротворчу та життєтворчу місію.

У педагогіці розрізняють декілька моделей навчання: 1) *пасивна* – студент виступає в ролі «об'єкта» навчання (слухає і дивиться); 2) *активна* – студент виступає «суб'єктом» навчання (самостійна робота, творчі завдання); 3) *інтерактивна* – процес навчання здійснюється в умовах постійної, активної взаємодії всіх учасників, студенти і викладач є рівноправними суб'єктами навчання. У свідомості українських педагогів поступово формується думка, що *інтерактивна модель навчання* створює необхідні умови як для формування життєвої та навчальної компетентностей студентів, так і для розвитку й виховання особистості активних громадян з відповідною системою цінностей.

Відповідно до одного з українських педагогічних словників, *інтерактивне навчання* – навчання, побудоване на взаємодії студента з навчальним оточенням, навчальним середовищем, що є сферою освоюваного досвіду. Найбільш часто термін «*інтерактивне навчання*» згадується у зв'язку з інформаційними технологіями, дистанційною освітою, з використанням ресурсів Інтернету, а також електронних підручників і довідників, роботою в режимі он-лайн тощо. При цьому здійснюється постійна *зміна видів діяльності*: дискусії, ігри, робота в малих групах, невеликий теоретичний блок (міні-лекція). Крім того, інтерактивне навчання засноване «на прямій взаємодії студентів з навчальним оточенням; навчальне оточення, або навчальне середовище, виступає як реальність, у якій учасники знаходять для себе область освоюваного досвіду».

Інтерактивне навчання допускає відміну від звичної логіки освітнього процесу: не від теорії до практики, а від формування нового досвіду до його теоретичного осмислення через застосування. Досвід і знання учасників освітнього процесу є джерелом їх взаємонавчання і взаємозбагачення. Ділячись своїми знаннями й досвідом діяльності, учасники беруть на себе частину навчальних функцій викладача, що підвищує їхню мотивацію й сприяє більшій продуктивності навчання. *Інтерактивна модель навчання* найбільш ефективна у неформальній освіті дорослих студентів, оскільки дорослі мають великий життєвий і професійний досвід.

Мета інтерактивного навчання – створення викладачем умов навчання, за яких студент сам відкриватиме, здобуватиме й конструюватиме знання та власну

компетентність у різних галузях життя. Саме це є принциповою відмінністю цілей інтерактивного навчання від цілей традиційної системи освіти.

До *форм і методів інтерактивного навчання* можуть бути віднесені такі: евристична бесіда, презентації, дискусії, «мозкова атака», метод «круглого столу», метод «ділової гри», конкурси практичних робіт з їх обговоренням, рольові ігри, тренінги, колективні розв'язання творчих задач, кейс-метод (розбір конкретних виробничих ситуацій), практичні групові й індивідуальні вправи моделювання виробничих процесів або ситуацій, проектування бізнес-планів і різних програм, групова робота з авторськими посібниками, ілюстративними матеріалами, обговорення спеціальних відеозаписів, включаючи запис власних дій, педагогічна студія, зустрічі із запрошеними фахівцями, методи з використанням комп'ютерної техніки тощо.

Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Викладач в інтерактивному навчанні виступає організатором процесу навчання, консультантом, фасилітатором, який ніколи не «замикає» навчальний процес на собі. Головними в процесі навчання є зв'язки між студентами, їхня взаємодія та співпраця. Результати навчання досягаються взаємними зусиллями учасників процесу навчання, студенти беруть на себе відповідальність за результати навчання.

Інтерактивне навчання, на наш погляд, вимагає від викладача реалізації певних умов в організації навчального процесу. До таких умов належать: а) організація навчального процесу як багатосторонньої, партнерської, інтенсивної комунікації; б) забезпечення сприятливої психологічної атмосфери в аудиторії; в) спеціальна організація навчального простору.

Розглянемо особливості забезпечення цих умов у системі післядипломної освіти майбутніх психологів детальніше.

Щодо організації навчального процесу як багатосторонньої, партнерської, інтенсивної комунікації зазначимо таке. Інтерактивне навчання потребує багатостороннього типу комунікації, коли зв'язки виникають не лише між викладачем і студентами, а й між студентами, а педагог стає рівноправним учасником навчальної діяльності. У процесі такої комунікації студенти отримують можливість поділитися думками та почуттями в межах певної теми, розповісти про свої висновки, вислухати думки не тільки викладача, а й однокласників. Застосування багатосторонньої комунікації дає змогу залучати до процесу навчання всіх студентів в групі.

Процес взаємодії між студентами на основі багатосторонньої комунікації можливий, з одного боку, за умов опанування ними навичок міжособистісного

спілкування (уміння слухати себе й інших, відтворювати почуте, пояснювати, ставити запитання тощо), з іншого боку – за умов зміни викладачем основ, на яких будується така взаємодія.

Розпочати створення *сприятливої психологічної атмосфери* викладач може вже з представлення програми майбутньої діяльності, показуючи перспективи вивчення теми чи розділу. Відкрита позиція викладача, ґрунтовне представлення програми майбутньої спільної діяльності сприяють зняттю напруження в аудиторії, дають змогу студентам побачити перспективу власної діяльності, позбутися почуття невпевненості та страху перед майбутнім. Для реалізації такої позиції викладачеві бажано:

- на початку заняття *ознайомити студентів з його цілями* (тими результатами, яких він очікує від них наприкінці);
- *ознайомити із завданнями використання кожної технології чи методу*, це необхідно для того, щоб у студентів не виникало почуття маніпуляції ними;
- *розповісти студентам, чому для вивчення цієї теми були обрані саме такі методи чи технологія* (важливо, щоб студенти розуміли, що ця технологія слугує не для розваги, а допомагає їм звернути увагу на деякі важливі аспекти, сприятиме набуттю ними потрібного досвіду);
- *акцентувати увагу студентів на особливостях тієї чи іншої технології* та тих ефектах, яких вони можуть досягти за правильної роботи;
- *розкрити алгоритм проведення технології та розповісти про послідовність дій* (надати пам'ятку діяльності);
- *відповісти на запитання студентів* для уникнення непорозумінь безпосередньо в момент роботи в технології.

Діагностика емоційного стану студентів допоможе викладачеві виявити проблеми та труднощі в соціально-психологічному аспекті, вибудувати свою діяльність з урахуванням її результатів. Тому перед початком заняття варто попросити студентів *розповісти про свої очікування та побоювання*, що дасть змогу викладачеві краще розуміти свої дії. Важливо постійно повертатися до даних, одержаних протягом виявлення очікувань, аналізуючи перебіг освітнього процесу.

Подолання деяких побоювань сприятиме *встановлення правил поведінки чи норм роботи на занятті*. Цю проблему, на наш погляд, допоможе подолати визначення правил зворотного зв'язку та норм спільної діяльності. Бажано, щоб викладач приділив увагу процесу визначення норм спільної діяльності вже на перших заняттях. Це дасть можливість йому спиратися на них протягом усього навчального часу.

Щодо *спеціальної організації навчального простору* слід зазначити, що він має бути побудований таким чином, щоб зробити легкою і природною співпрацю та комунікацію студентів. Саме тоді застосування інтерактивного навчання дає змогу отримати такі *позитивні результати*: забезпечує ефективне емоційне реагування майбутніх психологів, надає йому соціально бажаних, припустимих форм; полегшує процес комунікацій для замкнених, сором'язливих або погано орієнтованих на спілкування студентів; надає можливість невербального контакту (опосередкованого продукту взаємодії); сприяє подоланню комунікативних бар'єрів і психологічних захистів; створює сприятливіші умови для розвитку довільності й здатності до саморегуляції; додатково впливає на усвідомленість студентами своїх почуттів, переживань і емоційних станів; створює передумови для регуляції емоційних станів і реакцій та перенесення сформованих умінь психолога на подальшу професійну діяльність; суттєво підвищує особистісну цінність, сприяє формуванню впевненості в собі за рахунок соціального визнання цінності створюваного продукту.

Однак, попри те, що важливість навчатися у новий спосіб розуміють усі, існують *перешкоди застосуванню інтерактивного навчання в системі післядипломної педагогічної освіти*.

Це, по-перше, *вплив освітніх традицій*, коли перевага віддається традиційним методам навчання, і, як правило, замало уваги надається добору форм і методів роботи, за допомогою яких учасники занять ставали б активнішими.

По-друге, ідеться про *почуття дискомфорту, що його спричиняють будь-які зміни*. Під час упровадження інтерактивного навчання може виникнути дискомфорт і у викладачів, що мають невеликий досвід використання цих методів, і в студентів. Проте ця ситуація виникає в разі, якщо студенти попередньо не підготовлені до того, що їм доведеться працювати в активному режимі, якщо вони налаштовані на те, що на занятті їм треба буде лише пасивно слухати та сприймати інформацію. Дискомфорт можливий і тоді, коли між викладачем та студентами немає порозуміння, не виникла атмосфера толерантності та поваги, і викладач застосовує арт-терапевтичні технології штучно, вимушено, авторитарно впливаючи на студентів.

По-третє, суттєвою перешкодою до впровадження інтерактивного навчання у практику післядипломної освіти є брак мотивації до змін. Перед кожним викладачем, який розпочинає послуговуватися інтерактивними техніками навчання, постає проблема мотивації до оновлення своєї діяльності. Зрозуміло, що використання інтерактивних технік потребує постійної роботи над своєю фаховою майстерністю, розроблення нової тематики, змісту, планів та програм.

Мотивації ж до такої активної роботи часто бракує. Навпаки, викладач може стикнутися з нерозумінням, неприйняттям з боку адміністрації або колег, для яких навчання в такий спосіб є незвичним. Тоді найважливішими мотивами для викладача стають його власні переконання у правильності обраного шляху, ідей демократизації та гуманізації, розуміння важливості особистісно зорієнтованого навчання майбутніх психологів в системі післядипломної педагогічної освіти. Систематичність та послідовність у впровадженні змін поступово змінять ставлення оточуючих, налаштують їх на позитивне сприйняття цих навчальних моделей.

По четверте, ідеться про *брак моделей та інформації про ефективне навчання*. Аби викладач, застосовуючи інтерактивне навчання, почувався впевнено, володів аудиторією, був спроможний варіювати зміст та методи залежно від індивідуальних особливостей студентів, він повинен опанувати значний арсенал інтерактивних технік, мати досвід участі в тренінгах у ролях і учасника, і тренера. Такий досвід допомагає одержати конкретну пізнавальну інформацію про інтерактивні техніки навчання, свідомо сприймати інформацію з літератури.

Можливо, найбільшим бар'єром у використанні інтерактивного навчання в післядипломній педагогічній освіті є ризик, що студенти не братимуть активної участі в роботі, що викладач втратить контроль, йому забракне навичок, або його розкритикують за неортодоксальний стиль навчання.

Як зазначає О. Котікова, подолання цих перешкод у використанні інтерактивного навчання в післядипломній освіті можливо за умови врахування таких *організаційно-методичних моментів*:

- *Не слід експериментувати одразу надто широко*. Варто спробувати один із нових пропонованих методів, щоб «оживити» програму навчання.
- Представляючи новий метод учасникам, доцільно пропонувати його як *альтернативу наявним методам*, встановлювати зворотний зв'язок та відповідно реагувати.
- *Не варто перевантажувати студентів надто великою кількістю видів діяльності*, слід використовувати кілька методів.
- *Необхідно чітко інструктувати*, лаконічно формулювати, чого викладач очікує від учасників, уникаючи спантеличення від розпливчастих інструкцій і надання змоги аудиторії здобути максимум від запропонованого методу.

Серед *основних принципів* інтерактивного навчання називають діалогічну взаємодію, роботу в малих групах на основі кооперації й співробітництва, активно-рольову (ігрову) і *тренінгову організацію навчання*.

Тренінг – вид групового та індивідуального навчання. Особливість тренінгу в тому, що його учасники навчаються, виконуючи практичні завдання викладача (тренера). Як форма навчання тренінг має *істотні переваги* перед іншими формами та видами навчання, особливо у підготовці майбутніх психологів, діяльність яких вимагає від фахівців не просто знань, а й уміння застосовувати свої знання в практичній діяльності, яка постійно змінюється. На жаль, досвід проведення *тренінгів* в установах післядипломної педагогічної освіти поки що дуже обмежений, а це гальмує процеси активізації навчання майбутніх психологів.

Специфічними рисами тренінгів, що дають можливість виділяти їх серед інших методів навчання, є: націленість на психологічну допомогу студентам в саморозвитку; наявність більш або менш постійної групи; дотримання ряду принципів групової роботи; певна просторова організація; акцент на взаємовідносинах між учасниками групи («тут і тепер»); застосування інтерактивних методів роботи; об'єктивація суб'єктивних почуттів та емоцій учасників (вербалізована рефлексія); атмосфера розкнутості та свободи відчуття між учасниками (клімат психологічної безпеки).

Складові тренінгу: тема, мета і задачі тренінгу; цільова аудиторія; обсяг; очікувані результати; принципи, на яких побудована робота групи; роль і функції ведучого тренінгу; методичні засоби і прийоми, які використовуються; зміст навчання; процес навчання.

Принципи побудови тренінгу: наявність основних етапів; логічність та взаємозв'язок між окремими етапами; відповідність змісту і процесу заявленими цілям і завданням; модульність.

Існує декілька алгоритмів підготовки та проведення тренінгу: *класичний, компетентнісний, аналітичний* та інші.

Класичний підхід:

1. Визначення навчальних потреб (класичними методами).
2. Визначення мети, завдань і результатів навчання.
3. Розроблення концепції тренінгу (теми, проект програми).
4. Підбір методів навчання.
5. Підготовка матеріалів.
6. Уточнення програми.
7. Апробація.
8. Удосконалення програми і матеріалів за результатами апробації.
9. Проведення тренінгу.
10. Оцінка ефективності тренінгу.

11. Внесення змін для підвищення ефективності.

Компетентнісний підхід:

1. Побудова моделі професійних компетенцій.
2. Оцінка наявних компетенцій.
3. Визначення навчальних потреб у формі різниці між необхідними та наявними компетенціями.
4. Формулювання мети, завдань і результатів навчання.
5. Розроблення концепції тренінгу (теми, проект програми).
6. Підбір методів навчання.
7. Підготовка матеріалів.
8. Уточнення програми.
9. Апробація.
10. Удосконалення програми і матеріалів за результатами апробації.
11. Проведення тренінгу.
12. Оцінка ефективності тренінгу.
13. Внесення змін для підвищення ефективності.

Аналітичний підхід:

В основі – аналіз реальних проблем і професійних знань. Головна фігура – тренер-експерт. Навчання максимально наближають до реальної професійної ситуації. Основний інструмент навчання – аналіз проблем:

- ідентифікація проблеми;
- вироблення спільної лексики щодо проблеми;
- причини виникнення проблеми;
- визначення відношення кожного до проблеми (можливість впливу на її рішення);
- шляхи вирішення проблеми та їх реалізація.

На початку підготовки тренінгу потрібно обрати відповідний алгоритм і розробити концепцію. *Концепція тренінгу* – робочий документ, що відповідає на запитання:

1. Хто є учасником тренінгу?
2. Скільки учасників тренінгу?
3. Для чого проводиться тренінг?
4. Що є темою тренінгу?
5. Як буде проводитися тренінг?
6. Коли буде проводитися тренінг?
7. Скільки часу буде проводитися тренінг?
8. Де буде проводитися тренінг?
9. Які ресурси необхідні для проведення тренінгу?

Вимоги до відбору змісту:

- відповідність змісту навчальним потребам (актуальність);
- орієнтація на вимоги щодо компетентності фахівця, направленість на розвиток професійних компетенцій (адекватність);
- цілісність;
- системність змісту;
- модульність змісту;
- ідентичний спосіб представлення змісту.

Під час тренінгу: нові знання формуються на основі вже наявного власного досвіду; є можливість познайомитися з досвідом інших та їхнім баченням задачі/ситуації; кожен стає активним учасником процесу навчання; відповідальність за своє навчання студенти беруть на себе; позитивна комфортна атмосфера сприяє активності студентів, щирості їхніх висловлювань; є можливість відпрацювати та проаналізувати варіанти рішень в різних ситуаціях за різних вихідних даних в безпечних умовах.

Ведучий тренінгу, як професіонал і особистість, визначає успішність роботи групи. На викладача-тренера покладається велика відповідальність. Адже тренерська робота потребує емоційної включеності; енергетичних затрат; вміння працювати з усім класом, або усією групою студентів; вміння бачити і чути кожного учасника. Тому викладач-тренер має володіти *певними якостями*: бути толерантним; доброзичливим; відкритим; володіти засобами ефективної комунікації.

Отже, тренінг має великий освітній і розвивальний потенціал і забезпечує максимальну активність слухачів у навчальному процесі. Незважаючи на всі складності, *тренінг* поступово завойовує усе більше прихильників у практиці професійної освіти, оскільки робить процес навчання більш мотивованим, продуктивним, емоційно насиченим, індивідуально-розвивальним, тобто більш якісним. Впровадження тренінгів у навчання надає студенту як суб'єктові освітнього процесу такі *переваги*: досвід активного освоєння навчального змісту у взаємодії з навчальним оточенням; розвиток особистісної рефлексії; освоєння нового досвіду навчальної взаємодії, переживань; розвиток толерантності.

ДОДАТКИ

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ»**

Розробник програми: *Гусєв А. І., кандидат психологічних наук, доцент*

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		заочна форма навчання
Кількість кредитів – 2,5	Галузь знань <u>0301</u> (шифр і назва)	Нормативна
	Напрямок підготовки 0301 – Соціально-політичні науки (шифр і назва)	
Модулів – 1	Спеціальність: 8.03010201 «Психологія»	Рік підготовки:
Змістових модулів – 2		1-й
Індивідуальне завдання реферати		Семестр
Загальна кількість годин – 90		Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр
	Лекції	
	6 год.	
	Практичні, семінарські	
	4 год.	
	Самостійна робота	
	80 год.	
		Вид контролю: іспит

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Характерною ознакою нашого часу є постійне перебування людини у стані зовнішньої та внутрішньої невизначеності. Такі умови життєдіяльності вимагають від особистості прояву психологічної гнучкості та витриманості, вміння приймати рішення в ситуаціях надлишкового або обмеженого доступу до інформації, застосування внутрішніх ресурсів для успішного функціонування в невизначених ситуаціях, здатності до повсякчасної особистісної трансформації та розвитку власної ідентичності. В психології ці умови отримали назву «нова повсякденність» (П. В. Лушин, 2013).

«Нова повсякденність» є той тип існування, головною якісною характеристикою якого є наявність «первинних процесів» формування нової реальності з хаосу зруйнованих підстав, які абсолютно неможливо змоделювати в умовах «поясненої реальності». Адже невизначеність в якомусь сенсі дозволяє здійснити повернення до першооснов, до тих механізмів, які описуються як «порядок через хаос»; тобто до донаукової стадії функціонування громадських інституцій і психологічних явищ, до стадії до їх пояснення!

Такі реалії буття безперечно ставлять нові вимоги до особистісного розвитку людини, до її здатності адаптуватися та змінюватися в умовах постійної невизначеності. Як зазначає у одній зі своїх робіт Д. О. Леонтьєв: «Сфера адекватного застосування традиційної психології, що описує статичну людину в системі статичних умов існування все більше звужується. Необхідна принципово нова психологія, психологія “людини що змінюється у світі що змінюється” (А. Г. Асмолов, 1990), яка зможе описати напрямки та варіативні механізми особистісного розвитку, а також не-розвитку, підвести єдину пояснювальну основу під різноманітні стратегії існування, що свідомо або несвідомо обирають люди».

Пропонована робоча програма є спробою побудувати програму курсу з урахуванням вищезгаданих сучасних тенденцій.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета дисципліни полягає у створенні умов для забезпечення теоретичної компетентності психолога-магістра в умовах «нової повсякденності», що відображається у розумінні ним специфіки сучасного стану та тенденцій розвитку психологічної теорії та практики, та урахуванні цієї специфіки у своїй майбутній практичній діяльності.

Завдання дисципліни:

1. Набуття студентом знань, необхідних для розуміння теоретико-методологічних положень сучасної психології, їхніх науково-методологічних та прикладних можливостей.

2. Формування спеціальних вмінь, що забезпечують реалізацію науково-дослідницької та професійно-практичної діяльності психолога.

3. Розвиток критичного мислення магістра психолога, як основи його здатності до наукової та практичної діяльності.

Після вивчення цієї дисципліни студент повинен **знати:**

1. Структуру та основні елементи побудови психологічних теорій.

2. Сучасні психологічні теорії у сфері своїх наукових інтересів та за темою магістерської роботи.

3. Сучасні психологічні категорії та поняттєвий апарат в межах різних психологічних теорій та за темою магістерської роботи.

4. Психологічні принципи, що забезпечують аналітичне та емпіричне дослідження обраної теми.

5. Сучасні дискусії з ключових проблем психології в межах обраної теми магістерської роботи.

Вміти:

1. Виявляти методологічні особливості основних психологічних напрямів та наукових шкіл у психології.

2. Аналізувати зміст класичних та сучасних психологічних теорій.

3. Враховувати сучасну специфіку при плануванні та виконанні свого дослідження.

4. Використовувати сучасні теоретичні підходи до побудови дослідження.

5. Обґрунтовувати теоретико-методологічні принципи на яких будується наукове дослідження

6. Вести наукові дискусії.

3. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назви змістових модулів і тем	Усього годин	Форма занять			
			лекції	семінари	практичні	СРС
	Змістовий модуль 1. Сучасна психологія як наука					
1	Тема 1. Головні етапи еволюції психологічного знання		2			10
2	Тема 2. Теоретичні проблеми сучасної психології в умовах «нової повсякденності»		2			10
3	Тема 3. Категоріальний апарат сучасної психології			2		10
4	Тема 4. Пояснювальні принципи сучасної психології					15
	Разом за змістовим модулем 1		4	2		45
	Змістовий модуль 2. Теоретичні проблеми сучасної психології					
5	Тема 5. Криза сучасної психології та пошук загальної методології		2			10
6	Тема 6. Психофізична та психофізіологічна проблеми психології					15
7	Тема 7. Екологічність як теоретико-методологічна проблема			2		10
	Разом за змістовим модулем 2		2	2		35
	Усього годин	90	6	4		80

4. ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

Змістовий модуль 1. Сучасна психологія як наука.

Тема 1. Головні етапи еволюції психологічного знання.

1. Підходи до періодизації розвитку наукових знань.
2. Міфологічне та раціональне осмислення світу.
3. Здоровий глузд і теоретичне знання.
4. Наука та її основи.

5. Відмінні ознаки науки.
6. Структура наукового знання.

Тема 2. Теоретичні проблеми сучасної психології в умовах «нової повсякденності».

1. Предмет теоретичної психології.
2. Класична методологія та її роль у розвитку психологічних теорій.
3. Постнекласична методологія й сучасні психологічні теорії.
4. Теоретичні розробки Т. Куна та К. Поппера.
5. Суттєві ознаки «нової повсякденності».
6. Невизначеність як теоретико-методологічна проблема.
7. Вплив теорії І. Пригожина на методологію психології.

Змістовий модуль 2. Теоретичні проблеми сучасної психології

Тема 5. Криза сучасної психології та пошук загальної методології.

1. Поняття кризи.
2. Головні ознаки кризи.
3. Проблема «двох психологій» (аналітичний та феноменологічний методи).
4. Метадигми.
5. Теоретична психологія як опозиція загальній психології.
6. Методологічний плюралізм у психології.
7. Мультипарадигмальна парадигма.

5. ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1. Категоріальний апарат сучасної психології.

1. Поняттєвий апарат сучасної психології та його розвиток.
2. Категорії й конкретні наукові поняття.
3. Категорії «психіка», «свідомість», «особистість», «ідентичність», «невизначеність».
4. Теорія розвитку ідентичності Е. Еріксона та теорія особистісної зміни П. В. Лушина.

Семінарське заняття 2. Екологічність як теоретико-методологічна проблема.

1. Історія виникнення проблеми екологічності
2. Сучасні значення поняття «екологічність».

3. Принцип екологічності у теоретичній та практичній психології.
4. Критерій екологічності.
5. Кодекс екологічності.

6. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Тема 1. Головні етапи еволюції психологічного знання.

Поняття наукових революцій. Типи наукової раціональності. Експеримент і теорія. Теоретичний і емпіричний рівень наукового знання. Основні зарубіжні наукові школи та напрями. Вітчизняна психологічна думка.

Тема 2. Теоретичні проблеми сучасної психології в умовах «нової повсякденності».

Теорія як методологічна основа наукового дослідження. Функції теоретичного знання. Типи психологічних теорій. Аксиоматичні й гіпотетико-дедуктивні теорії. «Завантаженість» теорії. Теорія й науковий факт. Проблема розробки єдиної психологічної теорії. Академічна теорія та її особливості. Психотехнічна теорія та її роль у розвитку психологічної практики. Проблеми інтеграції теоретичного знання й психологічної практики.

Тема 3. Категоріальний апарат сучасної психології.

Рівні та форми психічного відображення. Головні характеристики сфери психічного. Структура свідомості та її характеристики. Категорія «спілкування» та «діяльність» у психології. Психологічна структура особистості.

Тема 4. Пояснювальні принципи сучасної психології.

Науковий принцип як форма зв'язків наукових понять. Принцип детермінізму в психології. Проблеми каузальної й телеологічної причинності. Принцип системності й синергетичний підхід до дослідження психіки. Теорія діяльності як методологічний підхід. Принцип розвитку й проблеми генетичної психології. Проблеми причинності у підході С. Л. Рубінштейна. Критерії «некласичної» картини світу за М. К. Мамардашвілі. Сучасне розуміння культурної детермінації у роботах М. Коула. Наукова та гуманітарна парадигми.

Тема 5. Криза сучасної психології та пошук загальної методології.

Методологія в умовах відсутності загальнопсихологічної теорії. Діяльність Московського методологічного гуртка. Ідеї Г. П. Щедровицького, А. А. Зінов'єва та М. К. Мамардашвілі. Теоретичні підвалини психологічного консультування та психотерапії.

Тема 6. Психофізична та психофізіологічна проблеми психології

Психофізична проблема. Монізм, дуалізм і плюралізм. Сучасні аспекти психофізичної проблеми. Розвиток нейронаук і психофізіологічна проблема. Континуальність і дискретність психіки: психофізіологічна проблема. Недиз'юнктивність психіки й нейрофізіологічні процеси. Когнітивна психологія і її внесок у вирішення психофізіологічної проблеми. Психогностична проблема: сучасний стан.

Тема 7. Екологічність як теоретико-методологічна проблема.

Екопсихологія та екофасилітативний підхід (різниця у підходах, завданнях та практиці). Зв'язок між етичними принципами практичної психології та принципом екологічності. Принцип «соціального ефекту».

Питання до самоконтролю

1. Поняття про психологію.
2. Наукова та побутова психології.
3. Предмет психології, її завдання та принципи.
4. Психологія та науки про людину.
5. Галузі психології, їх характеристика.
6. Методи психології (спостереження, метод бесіди, тест, анкетування, експеримент).
7. Розвиток наукових знань про природу психіки: основні історичні етапи становлення психологічної науки.
8. Основні зарубіжні наукові школи та напрями.
9. Концепція О. М. Леонтьєва про походження свідомості людини.
10. Поняття про свідомість. Походження свідомості людини у філогенезі.
11. Розвиток психіки в онтогенезі.
12. Культурно-історична концепція Л. С. Виготського (теорія суспільно-історичного виникнення вищих психічних функцій).
13. Функції теоретичного знання.
14. Типи психологічних теорій.

15. Особливості й призначення психотехнічних теорій.
16. Наукова та гуманітарна парадигми.
17. Сутність категорій «спілкування» та «діяльність» у психології.
18. Принцип детермінізму в психології.
19. Принцип об'єктивності.
20. Принцип активності психічного відображення.
21. Принцип розвитку та саморухливості психіки.
22. Принцип системності, структурності, багаторівневості та ієрархічності психіки.
23. Принцип самоорганізації живих систем та організмів.
24. Принцип єдності особистості, свідомості та діяльності.
25. Сутність психофізичної проблеми.
26. Проблема екологічності у психології.
27. Головні положення когнітивної психології.
28. Основні ознаки екологічності психологічної допомоги.
29. Теоретичний та емпіричний рівні наукового знання.
30. Основні теоретичні положення психологічної допомоги.

7. ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

Теми рефератів та доповідей

1. Система явищ, досліджуваних у сучасній психології.
2. Методи психологічних досліджень.
3. Наукове та побутове розуміння психологічних явищ.
4. Психологія та філософія: проблеми їх взаємодії.
5. Фундаментальні та прикладні галузі психологічної науки.
6. Основні принципи сучасної психології.
7. Генотипна обумовленість психічних та поведінкових властивостей людини.
8. Психіка та еволюція нервової системи.
9. Структура психіки: психічні процеси, стани, властивості. Визначення їх взаємодії.
10. Вплив оточуючого середовища на розвиток психіки.
11. Свідоме та несвідоме у психіці та поведінці людини.
12. Розвиток свідомості людини у матеріалістично орієнтованих філософських та психологічних дослідженнях.

13. Методологічний підхід М. К. Мамардашвілі, та його значення для сучасної психологічної науки.

14. «Культуральна» психологія М. Коула як розвиток ідей Л. С. Виготського.

15. Наукова та гуманітарна парадигми – сучасний погляд на проблему зіставлення.

16. Принцип системності й синергетичний підхід до дослідження психіки.

17. Головні ідеї в діяльності московського методологічного гуртка.

18. Екологічність як психологічна проблема.

19. Сучасний стан вирішення психофізичної та психофізіологічної проблем в психології.

20. Основні положення теорії особистісного змінювання П. В. Лушина, як основа надання практичної допомоги в екофасилітативному підході.

8. ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття методу в науковій психології.
2. Принцип діалектично-матеріалістичного детермінізму психіки.
3. Співвідношення понять «наука» та «філософія».
4. Види та форми рефлексії наукового знання.
5. Рівні та підходи до структурування методологічного знання.
6. Поняття об'єкта та предмета у психологічному дослідженні.
7. Історія розвитку наукових психологічних знань (стислий огляд).
8. Відносність наукових норм та постулатів.
9. Суб'єктивне та об'єктивне знання.
10. Виникнення некласичного наукового підходу.
11. Сутність наукової революції 20 сторіччя.
12. Роль позитивізму як методологічного базису наукового знання.
13. Поняття наукової парадигми.
14. Поняття наукової революції за Т. Куном.
15. Принцип фальсифікованості наукових гіпотез К. Поппера.
16. Концепція внутрішньої єдності логіки доказів та заперечень І. Лакатоса.
17. Сутність нових критеріїв наукового знання.
18. Сутність фаллібілізму Ч. Пірса.
19. Прагматизм та інструменталізм (В. Джеймса та Дж. Дьюї).
20. Релятивізм та операціоналізм.

21. Номіналізм та реалізм.
22. Інтуїтивізм.
23. Характеристика постнекласичної стадії розвитку науки (за В. С. Степіним)
24. Поняття про «системи що самоорганізуються» (за Ешбі та Полані).
25. Ірраціональні критерії розвитку науки за П. Фейєрабендом.
26. Класифікація психологічних наук за Б. М. Кедровим.
27. Повсякденна психологія.
28. Методи психологічного дослідження.
29. Експериментальний метод.
30. Метод спостереження.
31. Моделювання як підхід до наукового пізнання.
32. Види наукових гіпотез.
33. Принцип детермінізму.
34. Причинність у психології.
35. Погляди І. Пригожина та І. Стенгерса на причинність.
36. Ознаки кризи психологічного знання за Т. Куном.
37. Сутність методу інтроспекції та його обмеження.
38. Структура психологічних теорій за А. Юревичем.
39. Психофізична проблема в психології.
40. Психофізіологічна проблема – сутність та шляхи вирішення.
41. Поняття кризи у психологічній науці.
42. Аналітичний метод.
43. Феноменологічний метод.
44. Сутність поняття «метадігма».
45. Предмет теоретичної психології.
46. Базисні психологічні категорії за А. В. Петровським та М. Г. Ярошевським.
47. Типологія психологічних «одиниць» людського життя за Ф. Василюком.
48. Сутність явища «методологічного плюралізму».
49. Ідеї Г. П. Щедровицького.
50. Погляди А. А. Зінов'єва.
51. Категоріальний апарат сучасної психології (загальна характеристика).
52. Категорія «індивід».
53. Категорія «індивідуальність».
54. Категорія «ідентичність».
55. Теорія Е. Еріксона про формування ідентичності.
56. Категорія «відображення».

57. Категорія «активність».
58. Категорія «діяльність».
59. Категорія «взаємодія».
60. Категорія «невизначеність».
61. Категорія «екологічність».
62. Головні психологічні характеристики діяльності.
63. Теорія діяльності (стисла характеристика).
64. Поняття мотив, образ, особистість крізь призму теорії діяльності.
65. Множинність уявлень про причинність у психології.
66. Розкол психології на академічну та практичну.
67. Розуміння поняття «закон» у психології.
68. Проблеми причинності у С. А. Рубінштейна.
69. Методологічні ідеї М. К. Мамардашвілі.
70. Критерії некласичної картини світу за М. К. Мамардашвілі.
71. Описова та пояснювальна психології.
72. Морфологічна парадигма.
73. Динамічна парадигма.
74. Природньо-наукова парадигма.
75. Гуманітарна парадигма.
76. Принцип детермінізму в психології.
77. Принцип об'єктивності.
78. Принцип активності психічного відображення.
79. Принцип розвитку та саморухливості психіки.
80. Принцип системності, структурності, багаторівневості та ієрархічності психіки.
81. Принцип самоорганізації живих систем та організмів.
82. Принцип єдності особистості, свідомості та діяльності.
83. Толерантність до невизначеності як базова категорія психологічної допомоги в сучасних умовах.
84. Генотипна обумовленість психічних та поведінкових властивостей людини.
85. Психіка та еволюція нервової системи.
86. Структура психіки: психічні процеси, стани, властивості. Визначення їх взаємодії.
87. Вплив оточуючого середовища на розвиток психіки.
88. Свідоме та несвідоме у психіці та поведінці людини.
89. Розвиток свідомості людини у матеріалістично орієнтованих філософських та психологічних дослідженнях.

90. Критика Г. Айзенком психодинамічної парадигми в практичній психології.

9. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

При вивченні цієї дисципліни доцільно використовувати репродуктивні, проблемно-пошукові і дослідницькі методи; особистісно орієнтовані, індуктивні, дедуктивні.

Використовують:

- традиційні форми навчання (лекція, семінар, практичне заняття);
- інноваційні форми навчання (підготовка і проведення дискусій, рольових і ділових ігор, використання методу кейсів, підготовка презентацій, тренінг).

Інтерактивні заняття становитимуть не менше 50 % від об'єму аудиторного заняття.

Матеріально-технічне забезпечення навчальної дисципліни.

Мультимедійний комплекс (ноутбук, проектор, екран), ПК. Набори мультимедійних наочних матеріалів по різних розділах дисципліни. Ситуаційні завдання, тестові завдання по темах, що вивчаються. Дошки.

10. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Поточний контроль засвоєння отриманих знань і сформованих умінь здійснюється шляхом усного опитування, перевірки конспектів, в ході семінарських і практичних занять, одним з варіантів контролю є **тестування**.

Проміжний контроль здійснюється в ході виконання і захисту **міні-проектів методичного забезпечення навчального курсу** (розробка методичних матеріалів до проведення занять із психологічних дисциплін).

Самоконтроль за засвоєнням матеріалу здійснюється за допомогою контрольних запитань, обговорень на семінарах.

Підсумковий контроль. Для контролю засвоєння дисципліни навчальним планом передбачений **іспит**. Під час іспиту студенти відповідають на теоретичні питання за програмою (на основі тестового опитування) та презентують **авторські проекти методичного забезпечення навчального курсу**.

11. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Оцінювання знань студента здійснюється за 100-бальною шкалою (для екзаменів і заліків).

- максимальна кількість балів при оцінюванні знань студентів з дисципліни, яка завершується екзаменом, становить за поточну успішність 50 балів, на екзамені – 50 балів;
- для оформлення документів за екзаменаційну сесію використовується таблиця відповідності оцінювання знань студентів за різними системами.

Поточне тестування та самостійна робота				Підсумковий тест (екзамен)	Сумма
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	Змістовий модуль 3	Самостійна робота		
10	10	10	20	50	100

12. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Нормативні документи: закон України про вищу освіту; ОКХ, ОПП (нормативна і варіативна частини), навчальні плани; положення про організацію навчального процесу у ВНЗ; навчальна програма дисципліни; опорний конспект лекцій.

13. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Дорфман Л. Я. Методологические основы эмпирической психологии: от понимания к технологии / Л. Я. Дорфман. – М., 2005. – 286 с.
2. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология / В. Н. Дружинин. – М., 2002. – 316 с.
3. Константинов В. В. Методологические основы психологии. Завтра экзамен / В. В. Константинов. – СПб. : Питер, 2010. – 240 с.
4. Корнилова Т. В. Введение в психологический эксперимент / Т. В. Корнилова. – М., 2001. – 252 с.
5. Корнилова Т. В. Методологические основы психологии / Т. В. Корнилова, С. Д. Смирнов. – М., 2006. – 316 с.
6. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М., 1984. – 360 с.
7. Мазилев В. А. Методология психологической науки / В. А. Мазилев. – Ярославль, 2003. – 214 с.
8. Маланов С. В. Методологические и теоретические основы психологии / С. В. Маланов. – М.: «Издательство МПСИ», 2005. – 333 с.

9. Петровский А. В. Основы теоретической психологии / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 528 с.
10. Петровский А. В. Категориальная система психологии / А. В. Петровский, В. А. Петровский // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 3–17.
11. Платонов К. К. О системе психологии / К. К. Платонов. – М.: Мысль, 1972. – 216 с.
12. Рибалка В. В. Методологічні основи психології / В. В. Рибалка. – К., 2004. – 275 с.
13. Роговин М. С. Структурно-уровневые теории в психологии / М. С. Роговин. – Ярославль: ЯрГУ, 1977. – 80 с.
14. Роговин М. С. Теоретические основы психологического и патопсихологического исследования / М. С. Роговин, Г. В. Залевский. – Томск, 1988. – 234 с.
15. Смирнов С. Д. Возможна ли единая теория психического? / С. Д. Смирнов // Вопросы психологии. – 1997. – № 3. – С. 23–36.
16. Стёпин В. С. Теоретическое знание / В. С. Стёпин. – М., 1999. – 124 с.
17. Тихомиров О. К. Понятия и принципы общей психологии / О. К. Тихомиров. – М.: МГУ, 1992. – 87 с.
18. Ткаченко О. М. Принципи і категорії психології / О. М. Ткаченко. – К., Вища шк., 1979. – 240 с.
19. Юревич А. В. Психология и методология / А. В. Юревич // Психологический журнал. – 2000. – № 5. – С. 35–46.
20. Юревич А. В. Интеграция психологии: утопия или реальность? / А. В. Юревич // Вопросы психологии. – 2005. – № 3. – С. 16 – 28.
21. Юревич А. В. Методологические и теоретические проблемы психологии. Структура психологических теорий / А. В. Юревич // Психологический журнал. – 2003. – № 1. – С. 36 – 43.
22. Юревич А. В. «Онтологический круг» и структура психологического знания / А. В. Юревич // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. – № 1. – С. 6–14.

Допоміжна

1. Александров Ю. И. Психологическое и физиологическое: континуальность и/или дискретность? / Ю. И. Александров, Е. А. Сергиенко // Психологический журнал. – 2003. – № 6. – С. 16–24.
2. Василюк Ф. Е. От психологической практики к психотехнической теории

/ Ф. Е. Василюк // Московский психотерапевтический журнал. – 1992. – № 1. – С. 15–23.

3. Гусев А. И. До питання розуміння природи феномену ідентичності та механізмів його розвитку у поглядах представників психодинамічного, діяльнісно-сміслового та екофасилітаційного напрямків дослідження / А. И. Гусев // Україна в Європі : ювілейний вип. наук. пр. до 10-річчя Одеського ін-ту МАУП : за матеріалами Всеукр. конф. «Проблеми політико-правового забезпечення євро та євроатлантичної інтеграції України» та «круглих столів» ін-ту. – Одеса: Негоціант, 2008. – С. 285–293.

4. Гусев А. И. До питання смислової природи феномену ідентичності особистості / А. И. Гусев // Психологічна безпека та адаптація особистості : матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (Дніпропетровськ, 7–8 листопада 2007 року). – Дніпропетровськ, 2007. – С. 23–31.

5. Гусев А. И. Новые реалии повседневности: смена фокуса // Экология новой повседневной жизни в изменяющемся мире: материалы II Майского форума ученых и практиков «Экопсихея», (Киев, 12–13 мая 2012 г.) – К., 2012. – С. 14–23.

6. Экофасилитация: самоучитель для взрослых / А. И. Гусев, Я. А. Догадов, Н. В. Зернова [и др.] ; под ред. П. В. Лушина, Я. В. Сухенко. – К., 2013. – С. 143–147.

7. Гусев А. И. Толерантность к неопределенности как составляющая личностного потенциала / А. И. Гусев // Личностный потенциал: структура и диагностика / под ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2011. – С. 300–330.

8. Емельянова С. И. Что такое идентичность, или история одного события [Электронный ресурс] / С. И. Емельянова // София : рукописный журнал Общества ревнителей русской философии / Филос. ф-к. Урал. гос. ун-та; ред. Б. В. Емельянов. – Екатеринбург, 2005. – № 8. – 147 с. – Режим доступа: <http://virlib.eunnet.net/sofia/index.html> – Назва з екрану.

9. Ждан А. Н. Из истории вопроса о соотношении теории и эксперимента в психологии / А. Н. Ждан // История становления и развития экспериментально-психологических исследований в России. – М.: Наука, 1990. – С. 30–41.

10. Иваницкий А. М. Главная загадка природы: как на основе работы мозга возникают субъективные переживания / А. М. Иваницкий // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 3. – С. 93–104.

11. Крылов В. Ю. Психосинергетика как возможная новая парадигма психологической науки / В. Ю. Крылов // Психологический журнал. – Т. 19. – № 3. – 1998. – С. 56–62.

12. Левин К. Конфликт между аристотелевским и галилеевским способами мышления в современной психологии / К. Левин // Психологический журнал. –

1990. – №5. – С. 134–158.

13. Личностный потенциал: структура и диагностика / Под ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2011. – 450 с.

14. Леонтьев Д. А. Симбиоз и адаптация или автономия и трансценденция : выбор личности в непредсказуемом мире / А. Д. Леонтьев // Личность в современном мире : от стратегии выживания к стратегии жизнотворчества / под ред. Е. И. Яцуты. – Кемерово : Графика, 2002. – С. 3–34.

15. Луковицкая Е. Г. Социально-психологическое значение толерантности к неопределенности : дис. канд. психол. наук : 19.00.05 / Е. Г. Луковицкая. – СПб., 1998. – 170 с.

16. Лушин П. В. Личностные изменения как процесс : теория и практика / П. В. Лушин. – Одесса : Аспект, 2005. – 334 с.

17. Лушин П. В. Психология личностного изменения / П. В. Лушин. – Кировоград : Имэкс ЛТД, 2002. – 360 с.

18. Максименко С. Д. Структура особистості / С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 1. – С. 1–13.

19. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К., 2006. – 239 с.

20. Малахов В. С. Неудобства с идентичностью / В. С. Малахов // Вопросы философии. – 1998. – № 2. – С. 43–53.

21. Нагель Т. Мыслимость невозможного и проблема духа и тела / Т. Нагель // Вопросы философии. – 2001. – № 8. – С. 33–46.

22. Нугаев Р. М. Смена базисных парадигм: концепция коммуникативной рациональности / Р. М. Нугаев // Вопросы философии. – 2001. – № 1. – С. 114–122.

23. Пиаже Ж. Характер объяснения в психологии и психофизиологический параллелизм / Ж. Пиаже, П. Фресс // Экспериментальная психология. – М.: Прогресс, 1966. – Вып. 1, 2. – С. 157–194.

24. Подшивалкина В. И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики / В. И. Подшивалкина. – К., 1997. – 315 с.

25. Подшивалкіна В. І. Проблеми професійного самовизначення та професійної диференціації психологічного товариства / В. І. Подшивалкіна // Психологія та суспільство. – 2005. – № 1. – С. 7–16.

26. Подшивалкіна В. І. Соціотехнологічні аспекти професійної діяльності спеціалістів гуманітарного профілю / В. І. Подшивалкіна // Психологія та суспільство. – 2005. – № 3. – С. 5–26.

27. Сергиенко Е. А. Психогенетика и пересмотр психологических постулатов / Е. А. Сергиенко // Психология: современные направления

междисциплинарных исследований: материалы науч. конф., посвященной памяти члена- корреспондента РАН А. В. Брушлинского, 8 октября 2002 г. / под ред. А. Л. Журавлева, Н. В. Тарабриной. – М., 2003. – С. 258–271.

28. Тюков А. А. Психология XXI века: пророчества и прогнозы: «Круглый стол» / А. А. Тюков // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 6–8.

29. Чуприкова Н. И. Психика и предмет психологии в свете достижений современной нейронауки / // Вопросы психологии. – 2004. – № 2. – С. 104–118.

30. Эткинд А. М. Психология практическая и академическая: расхождение когнитивных структур внутри профессионального сознания // Вопросы психологии. – 1987. – № 6. – С. 20–31.

31. Янчук В. А. Психология постмодерна / В. А. Янчук // Время как фактор изменений личности: сб. научн. тр. / под ред. А. В. Брушлинского и В. А. Поликарпова. – Мн.: ЕГУ, 2003. – С. 175–201.

32. Янчук В. А. Методолого-психологические основания развития психологической науки в культурно-научной традиции постмодерна / В. А. Янчук // Белорусский психологический журнал. – 2004. – № 1. – С. 3–14.

33. Янчук В. А. Методолого-теоретические основания развития организационной психологии в традиции постмодерна / В. А. Янчук. – Психология. – 2005. – № 1. – С. 47–54.

14. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Електронні версії книг, статей, сайти.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ»

Розробник програми: *Брюховецька О. В., кандидат психологічних наук,*
доцент

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 0301 (шифр і назва)	Нормативна
	Напрямок підготовки 0301 – Соціально-політичні науки (шифр і назва)	
Модулів – 1	Спеціальність: 8.03010201 «Психологія»ї	Рік підготовки:
Змістових модулів – 3		1-й
Індивідуальне завдання міні-проекти методичного забезпечення навчального курсу		Семестр
Загальна кількість годин – 108		
	Лекції	
	22 год.	
	Практичні, семінарські	
	52 год.	
	Самостійна робота	
	34 год.	
Індивідуальні завдання год.		
	Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр	Вид контролю:
		іспит

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

У вітчизняній науковій і практичній психології виділяються три основні мети психології як дисципліни та діяльності психологів:

1. Пошук нових психологічних знань.
2. Використання психологічних знань для вирішення практичних проблем
3. Передача психологічних знань.

На досягнення третьої мети й спрямований курс **«Методика викладання психології у вищій школі»**.

Зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві, вимагають здійснювати підготовку психологів, здатних поєднувати виконання функцій професіонала, педагога, науковця. Трансформація знаннєцентричної парадигми освіти в гуманітарну, авторитарної моделі в особистісно орієнтовану, розвивальну за суттю, супроводжується розробкою нових стандартів освіти. Тому у період інноваційних зрушень у галузі освіти особливо актуальною виявляється проблема впровадження прогресивних педагогічних технологій у процесі підготовки майбутніх психологів, зокрема тих, що планують у подальшому займатися педагогічною діяльністю. Ефективність її розв'язання значною мірою залежить від якості науково-методичного супроводу впровадження новітніх та інноваційних технологій, нетрадиційних форм та методів навчання.

Навчальна дисципліна **«Методика викладання психології у вищій школі»** формує узагальнені, теоретичні психолого-педагогічні погляди на процес сучасної освіти і навички самостійної організації навчального процесу. Важливе місце надається дидактичним основам навчання, формуванню умінь і навичок підготовки та проведення основних форм аудиторних занять: лекцій, семінарських, практичних; організації самостійної роботи студентів; реалізації системи контролю за засвоєнням знань і здобутих вмінь, навичок; використанню сучасних технологій у процесі навчання; формуванню та розвитку творчої особистості в процесі навчання.

Організація навчального процесу. На вивчення дисципліни відводиться 108 годин. Об'єм змісту курсу дає змогу студентам набути необхідний мінімум професійної і психолого-педагогічної культури, що дозволяє успішно здійснювати професійну діяльність в області психології, розбиратися в спеціальній літературі і використовувати отримані знання для самоудосконалення.

Матеріали, які студенти повинні засвоїти в результаті вивчення цього курсу, пропонуються у формі **аудиторної і самостійної роботи**. Теоретичний блок дисципліни становить 22 години; практичний блок – 54 години; блок завдань для самостійної роботи – 32 години. Кінцевий **іспит** має підсумкову форму.

Теоретичний блок має забезпечити опанування та засвоєння понятійно-термінологічного апарату психології і педагогіки. Вивчення основних положень курсу здійснюється на **лекційному занятті**. На них викладач повідомляє студентам необхідний обсяг навчального матеріалу, освітлює проблемно-дискусійні питання кожної теми, дає методичні рекомендації і поради з подальшого самостійного вивчення матеріалу, також студенти отримують конкретні завдання з підготовки до семінарських та практичних занять і заходів з контролю знань. Лекційні заняття проводяться з використанням нетрадиційних форм і методів навчання.

Практичний блок. Для формування умінь і навичок оперування отриманими знаннями, їх використання у вирішенні практичних завдань, а також для надання допомоги студентам з самостійного набуття психолого-педагогічних знань, проводяться **семінарські і практичні заняття** (в основному, з використанням нетрадиційних форм і методів навчання). На їх основі розширюються і поглиблюються знання, отримані на лекціях і при самостійній роботі, студенти дістають можливість не лише висловити свою думку, обґрунтувати свою точку зору на певну проблему, але і виробити практичні навички взаємодії з аудиторією. Практичні заняття проводяться у формі ділових ігор, «круглих столів», тестувань, тренінгів, що сприятиме активному засвоєнню основних положень курсу і забезпечить професійне становлення магістрів та способи і шляхи розвитку їхніх педагогічних якостей.

Особливо значущою для майбутніх психологів організаційною формою вивчення програмного матеріалу є **самостійна робота**, метою якої є розширення знань, отриманих на лекційних та семінарських заняттях, більш глибокий аналіз психолого-педагогічних питань теорії і пов'язування їх з сучасною практикою і соціальною дійсністю. Самостійна робота з вивчення методики викладання психології у вищій школі припускає подальше доопрацювання законспектованого на лекціях матеріалу шляхом його доповнення і збагачення теоретичними положеннями з монографічної літератури, рекомендованих навчальних посібників, словників та інших джерел. Студенти готуються до семінарських та практичних занять, готують реферати та доповіді, виконують тестові і індивідуальні творчі завдання, авторські **міні-проекти методичного забезпечення навчального курсу** за запропонованою тематикою.

Для надання допомоги в самостійній роботі викладачі проводять **індивідуальні консультації**. На консультаціях обговорюються методика і організація самостійної роботи, роз'яснюється зміст додаткових джерел (зміст інформації повинен мати методичний характер з вивчення теми, вказувати кожному студенту конкретний шлях вирішення питання, проблеми), уточнюються

наукові дані і результати досліджень, вирішуються питання методологічного характеру. Досвід показує, що найкращі результати дає консультація, яка розпочинається із запитань студентів, а потім переходить у своєрідну бесіду – дискусію викладача із студентами з найбільш важливих проблемних питань. Чим більше студенти почувають себе повноправними учасниками такої консультації, тим цінніші її результати.

Результати навчання оцінюються за допомогою *поточного, проміжного і підсумкового контролю (іспиту)*. Під час іспиту студенти відповідають на теоретичні запитання за програмою (на основі тестового опитування) та захищають *авторські проекти методичного забезпечення навчального курсу* (розробка методичних матеріалів до проведення занять із психологічних дисциплін).

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Вивчення дисципліни «*Методика викладання психології у вищій школі*» має забезпечити науковий підхід до сучасного навчального процесу, визначити його закономірності, а також виявити найбільш оптимальні форми, методи, засоби навчання і виховання, самовиховання особистості, посилити наукову компетенцію фахівця з вищою освітою.

Предметом вивчення дисципліни є сучасні методики викладання навчальних дисциплін, які використовуються у вищих навчальних закладах.

Метою дисципліни є ознайомлення студентів із сучасними методиками викладання дисциплін у вищій школі, з теоретичними і методичними питаннями засвоєння знань з психології у вищих навчальних закладах; підвищення рівня теоретичної, методичної, технологічної підготовки майбутніх психологів на засадах особистісно орієнтованого навчання; ознайомлення із методологією розробки і модифікації програм навчання та методичних матеріалів з психологічних дисциплін та формування вмінь щодо проведення всіх форм занять і контролю; формування і вдосконалення професійних якостей і вмінь студента-магістра, стимулювання становлення нової культури педагогічного мислення.

Головними завданнями вивчення дисципліни є оволодіння професійними знаннями не тільки на теоретичному, але й на технологічному рівнях, свідоме конструювання педагогічного впливу на вихованця, прогнозування його наслідків й ефективності результату.

Завданнями дисципліни є:

- усвідомлення нової ролі вищої освіти в умовах глобалізації світової економіки, забезпечення наукового підходу до сучасного навчального процесу, визначення його закономірності;
- забезпечення найбільш оптимальних умов навчання, що сприяють розумінню і засвоєнню необхідних знань шляхом застосування оптимальних методичних і технічних форм, методів і засобів навчання;
- ознайомлення з принципами, формами та методами навчання психології;
- оволодіння практичними навичками та методами проведення занять в різних формах (лекції, семінари, практичні заняття, активні і дистанційні методи навчання), розроблення критеріїв оцінювання результатів навчання, засобами підвищення ефективності викладання психології у вищих навчальних закладах;
- формування у студентів первинних навичок складання конспектів лекцій, семінарських, практичних занять, а також вміння щодо планування навчальних курсів, розподілу навчальних годин, перевірки та оцінювання студентських завдань, рефератів, контрольних, курсових та дипломних робіт;
- ознайомлення студентів з психологічними особливостями педагогічної діяльності, формування вміння свідомо конструювати педагогічний вплив на вихованців, прогнозувати його наслідки й ефективність результату.

- формування наукової компетенції фахівця з вищою освітою.

Після вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- основні тенденції та перспективи розвитку вищої освіти в Україні;
- теоретичні і методологічні аспекти педагогіки вищої школи на сучасному етапі її розвитку;
- особливості структурної організації вищої освіти в різних країнах світу, в тому числі і в Україні;
- вимоги до організаційно-правового забезпечення вищої освіти;
- організаційні форми і методи навчання у вищій школі;
- місце і роль інноваційних методів та технологій навчання;
- зміст самостійної роботи студентів: сутність, організація, питання контролю;
- принципи педагогічної майстерності викладача: питання теорії і практики, шляхи вдосконалення педагогічної майстерності;
- зміст самостійної роботи студентів: сутність, організація, питання контролю.

Вміти:

- характеризувати основні елементи системи та змісту вищої освіти в Україні;

- аналізувати та схвалювати рішення щодо критеріїв якості навчання та діагностики знань;
- оволодівати понятійним апаратом науки, засвоювати основи методології і методи наукових досліджень;
- планувати вивчення курсів психологічних дисциплін та методик за відповідними типовими програмами вузів;
- здійснювати провідні форми організації навчальної діяльності і роботи зі студентами;
- ставити і вирішувати завдання з проблем самоактуалізації особистості;
- обґрунтовувати основні аспекти педагогічного спілкування;
- на основі аналізу структури і функції педагогічної діяльності викладача вищої школи виробляти підходи до самопізнання, формувати індивідуальний стиль;
- формувати відповідальне ставлення до ролі викладача ВУЗу, підвищувати професійні вміння та здатність до самовдосконалення на основі систематичної цілеспрямованої роботи з науковою літературою, вивченням передового педагогічного досвіду.

3. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назви змістових модулів і тем	Усього годин	Форма занять			
			лекції	семінари	практичні	* СПТ
	Змістовий модуль 1. Організаційно-педагогічні основи вивчення методики викладання психології у вищій школі					
1	Система, мета і зміст вищої освіти в Україні		2			
	Семінарське заняття 1. Порівняльний аналіз системи вищої освіти в Україні та в розвинених країнах світу			2		
2	Підготовка психолога у ВНЗ до діяльності викладача		2			
3	Методика викладання як навчальний предмет у професійній підготовці психолога		2			

	Змістовий модуль 2. Дидактичні основи методики викладання психології у вищій школі					
4	Сутність та закономірності навчального процесу у вищій школі		2			
	Семінарське заняття 2. Процес навчання та його психолого-педагогічні основи			2		
5	Методи навчання		2			
	Практичне заняття 1. Науково-методичне забезпечення навчального процесу				4	
6	Організаційні види і форми навчання		4			
	Семінарське заняття 3. Лекція як основна форма навчання у вищому навчальному закладі			4		
	Семінарське заняття 4. Підготовка та методика проведення семінарських, практичних, лабораторних занять			4		
	Практичне заняття 2. Самостійна робота студентів: сутність, організація, контроль				4	
7	Нетрадиційні форми навчання		2			
	Семінарське заняття 5. Технологія розробки та проведення нетрадиційних лекцій			4		
	Практичне заняття 3. Нетрадиційні форми семінарських та практичних занять.				4	
8	Контроль і оцінка знань студентів		2			
	Семінарське заняття 6. Критерії якості навчання. Діагностика знань			2		
	Змістовий модуль 3. Викладач психології як суб'єкт педагогічного процесу і професійного зростання					
9	Особистість викладача психології в педагогічному процесі. Професіограма викладача психології		2			
	Семінарське заняття 7. Формування професійної культури сучасних			2		

	спеціалістів					
	Практичне заняття 4. Викладач психології вищої школи як організатор процесу передачі та засвоєння знань				4	
10	Педагогічна майстерність викладача вищої школи		2			12
	Семінарське заняття 8. Педагогічна майстерність – найважливіша умова ефективного навчального процесу у вищій школі			4		
	Практичне заняття 5. Психологічні особливості педагогічного спілкування				4	
		108/3	22	20	20	12

- *СПТ – соціально-психологічний тренінг

Робоча навчальна програма дисципліни «Методика викладання психології у вищій школі» складається з трьох **модулів**. **Структура робочої навчальної програми** пов'язує в кожній темі як єдине ціле: зміст та адекватні нетрадиційні форми і методи його викладу під час лекцій, самостійного опрацювання студентами програмного змісту семінарських і практичних занять.

4. ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

Орієнтовна структура лекційного заняття

1. Організаційна частина заняття.
2. Повідомлення теми, мети заняття.
3. Актуалізація опорних знань студентів.
4. Мотивація навчальної діяльності.
5. Усвідомлення нових знань (вивчення нового матеріалу, або засвоєння нових знань).

План лекції:

1. _____
2. _____
3. _____
6. Узагальнення та систематизація вивченого матеріалу
7. Підведення підсумків заняття
8. Видача завдання для самостійної роботи

Змістовий модуль 1.

Організаційно-педагогічні основи вивчення методики викладання психології у вищій школі

Тема 1. «Система, мета і зміст вищої освіти в Україні» присвячена аналізу тенденцій та перспектив розвитку й удосконалення підготовки фахівців в умовах формування європейського освітнього простору, методологічних і теоретичних проблем вищої освіти в Україні на сучасному етапі розвитку вищої школи, головних завдань ВНЗ.

Тема 2. «Підготовка психолога у ВНЗ до діяльності викладача» знайомить студентів з нормативно-правовим забезпеченням навчання психології в різних типах навчальних закладів, специфікою і станом викладання психології у вищій школі, шляхами підвищення ефективності викладання психології у вищій школі.

Тема 3. «Методика викладання як навчальний предмет в професійній підготовці психолога» ознайомлює студентів з методикою викладання психології як навчальної дисципліни, структурою, змістом і компонентами початкової дисципліни, методичними аспектами викладання психології в різних типах освітніх установ, вимогами до професійної підготовленості фахівця з психології, особливостями базової психологічної освіти.

Змістовий модуль 2.

Дидактичні основи методики викладання психології у вищій школі

Тема 4. «Сутність та закономірності навчального процесу у вищій школі» висвітлює закономірності і принципи процесу навчання, сучасні дидактичні концепції у вищій освіті, структуру процесу навчання та його рушійні сили; розкриває особливості нормування й організації навчального процесу у вищій школі; наведено аналіз технології та етапи розробки навчального курсу.

Тема 5. «Методи навчання» присвячується аналізу шляхів активізації навчальної діяльності студентів, зокрема застосуванню у навчальному процесі таких інноваційних технологій, як проблемне, модульне, програмоване, кооперативне, проектне, дистанційне, комп'ютерне, модульно-розвивальне

навчання; вивченню особливостей і технології особистісно орієнтованого навчання як специфічної форми організації навчального процесу.

Тема 6. «Організаційні види і форми навчання» висвітлюється роль і місце лекції у вищій школі, розкриваються особливості організації і проведення семінарів, практичних і лабораторних занять, практики, керівництва курсовими і дипломними роботами, різними видами самостійної роботи студентів.

Тема 7. «Нетрадиційні форми навчання» знайомить студентів з особливостями нетрадиційних форм навчання; методикою проведення нетрадиційних лекцій (міні-лекція, багатоцільова лекція, проблемна лекція, лекція-конференція, лекція-бесіда, лекція-прес конференція, кіно(відео)-лекція, лекція-візуалізація, лекція-брифінг, бінарна лекція, лекція із заздалегідь запланованими помилками, лекція із застосуванням техніки зворотного зв'язку (інтерактивна лекція), лекційні спецкурси тощо); методикою проведення нетрадиційних семінарських занять (семінар-дискусія, семінар-дослідження, семінар-взаємонавчання, семінар-конференція, підсумковий (синтетичний) семінар та ін.); методикою проведення нетрадиційних практичних занять (практичне заняття – ділова гра, прес-конференція, змагання, консиліум, винахід, КВК тощо).

Тема 8. «Контроль і оцінка знань студентів» присвячена аналізу функцій контролю знань студентів та основних принципів його організації; видів, методів та форм організації контролю; критеріїв перевірки та норм оцінювання знань студентів; стандартизованого контролю знань.

Змістовий модуль 3.

Викладач психології як суб'єкт педагогічного процесу і професійного зростання

Тема 9. «Особистість викладача психології в педагогічному процесі. Професіограма викладача психології ознайомлює студентів з особливостями підготовки викладачів психології; вимогами до особистості викладача вищої школи; сутністю професіограми та психограми викладача вищої школи (професійні знання, уміння, навички, здібності викладача психології вищої школи).

Тема 10. «Педагогічна майстерність викладача вищої школи» присвячується аналізу складових педагогічної майстерності; питанням вдосконалення педагогічної техніки викладача психології вищої школи; розглядає педагогічну діяльність як самореалізацію та самоактуалізацію особистості викладача; знайомить з сучасними психотехнологіями та їх роллю у досягненні успіху в професійній підготовці педагога.

5. ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Орієнтовна структура семінарського заняття

1. Організаційна частина.
2. Повідомлення теми, мети заняття.
3. Актуалізація опорних знань студентів.
4. Мотивація навчальної діяльності.
5. Вступне слово викладача.
6. Бесіда (диспут, дискусія, заслуховування рефератів, обговорення доповідей та рефератів, рецензування відповідей студентів тощо).
7. Зміст основної частини заняття (перелік питань семінару):
  1. _____
  2. _____
  3. _____

8. Підведення підсумків заняття.
9. Видача завдання для самостійної роботи.

Семінарське заняття 1. «Порівняльний аналіз системи вищої освіти в Україні та в розвинених країнах світу» передбачає вивчення таких питань:

1. Система та основні тенденції розвитку вищої освіти в Західній Європі (Великобританія, Німеччина, Франція), країнах Америки (США, Канада), країнах Східної Азії (Республіка Корея, Японія).
2. Реформування вищої освіти в Росії та країнах СНД.
3. Проблема інтеграції вищої освіти.

Семінарське заняття 2. «Процес навчання та його психолого-педагогічні основи» присвячено аналізу таких питань:

1. Навчання як специфічний вид пізнавальної діяльності. Структура процесу навчання у вищій школі та його суб'єкти.
2. Психологічні компоненти засвоєння знань, умінь і навичок.
3. Студент-об'єкт і суб'єкт дидактичного процесу.

4. Індивідуальні показники здатності студента до навчання. Психолого-педагогічна типологія студентів.

5. Створення реальних умов для оволодіння кожним студентом певним рівнем змісту освіти відповідно до його природних задатків, нахилів, потреб, інтересів.

6. Соціально-психологічні особливості студентської групи та їх вплив на процес навчання.

Семінарське заняття 3. «Лекція як основна форма навчання у вищому навчальному закладі» присвячене вивченню таких питань:

1. Поєднання живого слова та інших засобів навчання.

2. Традиційні функції лекцій: 1) інформаційна; 2) систематизувальна; 3) роз'яснювальна (оскільки викладач на лекції повідомляє нові знання в систематизованому вигляді, а також роз'яснює найбільш важкі питання навчального курсу); 4) стимулювальна; 5) розвивальна.

3. Види і типи лекцій. Рівні проблемності лекцій.

4. План лекції. Відбір матеріалу, його компонування. Основні складові лекції: вступ, основна частина, висновки, рекомендації.

5. Конспект лекції.

6. Лектор та аудиторія. Імідж лектора, його складові. Зворотний зв'язок з аудиторією.

7. Конспектування лекцій.

8. Роль опорного конспекту та візуального супроводу лекцій в активізації навчального процесу.

Семінарське заняття 4. «Підготовка та методика проведення семінарських, практичних, лабораторних занять» передбачає вивчення таких питань:

1. Практичне, семінарське та лабораторне заняття як форма аудиторної роботи студента, їх підготовка та методичне забезпечення.

2. Визначення цілей, методів, засобів і шляхів досягнення. Формування теоретичних питань і практичних завдань.

3. Формування у студентів практичних навичок аналітичної діяльності, ораторського мистецтва, вміння аргументувати свої судження, вести наукову полеміку, приймати аргументи та точку зору інших членів колективу.

4. Роль та дії викладача під час проведення практичних, семінарських і лабораторних занять. Візуальний супровід занять.

Семінарське заняття 5. «Технологія розробки та проведення нетрадиційних лекцій» присвячується розгляду таких питань:

1. Види нетрадиційних лекцій. Добір доцільної форми нетрадиційної лекції.
2. Переваги та недоліки нетрадиційних лекцій.
3. План і основні складові нетрадиційних лекцій.
4. Методичні підходи до розробки конспекту нетрадиційної лекції.
5. Вимоги до створення візуального супроводу.
6. Взаємодія з аудиторією під час проведення нетрадиційних лекцій.

Семінарське заняття 6. «Критерії якості навчання. Діагностика знань» спрямоване на вивчення таких питань:

1. Форми й методи поточної та підсумкової оцінки діяльності, рівня засвоєння студентами навчального матеріалу.
2. Традиційні форми й методи діагностики знань (опитування, колоквиуми, контрольні роботи, заліки та іспити). Переваги та недоліки.
3. Модульно-рейтингова система оцінки знань.
4. Особливості проведення письмових іспитів. Комплексні екзаменаційні білети та методика їх розробки.
5. Тест як форма поточної та підсумкової перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу. Види тестів. Методика впровадження тестування. Переваги тестів перед традиційними формами контролю.
6. Методика комп'ютерного контролю знань. Діагностика якості знань. Критерії діагностики знань.
7. Фахові випробування за ступенями освіти. Критерії діагностики знань.

Семінарське заняття 7. «Формування професійної культури сучасних спеціалістів» присвячене вивченню таких питань:

1. Поняття професійної культури, її сутність, рівні.
2. Складові професійної культури: навчальна, науково-дослідна діяльність.
3. Професійна культура: гармонія внутрішнього й зовнішнього. Загальна професійна та спеціальна професійна культура.
4. Формування професійної культури в процесі навчання, наукової діяльності.
5. Соціальні, професійні, культурні чинники у формуванні творчої особистості сучасного спеціаліста. Причини невдач у професійному становленні майбутнього фахівця.

Семінарське заняття 8. «Педагогічна майстерність – найважливіша умова ефективного навчального процесу у вищій школі» передбачає вивчення таких питань:

1. Складові педагогічної майстерності.
2. Гуманістична направленість викладача.
3. Професійна позиція.
4. Психолого-педагогічні здібності, якості, їх діагностика.
5. Творчість як важлива риса викладача.
6. Педагогічна техніка як форма організації поведінки викладача. Типові помилки в поведінці.
7. Стрес і психічний стан здоров'я. Управління емоційним станом.
8. Культура зовнішнього вигляду. Одяг, жести, хода, осанка, міміка.

6. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Орієнтовна структура практичного заняття

1. Організаційна частина.
2. Повідомлення теми, мети заняття.
3. Актуалізація опорних знань і контроль вихідного рівня знань студентів
4. Мотивація навчальної діяльності.
5. Формування вмінь і навичок студентів (закріплення вмінь і навичок або перевірка вмінь і навичок).
9. Зміст основної частини заняття (перелік практичних завдань):
  1. _____
  2. _____
  3. _____
6. Поточний контроль виконання роботи.
7. Узагальнення та систематизація вмінь і навичок.
8. Підведення підсумків заняття.
9. Видача завдання для самостійної роботи.

Практичне заняття 1. «Науково-методичне забезпечення навчального процесу» спрямоване на вирішення таких питань:

1. Місце та роль методичного забезпечення навчального процесу і його значення для якісної підготовки фахівців.
2. Науково-методичний комплекс спеціальності та науково-методичний комплекс дисципліни. Методика розробки та створення.

3. Вимоги до розробки програми та робочої програми дисципліни. Структура, методика підбору матеріалу з різних інформаційних джерел.

4. Види практик при фаховій підготовці різних рівнів – бакалаврів, спеціалістів, магістрів. Загальні вимоги до складання програм практики. Індивідуальні завдання для студентів на період практики.

5. Опорні конспекти, їх структура, вимоги, методичні підходи до написання.

6. Сучасні підручники та навчальні посібники, їх структура, вимоги, особливості створення.

Практичне заняття 2. «Самостійна робота студентів: сутність, організація, контроль» передбачає вирішення таких питань:

1. Мета й завдання самостійної роботи студентів (СРС). Форми та види СРС. Обсяг самостійної роботи студентів.

2. Методичні підходи до розробки рекомендацій із самостійної роботи студентів (денної/заочної форми навчання). Складання професійно орієнтованих завдань/задач.

3. Планування самостійної роботи, нормування часу на виконання завдань, календарний план-графік.

4. Контроль самостійної роботи студентів.

5. Сучасні технології навчання у вищій школі.

Практичне заняття 3. «Нетрадиційні форми семінарських та практичних занять» спрямоване на вирішення таких питань:

1. Види нетрадиційних семінарських та практичних занять.

2. Переваги та недоліки нетрадиційних семінарських та практичних занять.

3. Особливості підготовки, структура і план нетрадиційного семінарського заняття.

4. Особливості підготовки, структура і план нетрадиційного практичного заняття.

5. Організація взаємодії та зворотного зв'язку з аудиторією.

Практичне заняття 4. «Викладач психології вищої школи» (за методом «THE WORLD CAFE», Германия) передбачає вирішення таких питань:

1. Операціоналізація поняття «викладач вищого навчального закладу».

2. Функції викладача вищої школи.

3. Обов'язки викладача вищої школи.

4. Права викладача вищої школи.

5. Знання, уміння, особистісні і професійні якості викладача психології вищої школи.

6. Методика самостійної роботи викладача психології (самоосвіта викладача).

7. Формування відповідального ставлення до ролі викладача вищої школи, розвиток професійних вмінь та здатності до самовдосконалення

Практичне заняття 5. «Психологічні особливості педагогічного спілкування» передбачає вирішення таких питань:

1. Спілкування як важливий напрям педагогічної майстерності. Поняття педагогічного спілкування, його завдання, стиль.

2. Основні етапи спілкування. Техніка мовлення. Основні помилки та їх усунення.

3. Психолого-педагогічні фактори, які впливають на взаємовідносини викладача й студентів. Формування цих взаємовідносин. Взаєморозуміння, педагогічне співробітництво.

4. Конфлікти в педагогічній діяльності. Види, причини конфліктів. Стилі поведінки в конфліктних ситуаціях. Правила, прийоми управління конфліктами.

5. Особливості спілкування викладача й студентів у позааудиторній роботі.

7. ТЕМАТИКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ТРЕНІНГІВ

Враховуючи необхідність психолого-педагогічної підтримки студентів щодо розвитку навичок ефективного спілкування та взаємодії, програма курсу передбачає проведення серії **соціально-психологічних тренінгів**.

Структура соціально-психологічного тренінгу

I – ВСТУП	• знайомство учасників; • ознайомлення учасників з програмою тренінгів; • формування правил проведення тренінгу.
II – ОСНОВНА ЧАСТИНА	1. Змістово-смісловий компонент: • актуалізація наявних компетенцій; • презентація нових знань. 2. Діагностичний компонент. 3. Корекційно-розвивальний компонент: • проведення навчання; • виконання самостійної роботи.
III – ЗАКЛЮЧНА	• підбиття підсумків;

ЧАСТИНА

- оцінка ефективності тренінгу;
- вручення сертифікатів.

1. **Соціально-психологічний тренінг «Тренінг толерантності»**, метою якого є формування ставлення студентів до суб'єктів педагогічної реальності: підвищення сензитивності студентів до ідей толерантності як гуманістичної цінності; особистісно орієнтоване ставлення до усіх суб'єктів педагогічної взаємодії; задіювання механізму терпіння (витримка, самовладання, самоконтроль) і прийняття (розуміння, емпатія, асертивність).

2. **Соціально-психологічний тренінг «Аналіз і вирішення конфліктів у педагогічному колективі»**, спрямований на формування у студентів адекватного сприйняття конфліктів, навичок толерантної поведінки в конфлікті та пошуки оптимальної стратегії поведінки у вирішенні конфліктів.

3. **Соціально-психологічний тренінг «Розвиток навичок самоменеджменту»** спрямований на емпіричне виявлення причин непродуктивних втрат свого часу та складання програми їх поступового усунення.

• 8. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Залучення студентів до самостійної роботи має на меті формування пізнавальної активності, засвоєння ними основних умінь і навичок роботи з навчальними матеріалами, поглиблення та розширення вже здобутих знань, підвищення організованості тощо. Особливої уваги за самостійного опрацювання тематики навчально-тематичного плану потребують розділи, за якими не викладаються лекції.

У процесі самостійної роботи студенти мають оволодіти вміннями та навичками: організації самостійної навчальної діяльності; самостійної роботи в бібліотеці з каталогами; праці з навчальною, навчально-методичною, науковою, науково-популярною літературою; конспектування літературних джерел; роботи з довідковою літературою; опрацювання статистичної інформації.

Самостійна робота (СР) з курсу є комплексом завдань теоретичного характеру та практичного спрямування, які виконуються без безпосередньої участі викладача, переважно у позааудиторний час. Самостійна робота має подвійну мету, адже з одного боку вона забезпечує засвоєння змісту навчальної дисципліни, а з іншого – є шляхом опанування цього виду навчальної діяльності.

Самостійна робота студентів здійснюється за декількома *типами*.

1. Самостійна робота з теоретичним матеріалом (СРТМ) – дає змогу повторити питання, засвоєні на лекціях, дізнатися про додаткові питання, поглибити засвоєння теоретичного матеріалу, підготуватися до практичних занять, це самостійне позааудиторне письмове виконання низки завдань спрямованих на засвоєння навчального матеріалу на рівні «відтворення» і «розуміння»:

- опрацювання лекційного матеріалу;
- вивчення першоджерел, реферування, анотування рекомендованої літератури, ознайомлення з додатковою літературою;
- складання опорного конспекту та блок-схем вивченого матеріалу;
- визначення основних понять курсу та занесення їх із поясненнями у термінологічний словник.

2. Самостійна робота з практичних завдань (СПЗ) – має за мету формування і розвиток практичних вмінь, підготовку до семінарських і практичних занять, самостійне позааудиторне практичне виконання ряду завдань для засвоєння навчального матеріалу на рівні «застосування» і «створення»:

- підготовку до семінарських та практичних занять і виконання позааудиторних завдань;
- аналіз і вирішення конкретних ситуацій;
- підготовку презентацій;
- складання міні-проекту методичного забезпечення навчального курсу;
- підготовку до мікровикладання,
- підготовку до складання іспиту.

3. Вивчення курсу завершується підготовкою і захистом *індивідуального завдання (міні-проекту методичного забезпечення навчального курсу)*, яке виконується студентом відповідно до навчального плану і спрямоване на застосування отриманих знань і умінь у вирішенні комплексних завдань, пов'язаних зі сферою його професійної діяльності.

Завдання до самостійної роботи студентів

Вправа 1. «Професійне “Я” в променях сонця» (О. В. Кузьменкова)

Мета: підвищення самооцінки студентів, розвиток позитивної концепції «Я – педагог».

Зміст роботи: На окремому листку пропонується намалювати сонце так, як його малюють діти: «У кружку напишіть власне ім'я або намалюйте себе як

викладача. Біля кожного променя напишіть що-небудь хороше про себе з професійної точки зору.

Завдання – написати про себе якомога більше і краще. Якості можуть бути як позитивними, так і негативними. Намалюйте цей малюнок на першому аркуші конспекту і, якщо у вас з'явиться нова якість, в процесі вивчення дисципліни, додавайте промінчик до сонця.

Завдання 2. Аналіз актуальних психологічних проблем.

1.1. Назвіть найбільш актуальні психологічні проблеми, які сьогодні впливають на якість і ефективність діяльності вищої школи в Україні.

1.2. Які психологічні проблеми є суттєвими у вашому вузі? Яким чином вони вирішуються?

1.3. Проаналізуйте, які психологічні проблеми є актуальними для вас особисто.

1.4. Згадайте проблему, яка виникала у вас під час навчання у вищому навчальному закладі. Проаналізуйте її:

а) з точки зору студента, який брав участь у даній ситуації (у цьому випадку це ви самі):

- чи були ви праві у тій ситуації?
- що у вашій поведінці або діях могло спровокувати виникнення такої ситуації?
- що слід було б змінити у ваших діях, щоб ця ситуація вирішилася більш конструктивно?
- що слід було б змінити у ваших переживаннях, щоб наслідки цієї ситуації не були такими болісними?

б) з точки зору студентів, які спостерігали за цією ситуацією:

- на чиєму боці вони були – вашому чи іншій стороні?
- чи впливала їхня присутність на вашу поведінку?
- які наслідки мала ця ситуація для них?
- як вплинула ця ситуація на ваше ставлення до них; на ваші стосунки з ними?

в) з точки зору викладача, якщо він був учасником цієї ситуації:

- які його дії чи особистісні риси обумовили виникнення ситуації?
- які чинники могли обумовити таку його поведінку, дії або ставлення?
- чи можете ви назвати об'єктивні або суб'єктивні причини, які виправдовували б виникнення ситуації?

г) з точки зору керівника вищого навчального закладу:

- на чий бік ви встали б сьогодні як керівник, якщо б сторони звернулися до вас з проханням вирішити ситуацію?
- які дії або заходи могли б допомогти вирішити цю ситуацію найбільш доцільно?

Вправа 3. Нетрадиційні форми навчання.

У конспекті кожен студент виконує завдання із застосуванням технології «33 слова».

Зміст роботи: Студенти беруть окрему сторінку у конспекті і складають перелік слів, які на їхній погляд, найбільше характеризують нетрадиційні форми навчання та їх застосування в початковій школі.

Наприклад:

- взаємодія;
- комфортні умови навчання;
- активність;
- навчальна гра;
- дискусія тощо.

Далі студенти отримують завдання: напишіть есе про нетрадиційні форми навчання та їх застосування в процесі підготовки майбутніх психологів. Ця розповідь повинна містити кожне з перерахованих вами слів. На початку наступного заняття студенти зачитують свої розповіді і обмінюються відчуттями.

Завдання 4. Виберіть твердження, які відповідають опису найбільш ефективної підготовки та проведення лекції з психології. Поставте напроти правильного твердження літеру П, а напроти неправильного – Н.

1. Детальність та глибина розкриття пунктів плану лекції має бути однаковою.....
2. У виборі тем лекцій викладачеві слід дотримуватися робочої програми дисципліни.....
3. Теми окремих лекцій можуть бути не пов'язані між собою за умови, що вони всі стосуються психологічної науки.....
4. Один із наслідків перенасичення лекції матеріалом полягає у браку часу на запитання від студентів.....

Завдання 5. Заповніть анкету на тему «Що, на вашу думку, визначає успіх лекції?»:

- а) практична цінність викладеного матеріалу;
- б) чіткість, логічність викладення;

- в) інформація про нові сучасні досягнення в даній галузі знань;
- г) ставлення студентів до предмета;
- г) підготовленість аудиторії до цього курсу;
- д) час лекції (час занять);
- е) насиченість історичними даними.

Завдання 6. Заповніть анкету на тему «Які якості лектора визначають успіх лекції?»

- здатність лектора дати максимальний обсяг інформації на лекції;
- гумор;
- досконале знання предмета;
- загальна ерудиція;
- вміння просто викласти складні речі;
- повага викладача до аудиторії;
- мистецтво оратора, правильна, красива мова;
- невимушеність, вміння триматися;
- вміння привернути увагу студента до предмета, що викладається;
- охайний зовнішній вигляд і культура спілкування лектора.

Вправа 7. «Дерево мого «Я» (О. В. Кузьменкова).

Мета: усвідомлення себе в системі професійного та особистого спілкування; усвідомлення власних професійних труднощів.

Зміст роботи: «Давайте зробимо екскурсію в глибину власного «Я». Це «Я» можна зобразити у вигляді дерева з різними гілками та корінням.

Одна з гілочок – «зовнішнє Я», то, на що вона буде схожа, може бути символом або реальним предметом. Можна позначити цю гілку словом. Інша гілочка – «Я в навчанні». Третя гілочка – «Я в професії».

- Які ще гілочки є на вашому дереві?

Зобразіть коріння вашого дерева. Коріння – це ваші професійно-особистісні якості, які ведуть вас по педагогічному життю. Це основні ваші достоїнства і недоліки, які допомагають і заважають професійному зростанню.

- Якими вони будуть?

Учасники створюють малюнки, які потім перемішуються, і кожен учасник заняття має можливість розповісти про дерево свого однокурсника.

Завдання 8. Проаналізуйте власні педагогічні установки, тобто ті ключові позиції, які ви закладаєте в основу вашої діяльності та ставлень до інших людей.

Для цього можна скористатися таким допоміжним заходом. Нижче наведено початки фраз, які вам пропонується завершити. На кожен з запропонованих варіантів ви можете надати декілька відповідей.

- 1) Я завжди _____;
- 2) Я ніколи _____;
- 3) Я очікую від інших _____;
- 4) Я вважаю _____;
- 5) Я намагаюсь _____;
- 6) Я прагну _____;
- 7) Я ціную _____.

Виконавши завдання, проаналізуйте ваші відповіді з такої точки зору:

- Чи завжди це доцільно?
- У яких ситуаціях ця позиція може заважати, а не допомагати?

Завдання 9. Розподіліть питання викладача на ті, що спонукають студентів до репродуктивної та продуктивної активності.

1. Надайте характеристику...
2. Порівняйте...
3. Як пов'язані...
4. Доповніть...
5. Зробіть висновок.
6. Узагальніть...
7. Опишіть...
8. Виділіть...
9. Розкрийте...
10. Розкажіть...

Завдання 10. Відвідування лекції з психології (за вибором студента), аналіз проглянутого фрагмента освітнього процесу.

При виконанні завдання рекомендується відвідати лекцію з тієї дисципліни, де передбачається надалі самостійне проведення лекції і написання конспекту. Це дасть змогу краще підготуватися і самостійно написати конспект лекції.

Етапи аналізу:

1. Наявність конспекту лекції (форма, план).
2. Початок і кінець лекції:
  - лекція повинна розпочинатися із зв'язку матеріалів лекції з іншими темами, увага акцентується на найбільш важливих його аспектах;
  - постановка інтригуючого питання і опис яскравого прикладу;

- у кінці лекції – повторення основних моментів, виклад ключових ідей заняття, постановка студентам декількох питань за його змістом або ж відповіді на їхні запитання.

3. Організація матеріалу – основне завдання лектора.

3.1. Якість підготовчого етапу:

- чи допоміг обраний план достатньо повно висвітлити питання теми і досягти дидактичних цілей?

- наскільки правильно був обраний варіант початку лекції, чи дозволив він одразу встановити контакт з аудиторією?

- наскільки збігся хронометраж на підготовчому етапі з реалізацією?

- який матеріал викликав найбільший інтерес?

- чи достатньо зрозумілими були поняття і терміни, що розглядалися під час лекції?

- що в тексті лекції потребує переробки?

3.2. Вибір рівня складності змісту і викладу матеріалу. Оптимальними є такі критерії:

- суть навчального матеріалу має бути доступна і зрозуміла усім студентам;

- інтерпретація цієї суті, її аналіз і обґрунтування мають бути зрозумілі більшості з них;

- окремі приватні питання матеріалу, що викладається, окремі тонкощі і нюанси цих питань мають бути доступні і зрозумілі не усім.

3.3. Постановка питань за змістом лекції.

3.4. Наведення прикладів.

3.5. Перевірка розуміння матеріалу студентами.

3.6. Ефективність педагогічної комунікації під час лекції:

- чи збіглася прогностична модель аудиторії з реальною?

- наскільки швидко вдалося встановити контакт і у який спосіб?

- як підтримувалася увага протягом лекції?

- чи виникли під час заняття якісь нестандартні ситуації?

- наскільки ефективним був зворотний зв'язок?

- які методи і прийоми були найбільш вдалим?

- чи правильно був обраний стиль спілкування?

- що можна віднести до педагогічних невдач?

- наскільки ці невдачі вплинули на враження від лекції?

3.7. Управління пізнавальною діяльністю студентів:

- наскільки аудиторія була готова до сприйняття лекції?

- чи вдалося встановити баланс між рівнем підготовленості аудиторії і підготовленим текстом?

- чи відчувався інтерес до теми лекції і тих проблем, що розглядалися під час неї?

- наскільки продуктивною з точки зору розвивального і проблемного навчання була лекція?

- чи стане ця лекція поштовхом для самостійної роботи слухачів (курсантів, студентів), чи викликала вона бажання дізнатися більше?

- що потребує свого логічного продовження на семінарських і практичних заняттях?

- які прогнози на семінарське заняття?

3.8. Підтримка рівня уваги студентів. Рівень уваги змінюється впродовж лекції, періодично (кожні 20–30 хвилин) у них виникають коливання (кризи) уваги, які проявляються в зниженні його рівня. Тому важливо давати студентам можливість перемикання уваги (на цікавий приклад, нове питання тощо).

4. Іміджеві характеристики лектора:

- наскільки вдалим був візуальний імідж (одяг, зачіска, вираз обличчя і т.ін.)?

- як я оцінюю свій комунікативний імідж (сила голосу, тембр, дикція, інтонація, темпоритміка мовлення, рівень володіння мовою, міміка і жести тощо)?

- чи проявилися під час лекції певні вади або шкідливі звички (наприклад, заповнення пауз звуками «а-а», «е-е», зловживання окремими словами тощо)

- на що слід звернути увагу в подальшому, щоб подобатися аудиторії?

5. Загальні результати:

- чи досягла лекція поставлених дидактичних цілей?

- що слід взяти на озброєння, а від чого відмовитися на етапі підготовки і проведення лекції?

Вправа 11. «Все в моїх руках!»

Мета: розвинути рефлексивні здібності, навчитися підводити рефлексивний підсумок заняття.

Зміст: кожен студент у конспекті після закінчення заняття зображує свою долоню:

- великий палець – «Сьогодні на занятті я дізналася ... Мене зацікавило ...»,
- вказівний – «Я б хотіла ще дізнатися про ...»,
- середній – «Мені було комфортно, тому що ... »,
- безіменний – «Взаємодія було ефективною, тому що ... »,

- мізинець – «Що би я зробила по-іншому ... Що мені не сподобалося ...».

На початку наступного заняття, студенти об'єднуються в загальне коло і обговорюють отримані результати.

Завдання 12. Створення тестових завдань.

Технологія створення тестових завдань передбачає такі етапи:

1. Відбір навчального матеріалу дисципліни, який підлягає тестовому контролю з урахуванням належного рівня його засвоєння;
2. Створення завдань у тестовій формі за всією програмою дисципліни, ураховуючи належний рівень засвоєння знань та об'єднання їх у тематичні чи «рубіжні» тести;
3. Експертиза тестів, відбір та коригування нетактовних тестів;
4. Емпірична перевірка, апробація тестів;
5. Статистична обробка завдань, на які всі студенти дали правильну відповідь, не дав відповіді жоден студент тощо; відбір валідних завдань;
6. Створення банку тестових завдань.

Створіть по три тестових завдання до кожної з тем навчальної дисципліни «Методика викладання психології у вищій школі».

Вправа 13. «Валіза, кошик, м'ясорубка».

Мета: проаналізувати отриманий досвід роботи з використанням нетрадиційних форм і методів навчання.

Зміст роботи: В конспекті малюють 3 колонки з зображенням над першою – валізи, над другою – сміттевого кошика, над третьою – м'ясорубки.

Далі студенти пригадують нетрадиційні форми і методи роботи, з якими вони ознайомилися на заняттях і записують у колонках:

- у першій – «що корисного винес (-ла), і готов (-а) використовувати в подальшій професійній діяльності ...»,
- у другій – «що було марним, непотрібним, що потрібно викинути в кошик для сміття ...»,
- у третій – «над чим хочеться ще подумати, про що додатково прочитати, вивчити, переробити ... ».

На початку наступного заняття, студенти об'єднуються в загальне коло і обговорюють отримані результати.

Завдання 14. Визначте шляхи оптимізації самостійної роботи.

Проведений аналіз самостійної роботи студентів дав змогу виявити такі недоліки в її організації:

- у багатьох студентів (особливо I та II курсів) відсутні достатні вміння і навички самостійної роботи з книгою;
- більшість студентів не вміють планувати свій робочий час, у зв'язку з чим їхнє навантаження нерівномірно розподіляється протягом року;
- систематично в лабораторіях і кабінетах займаються лише 37% студентів (серед причин указуються і такі, як відсутність у кабінетах навчальної літератури, невміння лаборантів допомогти студентам в організації їхньої роботи тощо);
- перевантаження студентів завданнями з конспектування літератури;
- недотримання умов гігієни розумової праці.

Запропонуйте шляхи оптимізації самостійної роботи студентів (СРС).

Вправа 15. «Лист другу».

Завдання виконується самостійно. Викладач просить студентів написати лист йому, щоб відобразити в його змісті ставлення до цієї навчальної дисципліни, до викладача, до форм роботи групи, до процесу взаємодії в групі, до організації навчального процесу, проведення занять тощо.

Викладач просить студентів дати рекомендації викладачеві до подальшої роботи по курсу, з метою підвищення його ефективності.

Питання до самоконтролю

1. Роль і місце психології в сучасній системі навчання і виховання.
2. Основні цілі і функції вивчення психології в педагогічному процесі сучасного ВНЗ.
3. Характеристика психології як навчального предмета.
4. Процес навчання психології як наукова і практична основа професійної діяльності майбутнього фахівця.
5. Основні вимоги до змісту курсу психології у вузі.
6. Питання організації викладання курсу психології.
7. Предмет, цілі, зміст і структура курсу «Методика викладання психології вищої школи».
8. Наукові основи методики викладання психології у вищій школі.
9. Психологічні основи методики викладання психології у вищій школі.
10. Особливості методики викладання психології у вищій школі.

11. Загальна характеристика принципів дидактики і особливостей їх реалізації в методиці викладання психології.
12. Організаційні форми у викладанні психології, що забезпечують переважну теоретичну або практичну підготовку фахівця.
13. Характеристика педагогічних завдань викладача вищої школи.
14. Характеристика понять «форми навчання», «форми організації навчання», «технології навчання».
15. Поняття про навчальну програму.
16. Поняття про навчальний предмет.
17. Умови оптимальної передачі навчальної інформації.
18. Загальний зміст та структура навчального процесу.
19. Методи викладання психологічних дисциплін (проблемних, дослідницьких, імітаційних, ігрових тощо).
20. Обґрунтування доцільності використання різних організаційних форм проведення занять з психології.
21. Лекція як форма організації навчального процесу. Види лекцій і особливості їх використання у викладанні психології.
22. Методика підготовки і читання лекції з психології.
23. Вимоги до змісту лекцій з психології та їх реалізація.
24. Семінарське заняття як форма організації навчального процесу. Специфіка семінарського заняття з психології.
25. Методика роботи викладача до підготовки студентів до семінарського заняття.
26. Практична робота як форма організації навчального процесу. Специфіка практичного заняття з психології.
27. Методика роботи викладача з підготовки студентів до практичного заняття.
28. Методика контролю за роботою студентів на навчальному занятті з психології.
29. Вимоги до контролю якості навчальних знань та умінь студентів.
30. Форми та засоби контролю знань та умінь студентів.
31. Психолого-педагогічні проблеми проведення заліків та екзаменів.
32. Зворотний зв'язок в процесі викладання психології, методика її здійснення.
33. Особливості формування й розвитку студентської молоді. Віковий психологічний портрет студентської молоді.
34. Етапи розвитку та формування студентської групи (за П. Херсі). Внутрішньо-групові процеси у групі студентів протягом навчання у ВНЗ.

35. Співвідношення аудиторних занять і самостійної роботи студентів відповідно до Болонської конвенції.

36. Види і форми самостійної навчальної роботи. Керівництво самостійною роботою студентів з вивчення психології.

37. Використання методів самостійної роботи під час проведення лекційних, семінарських, практичних, лабораторних занять.

38. Керівництво підготовкою студентами контрольних робіт, доповідей, рефератів з психології.

39. Керівництво підготовкою студентів до написання курсових і дипломних робіт з психології.

40. Різні види практики як форма контролю вміння студентів застосовувати набуті знання.

41. Види науково-дослідної роботи студентів.

42. Завдання науково-дослідної праці студентів в навчальній діяльності ВНЗ.

43. Характеристика мотивації пізнавальної діяльності студентів в процесі вивчення психології.

44. Засоби і методи стимулювання пізнавальної діяльності студентів і підвищення їхньої відповідальності в процесі вивчення психології.

45. Способи активізації пізнавальної діяльності студентів на лекціях і семінарських заняттях з психології.

46. Психолого-педагогічна культура особистості фахівця-психолога та її представленість в професійній діяльності викладача.

47. Сучасні вимоги до особистості викладача психології у вищій школі.

48. Професійна культура особистості викладача психології.

49. Професійне самоствердження особистості викладача психології.

50. Професійне спілкування викладача із студентами. Викладач і аудиторія.

51. Основні шляхи вдосконалення культури спілкування викладача психології у висшій школі.

52. Невербальні засоби в професійній діяльності викладача психології.

53. Ефект навчального контакту між педагогом та студентами.

54. Правила поведінки лектора перед студентською аудиторією.

55. Педагогічна майстерність викладача психології.

56. Педагогічний такт в професійній діяльності викладача психології.

57. Організація професійної діяльності викладача психології.

58. Самостійна робота в самоосвіті викладача психології.

59. Психологічна готовність викладача психології до професійної діяльності.

60. Методика візуальної психодіагностики студентів.

9. ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

Вивчення курсу завершується підготовкою і захистом *міні-проекту методичного забезпечення навчального курсу* (підготовка конспекту лекції з психологічної дисципліни).

При підготовці *конспекту лекції* з психології можна скористатися таким алгоритмом виконання:

1. Визначення типу навчального закладу, для якого складатиметься конспект. Урахування специфіки мети вивчення психології на вибраному ступені освітньої системи.

2. Вибір конкретної психологічної дисципліни, з якої буде прочитано лекцію. Знайомство з навчальним планом і навчальною програмою з обраної дисципліни.

3. Визначення конкретної навчальної групи, в якій буде прочитано лекцію. Таке визначення дозволяє врахувати вікові пізнавальні можливості і особливості міжособових стосунків, специфіку конкретної студентської групи. Бесіда з викладачем, що працює в цій групі, урахування його рекомендацій.

4. Вибір конкретної теми, з якої буде прочитано лекцію. Вибрана тема повинна відповідати навчальній програмі, дотримуватися логіки вивчення курсу, враховувати попередній (вже засвоєний) і подальший навчальний матеріал.

5. Визначення загальних труднощів викладання і вивчення психології.

6. Розуміння специфіки лекційної форми навчання.

7. Визначення основних функцій професійної взаємодії в ході викладання навчального матеріалу.

8. Складання плану і конспекту лекції. Відбір фактичного матеріалу, визначення способів розкриття наукових понять, визначення структури лекційного зайняття і часу кожної частини такої структури, розподіл матеріалу у вступній, основній і завершальній частинах лекції. Добір наочного матеріалу і технічних засобів навчання.

9. Вибір способів активізації пізнавальної діяльності студентів і прийомів оптимізації взаємодії «викладач-студент».

10. Обговорення плану і конспекту майбутньої лекції з провідним викладачем навчальної дисципліни і керівником практики (супервізором),

корекція. Аналіз основних проблем при підготовці до заняття, визначення шляхів оптимізації цього процесу надалі.

***Вимоги до оформлення міні-проекту методичного забезпечення
навчального курсу (конспекту лекції з психологічної дисципліни).***

Робота (конспект лекції з психологічної дисципліни) має бути надрукована на білому папері стандартного формату розміром 297x210 мм, шрифтом Times New Roman Cyr 14. Текст друкується через 1,5 інтервали. Робота виконується на аркушах з одного боку. Текст контрольної роботи слід розташовувати, дотримуючись таких розмірів полів: ліве – 30 мм; праве – 10 мм; верхнє – 20 мм; нижнє – 20 мм. Вирівнювання тексту (за винятком заголовків) робиться по ширині. Кожна сторінка тексту нумерується, крім титульного листа без пропусків і повторів. Номера сторінок проставляються, починаючи зі змісту (друга сторінка). Всі аркуші роботи повинні бути скріплені.

Титульний аркуш є першою сторінкою роботи і виконується за певними правилами. Він містить: назву навчального закладу, назву інституту, назву кафедри, назву курсу (дисципліни), назву теми, групу, прізвище, ім'я і по батькові виконавця, місто, рік виконання роботи. Текст титульного аркуша заповнюється стандартним шрифтом.

Далі розміщується зміст роботи. Текст роботи необхідно розбивати на абзаци. Абзацами виділяються приблизно рівні за обсягом, тісно пов'язані між собою й об'єднані за змістом частини тексту. Вони можуть включати кілька пропозицій. Усі заголовки в тексті роботи варто виділяти шрифтом, відмінним від шрифту основного тексту.

Робота з літературою становить один з етапів роботи над міні-проектом. У список літератури слід уключити усі використані джерела (публікації усіх видів, документи, монографії, статті тощо). Використані в роботі джерела розташовуються у такій послідовності:

- Законодавчі акти і рішення директивних органів (у хронологічному порядку);
- Нормативні документи і статистичні матеріали (у хронологічному порядку);
- Літературні джерела (за алфавітом).

Усі джерела, що включаються в бібліографію, нумеруються послідовно (не по розділах). Дослівне наведення уривку з якого-небудь джерела для підкріплення думки авторитетним висловленням – цитата – виділяється лапками і

забезпечується посиланням на джерело. Виноска на джерело оформляється так: [23, с. 15].

Індивідуальна робота (конспект лекції з психологічної дисципліни) підшивається в папку і здається для перевірки науковому керівникові в терміни, встановлені навчальним планом. Науковий керівник знайомиться з текстом роботи, визначає рівень її написання, дотримання вимог, що пред'являються до змісту і оформлення, а також оцінює її.

Значно вплинути на зниження оцінних показників або в сукупності спричинити негативний результат можуть такі недоліки:

- Індивідуальна робота має поверховий характер, використано застарілий матеріал;
- виявлено істотні помилки, недоліки, пропуски, що свідчить про не розкриті теоретичні питання;
- текст не є авторським;
- оформлення роботи недбале, текст написаний не послідовно, недостатньо відредагований, є граматичні і стилістичні помилки, недоліки оформлення бібліографічного списку;
- немає посилань на відповідні літературні джерела при цитуванні;
- відсутня яка-небудь складова частина роботи.

Студент має право ознайомитися із зауваженнями керівника і зобов'язаний їх усунути у встановлений термін. Усі етапи роботи (здача, передача на перевірку керівникові, результат перевірки, повернення студентові на доопрацювання, повторна здача, повторна перевірка тощо) фіксуються в журналі з проставленням дати і підпису особи. Керівникам не рекомендується передавати роботи безпосередньо студентам без реєстрації факту в журналі.

Студенти, що не захистили роботи або отримали незадовільний результат, не допускаються до екзамена з цієї дисципліни.

Отже, оригінальність постановки і вирішення конкретних питань відповідно до проблематики роботи, а також глибина, широта охоплення і самостійність розкриття матеріалу є засадничими критеріями оцінки якості індивідуальної роботи і знань студента.

10. ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Завдання вищої школи на сучасному етапі.
2. Сутність та особливості навчання у вищому закладі освіти.
3. Система, мета і зміст вищої освіти в Україні.
4. Управління процесом підготовки фахівця у вищій школі.

5. Рівні акредитації сучасних вищих закладів освіти.
6. Ступенева та рівнева підготовки спеціалістів.
7. Стан сучасної вищої школи в Україні: поступ у Європейський простір.
8. Розвиток вищої освіти в Україні – Русі IX–XI ст.
9. Вищі навчальні заклади в Україні XVI–XVIII ст.
10. Києво-Могилянська академія.
11. Класичні університети в Україні XVIII – початку XX ст.
12. Методологічні засади педагогіки вищої школи.
13. Демократизація як освітній принцип.
14. Суспільна значущість гуманізації навчального процесу.
15. Дидактичні принципи побудови змісту навчання в сучасній вищій школі.
16. Організаційно-правове забезпечення вищої освіти.
17. Сучасні педагогічні технології вищої школи.
18. Процес навчання та його психолого-педагогічні основи.
19. Сутність і особливості педагогічної діяльності (педагогічні уміння, функціональні компоненти педагогічної системи).
20. Функції викладача.
21. Поняття педагогічної діяльності; її структура.
22. Мотив педагогічної діяльності.
23. Особистість викладача психології.
24. Процес навчання у вищій школі як спільна діяльність викладача та студентів.
25. Система психологічних знань, можливі розділи, теми і принципи їх виділення в конкретних курсах навчання психології.
26. Логіка побудови змісту навчання.
27. Цілі навчання психології і концепції їх реалізації для професійного становлення психологів.
28. Цілі навчання психології і концепції їх реалізації для особистісного розвитку майбутніх фахівців.
29. Завдання конструювання предметного змісту навчального курсу.
30. Структура учбової діяльності.
31. Сутність і класифікація форм організації навчання.
32. Види навчання в вищому навчальному закладі.
33. Методи навчання у вищому закладі освіти.
34. Типологія методів навчання.
35. Критерії добору методів навчання на семінарському занятті.
36. Засоби навчання.

37. Вузівська лекція.
38. Семінарське заняття в вузі.
39. Практичне заняття та шляхи його вдосконалення.
40. Проблеми мотивації учбової діяльності.
41. Самостійна робота студентів: сутність і основні напрями.
42. Основні функції самостійної роботи.
43. Види самостійної роботи.
44. Організація самостійної роботи і контроль над її виконанням.
45. Недоліки в організації самостійної роботи студентів.
46. Інші організаційні форми навчання (професійний тренінг, його етапи).
47. Обов'язкові, альтернативні та факультативні дисципліни в вузі.
48. Інноваційна педагогічна діяльність педагога вищої школи.
49. Інноваційні технології навчання.
50. Виховання та навчання як єдиний цілісний педагогічний процес.
51. Критерії та норми оцінки знань і вмінь.
52. Критерії якості навчання (різновиди контролю: модульний, тестовий, рейтингове оцінювання навчальних досягнень студентів).
53. Діагностування й оцінювання знань, умінь та навичок студентів.
54. Тестовий контроль знань: види тестів.
55. Класифікація тестів, організація тестового контролю.
56. Вимоги до тестових завдань.
57. Переваги і недоліки тестового контролю.
58. Технологія створення тестових завдань.
59. Комп'ютерна підтримка навчального процесу (аналіз комп'ютерних програм, організація навчання із застосуванням комп'ютера).
60. Характеристика основних положень Болонської конвенції.
61. Принципи модульної технології.
62. Модульно-рейтингова система контролю та оцінювання навчальних досягнень студентів.
63. Дистанційні технології навчання.
64. Властивості комп'ютерних програм. Комп'ютерне навчання студентів у мережі Internet (основні завдання і роль викладача для надання студентам допомоги в оволодінні знаннями Internet).
65. Типологія особистості викладачів вищої школи.
66. Професіограма викладача психологічних наук сучасної вищої школи.
67. Побудова моделі фахівця. Проблема співвідношення теоретичних знань і практичних умінь.

68. Побудова моделі професіонала. Проблема співвідношення рівня підготовки і обмеженості соціальних ресурсів.
69. Педагогічна майстерність викладача психології.
70. Складові педагогічної майстерності викладача психології.
71. Рівні педагогічної майстерності викладача психології.
72. Педагогічні здібності викладача психології.
73. Педагогічна техніка викладача психології.
74. Критерії майстерності використання педагогічної техніки.
75. Педагогічне спілкування як діалог.
76. Стили і моделі педагогічного спілкування як вияв характерних особливостей взаємодії.
77. Моделі спілкування педагога.
78. Майстерність спілкування в процесі лекційного викладу матеріалу. Монолог як прихований діалог.
79. Майстерність невербальної поведінки педагога.
80. Основи техніки саморегуляції в професійній діяльності педагога. Майстерність професійно-педагогічного мовлення. Техніка мовлення педагога як необхідна передумова словесної дії. Значення дихання для мовця.
81. Голос як дієвий компонент мовлення.
82. Дикційна й орфоепічна чистота мовлення: вимоги до дикції, володіння фонетичним диханням, удосконалення професійних характеристик голосу.
83. Інтонаційна та образна виразність педагога, засоби її досягнення.
84. Формування професійної культури сучасних спеціалістів.
85. Професійне самовиховання педагога.
86. Педагогічний контакт як досягнення взаєморозуміння, спільних поглядів і взаємодії у вирішенні педагогічних завдань.
87. Рольові позиції педагога у контакті.
88. Самоактуалізація особистості.
89. Тенденції та перспективи розвитку й удосконалення підготовки фахівців в умовах формування європейського освітнього простору.
90. Удосконалення методів і форм організації навчання фахівців в умовах формування європейського освітнього простору.

11. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Проміжний контроль знань проводиться у формі тестових завдань з матеріалу курсу.

1. Вища освіта це:

а) одиниця навчального навантаження;

- б) структура знань, умінь і навичок, що має бути сформована в процесі певного кваліфікаційного рівня;
- в) рівень освіти, який здобувається у вищому навчальному закладі;
- г) сукупність вищих навчальних закладів.

2. Основною метою освіти в Україні є:

- а) розвиток та вдосконалення духовних, творчих, фізичних здібностей людини;
- б) розкриття духовних і фізичних можливостей особистості, формування надійних основ моральності та здорового способу життя;
- в) всебічний розвиток людини;
- г) всебічний розвиток людини як найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями;
- д) розвиток талантів, розумових і фізичних здібностей людини.

3. Методика викладання психології сформувалася в:

- а) у середині XIX століття;
- б) на початку XX століття;
- в) протягом всього XX століття;
- г) на початку XXI століття.

4. В яких перелічених державних документах знаходить відображення зміст освіти?

- а) Накази Міністерства, освіти, рішення педагогічної ради школи, методичні матеріали Міністерства освіти;
- б) навчальні програми, навчальні плани, методичні матеріали Міністерства освіти;
- в) Накази Міністерства освіти, навчальні плани, навчальні програми;
- г) навчальні плани, навчальні програми, підручники, державні стандарти освіти;
- д) підручники, рішення педагогічної ради школи, навчальні програми, державні стандарти освіти.

5. Що собою являє навчальний план?

- а) документ, в якому дано перелік усіх предметів, що вивчаються в школі, їх розподіл за роками навчання, кількість годин на вивчення цих предметів протягом тижня, структура навчального року;
- б) документ, в якому визначаються основні напрями роботи на певний навчальний рік;
- в) документ, який регламентує порядок навчання в школі і переведення учнів з класу в клас та випуск зі школи;
- г) документ, в якому перераховані всі предмети, які мають вивчатися в школі;
- д) документ, з якому розкривається зміст навчального матеріалу з шкільних предметів.

6. Навчальна дисципліна це:

- а) одиниця навчального навантаження;
- б) сукупність навчальних елементів, що поєднана за ознакою відповідності;
- в) сукупність залікових модулів, що підлягає підсумковому контролю;
- г) виконання практичних завдань.

7. В Україні прийнята і відображена в навчальних планах система побудови навчального процесу:

- а) предметна;
- б) планова;
- в) курсова.

8. Перераховані функції – освітня, виховна, розвивальна – перш за все належать до:

- а) процесу виховання;
- б) процесу навчання;
- в) змісту освіти;
- г) пізнавального процесу;
- д) процесу розвитку особистості.

9. Який із запропонованих принципів не належить до принципів навчання:

- а) принцип науковості;
- б) принцип систематичності та послідовності;
- в) принцип зв'язку навчання з життям;
- г) принцип планомірності;

д) принцип наочності.

10. Який із перерахованих факторів не є визначальним при виборі методів навчання:

- а) взаємовідношення в педагогічному колективі;
- б) місцезнаходження школи;
- в) особливості навчального предмету;
- г) кількість учнів у класі;
- д) мета і завдання уроку.

11. Який з перерахованих методів навчання належить до наочних:

- а) лекція;
- б) демонстрування;
- в) самостійні спостереження;
- г) вправи;
- д) бесіда.

12. Визначте, що не є методом навчання:

- а) бесіда;
- б) рольова гра;
- в) ілюстрація;
- г) метод прикладу;
- д) робота з книгою.

13. Необхідність у проведенні лекцій виникає за умов:

- а) студент не вміє працювати з конспектом і має слабкі знання з дисципліни, яка вивчається;
- б) відсутні підручники та навчальні посібники за новими курсами, які тільки складаються;
- в) підручники та посібники створені на основі складних понять і з великою кількістю незрозумілої студентам термінології;
- г) деякі розділи курсу викликають великі труднощі під час самостійного вивчення за підручниками та навчальними посібниками і вимагають методичної переробки, яку здійснює лектор;
- д) окремі розділи курсу важко засвоюються студентами і відсутні практичні заняття з дисципліни;
- е) вихідні положення курсу в посібниках та наукових статтях викладені суперечливо.

14. Головна мета лекції:

- а) дати студентам можливість сформувати вміння та навички використання теоретичних знань з дисципліни на практиці;
- б) формування орієнтовної основи для подальшого засвоєння студентами навчального матеріалу;
- в) розвиток творчих дослідницьких навичок студентів.

15. Основні структурні компоненти лекції складаються з таких частин:

- а) теоретична – практична – узагальнювальна з висновками;
- б) вступна – теоретична – аргументована з висновками й узагальненнями;
- в) вступна – основна – заключна з висновками й узагальненнями.

16. Лекція як одна з форм організації навчання виконує такі основні функції:

- а) інформаційну;
- б) навчальну;
- в) орієнтувальну;
- г) пояснювальну;
- г) наукову;
- д) виховну та розвивальну;
- е) активізуючу.

17. Читання лекції без наочних прикладів, виключно складною мовою, важкою для розуміння студентами не задовольняє реалізації такої функції лекції:

- а) інформаційної;
- б) систематизуючої;
- в) пояснювальної;
- г) розвивальної.

18. Постановка викладачем проблемних питань, дотримання пошукового та дискусійного характеру викладення матеріалу найбільше сприяє реалізації функції лекції:

- а) розвивальної;
- б) пояснювальної;
- в) систематизуючої;
- г) інформаційної.

19. Короткий огляд змісту попередньої лекції покликаний вирішити таке методичне завдання:

- а) заповнення надлишків навчального часу;

- б) надання допомоги у вивченні навчального матеріалу через системне сприйняття студентом навчального курсу;
- в) допомога викладачеві в налаштуванні на заняття;
- г) усі відповіді правильні.

20. Чому протягом лекції слід переважно давати визначення поняття як перелік його основних ознак?

- а) важкі синтаксичні конструкції ускладнюють розуміння думки викладача;
- б) для стимуляції мотиваційної активності студентів;
- в) перебудова складнопідрядних речень у перелік віддає вихідний текст визначення від стилістики та синтаксису усного мовлення;
- г) усі відповіді правильні.

21. Яку(-і) функцію(-ї) семінарського заняття з психології покликано реалізувати читання та конспектування інформації із заданого питання?

- а) розширення знань;
- б) розвиток умінь самостійної роботи;
- в) стимулювання інтелектуальної діяльності;
- г) усі відповіді правильні.

22. Який характер семінарському заняттю надає постановка запитань за типом: поняття про пам'ять, види мислення, класифікації емоцій?

- а) продуктивний;
- б) репродуктивний;
- в) деструктивний;
- г) альтернативний.

23. Яка з форм семінарського заняття найкращим чином розв'яже завдання освоєння складного матеріалу?

- а) конференція;
- б) форма «запитання – відповідь»;
- в) навчально-рольова гра;
- г) розгорнута бесіда на основі плану.

24. Обведіть літеру:

- а) якщо правильне тільки 1, 2, 3, 6;
- б) якщо правильне тільки 1, 3, 5;
- в) якщо правильне тільки 1, 4, 6;

- г) якщо правильне тільки 2, 3, 6;
- г) якщо правильне тільки 2, 3, 4;
- д) якщо усе правильне;
- е) якщо усе неправильне.

Відповідно до поставленої мети завдання семінарських занять полягають у тому, щоб:

- 1) використовувати дидактичні матеріали і технічні засоби під час навчання;
- 2) сформувати у студентів уміння і навички розумової праці;
- 3) систематично контролювати роботу студентів і перевіряти їхні знання, уміння і навички з окремих тем і розділів програми;
- 4) урахувати рівень усвідомлення студентами особистісного смислу в набутті знань у певній галузі науки;
- 5) управляти пізнавальною діяльністю студентів під час навчання;
- 6) поєднати лекційну форму навчання з системною самостійною роботою студентів над підручниками, посібниками.

25. Головна мета практичного заняття:

- а) розширення, поглиблення, систематизація наукових знань, одержаних студентами на лекціях й у процесі самостійної роботи;
- б) чітке планування і структурування навчального теоретичного матеріалу;
- в) удосконалення практичних знань студентів із дисципліни, яка вивчається.

26. Практикуми проводяться у вищій школі із метою:

- а) розвитку наукового мислення і мовлення та здійснення взаємозв'язку між розглядуваною теорією і практикою;
- б) здійснення взаємозв'язку між розглядуваною теорією і практикою та поточного контролю знань студентів;
- в) поточного контролю знань студентів та розвитку наукового мислення і мовлення студентів.

27. Із наведених нижче методів оберіть приклад методу предметної наочності:

- а) демонстрація відеофільму;
- б) демонстрація графіка;
- в) демонстрація зорових ілюзій;
- г) написання термінів на дошці.

28. *Із наведених нижче методів оберіть приклад методу схематичної наочності:*

- а) демонстрація діаграм;
- б) демонстрація порогів відчуттів;
- в) демонстрація явища настанови;
- г) написання на дошці прізвищ учених.

29. *У межах якого виду перевірки та оцінки знань форми та тип оцінок визначаються навчальним закладом, а сама перевірка проводиться викладачем, який читав навчальний курс?*

- а) підсумкова;
- б) проміжна;
- в) поточна;
- г) немає правильної відповіді.

30. *У межах якого виду перевірки та оцінки знань викладач, який читав курс, власноруч визначає форми й тип оцінок, що виставляються, а також здійснює процедуру перевірки?*

- а) поточна;
- б) проміжна;
- в) підсумкова;
- г) усі відповіді правильні.

31. *З наведених нижче тверджень оберіть те(-і), що правильно описує(-ють) фронтальну перевірку знань:*

- а) здійснюється індивідуально з кожним студентом;
- б) повною мірою реалізує індивідуальний підхід до студента;
- в) істотно не впливає на мотивацію студента у підготовці до занять;
- г) усі відповіді неправильні.

32. *Який показник не належить до критерію оцінки відповіді студента?*

- а) обґрунтованість;
- б) логічність і послідовність;
- в) темп відповіді;
- г) ступень самостійності в судженнях;
- д) культура мови.

33. *Кількісний показник якості результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів це:*

- а) критерій;
- б) норма;
- в) якість;
- г) оцінка.

34. *Захист дипломної роботи є ... перевіркою знань.*

- а) розподіленою;
- б) експертною;
- в) персональною;
- г) індивідуальною.

35. *Оберіть правильне(-і) твердження стосовно тестового завдання типу «оберіть правильний варіант відповіді із запропонованих нижче»:*

- а) завдання з варіантами відповідей «так» і «ні» методично не виправдане;
- б) велика кількість альтернативних варіантів відповіді підвищує цінність завдання;
- в) додаткові неправдоподібні варіанти відповідей не роблять завдання складнішим;
- г) чим більше альтернативних варіантів відповіді закладено у завдання, тим актуальніше завдання створити неправильні, але правдоподібні варіанти.

36. *Ділова гра це:*

- а) розвиток навичок дослідницької діяльності;
- б) практична підготовка висококваліфікованих фахівців у вищій школі;
- в) створення ситуації вибору і прийняття рішення, коли відтворюються умови, близькі до реальних.

37. *Тренінг – це:*

- а) система завдань для вдосконалення знань, вмінь і навичок студентів;
- б) система вправ, спрямованих на розвиток здібностей студентів, на набуття ними професійних умінь і навичок;
- в) творче обігравання складних професійних ситуацій.

38. *Методи навчання розглядаються в різноманітних класифікаціях з урахуванням їх практичних функцій і можливостей, а саме:*

- а) відповідно до логіки суспільно-історичного пізнання;

- б) безпосередньо залежно від складності навчальних дисциплін;
- в) пропорційно рівню розумових можливостей студентів;
- г) залежно від засобів передачі й одержання інформації та основних етапів навчально-пізнавального процесу.
- г) згідно зі специфікою навчального матеріалу і формами мислення;
- д) відносно вікових особливостей студентів;
- е) щодо переліку навчальних дисциплін.

39. Класифікації з урахуванням практичних функцій і можливостей методів навчання – це методи навчання :

- а) відповідно до логіки суспільно-історичного пізнання;
- б) відповідно до специфіки навчального матеріалу і форм мислення;
- в) відповідно до вікових особливостей студентів;
- г) залежно від засобів передачі і одержання інформації та від основних етапів навчально-пізнавального процесу.

40. Укажіть на співвідношення стилів керівництва і стилів педагогічного спілкування. Відповідь має містити 5 двозначних показників.

Стилі педагогічного спілкування:	Стиль керівництва:
1. Спілкування на основі дружнього ставлення	а) авторитарний;
2. Спілкування на основі захоплення спільною діяльністю	б) ліберальний;
3. Спілкування – загравання	в) демократичний.
4. Спілкування – дистанція	
5. Спілкування залякування	

41. Як ви розумієте поняття «педагогічна майстерність викладача»?

- а) професійна компетентність;
- б) розвинені педагогічні здібності;
- в) досконала педагогічна техніка;
- г) гуманістична спрямованість особистості;
- г) вкажіть щось інше.

42. Як ви розумієте поняття «педагогічне спілкування»?

- а) обмін інформацією і співпереживаннями;
- б) пізнання особистості і самоствердження;

- в) організація взаємодії;
- г) особистісно орієнтований контакт;
- г) вкажіть щось інше.

43. Функції педагогічного спілкування:

- а) практично-пізнавальні;
- б) регуляційно-комунікативні;
- в) інформаційно-комунікативні;
- г) пізнавально-комунікативні;
- г) практично-комунікативні;
- д) афективно-комунікативні.

44. Назвіть основні функції викладача:

- а) здатність активно впливати на особистість, «володіти іншими»;
- б) співпереживання, розуміння будь-якого почуття, яке переживає інша людина, і відповідний вияв цих почуттів;
- в) спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і ділом вищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків;
- г) педагогічна мета, передбачена в певних умовах;
- г) фрагмент педагогічної діяльності, який містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями виховання учнів (студентів) і колективу;
- д) здатність проникати у внутрішній світ людини ;
- е) прогнозування розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній.

45. Які з наведених понять, на вашу думку, є компонентами педагогічної діяльності?

- а) система знань, умінь і навичок;
- б) мета-діяльність;
- в) засоби;
- г) експеримент;
- г) об'єкт;
- д) суб'єкт;
- е) формування особистості;
- є) розвиток особистості;
- ж) результат;
- з) ваш варіант.

46. Які з наведених понять, на вашу думку, не є компонентами педагогічної діяльності?

- а) система знань, умінь і навичок;
- б) мета-діяльність;
- в) засоби;
- г) експеримент;
- ґ) об'єкт;
- д) суб'єкт;
- е) формування особистості;
- є) розвиток особистості;
- ж) результат;
- з) ваш варіант.

47. Співвіднесіть терміни та їх визначення. Відповідь подайте у вигляді поєднання цифри та букви («1» – це...).

1. Мета-діяльність	а) реальні зміни особистості студентів у процесі педагогічної взаємодії;
2. Педагогічна діяльність	б) осмислення й аналіз людиною закономірностей і механізмів своєї діяльності чи діяльності іншої людини;
3. Результат педагогічної діяльності	в) діяльність педагога як управління діяльністю студентів у навчально-виховному процесі, спрямоване на розвиток їхньої особистості;
4. Рефлексивна діяльність	г) спеціаліст, який веде навчальну й виховну роботу з тими, хто навчається, в навчальних закладах різних типів;
5. Викладач	ґ) діяльність, спрямована на управління іншою діяльністю.

48. Співвіднесіть терміни та їх визначення. Відповідь подайте у вигляді поєднання цифри та букви. До невідповідних визначень доберіть, якщо зможете, потрібний термін («1» – це...).

1. Гуманістична спрямованість	а) здатність активно впливати на особистість, «володіти іншими»;
2. Динамізм	б) співпереживання, розуміння будь-якого почуття, яке переживає інша людина, і відповідний вияв цих почуттів;
3. Педагогічна ситуація	в) спрямованість на особистість іншої людини,
4. Педагогічна задача	
5. Емпатія	

утвердження словом і справою вищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків;

г) педагогічна мета, передбачена в певних умовах;

г) фрагмент педагогічної діяльності, який містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями виховання студентів і колективу;

д) здатність проникати у внутрішній світ молодшої людини;

е) прогнозування розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній.

49. Співвіднесіть терміни та їх визначення. Відповідь подайте у вигляді поєднання цифри та букви. До невідповідних визначень доберіть потрібний термін («1» – це...).

1. Педагогічний талант	а) здатність володіти собою в будь-якій ситуації,
2. Педагогічна техніка	зберігати самоконтроль, здійснювати
3. Рефлексія	саморегуляцію незалежно від сили зовнішніх
4. Емоційна стабільність	факторів;
5. Креативність	б) здатність генерувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко розв'язувати проблемні ситуації;
	в) здатність уявити себе на місці іншої людини, подумки бачити, програвати за неї ту чи іншу ситуацію;
	г) природний хист, виняткова здатність людини до педагогічної діяльності;
	г) стійка усвідомлена система ставлень педагога до своєї професії, об'єктів професійної діяльності;
	д) уміння використовувати психофізичний апарат як інструмент виховного впливу. Це прийоми володіння собою і прийоми впливу на інших;
	е) діяльність в управлінні іншою діяльністю.

50. Найважливішою умовою ефективності самотійної роботи є її:

- а) обґрунтування;
- б) планування;
- в) забезпечення.

51. Позааудиторна робота студента – це:

- а) самостійна робота;
- б) підготовка до заліків і екзаменів;
- в) виконання курсових та дипломних робіт;
- г) участь у студентських конференціях.

52. Заліки та екзамени дають змогу реалізувати таку функцію освіти, як:

- а) контроль і оцінка;
- б) прогнозування;
- в) цілеполягання;
- г) корекція.

53. Курсова робота належить до:

- а) індивідуальних форм;
- б) групових форм;
- в) діалогічних форм;
- г) тріадних форм.

54. За всі відомості, наведені у дипломній роботі, відповідальність несе:

- а) автор (студент);
- б) науковий керівник;
- в) випускна кафедра;
- г) вчена рада факультету.

55. Що не відносять до науково-дослідної роботи студентів:

- а) самостійні наукові дослідження у період виробничої практики;
- б) самостійні наукові дослідження у період навчальної практики;
- в) участь у наукових семінарах, конференціях;
- г) відвідування лекцій.

56. Творче відтворення змісту теми на заняттях та під час практики виключає:

- а) конспект лекції під час заняття;
- б) есе на запропоновані теми;
- в) створення збірної аналітично-порівняльної таблиці на основі матеріалу;
- г) створення презентації.

57. Основною метою самоконтролю є:

- а) встановлення системи і структури знань учнів;

б) встановлення того, наскільки успішно учні оволодівають системою знань;

в) перевірка та оцінка знань учнів з кожної логічно завершеної частини навчального матеріалу;

г) оцінювання правильності своїх дій, їх коректування.

58. Співвіднесіть терміни та їх визначення. Відповідь подайте у вигляді поєднання цифри та букви. До невідповідних визначень доберіть потрібний термін («1» – це...).

1. Зовнішній вигляд	а) професійний образ, який створює викладач відповідно до його уявлень про зовнішній вигляд, поведінку, характер діяльності у заданій ситуації;
2. Педагогічний імідж	б) різноманітні зовнішні особливості свого «я» і способи його вираження;
3. Зовнішня техніка	в) уміння використовувати психофізичний апарат як інструмент виховного впливу;
4. Внутрішня техніка	г) підкреслене виявлення почуттів, переживань;
5. Міміка	г) техніка створення внутрішнього переживання особистості, психологічне налаштування викладача на майбутню діяльність;
	д) самоподача, здатність створювати й підтримувати в очах студентів такий свій образ, який найбільш «вигідний» з погляду ефективності впливу;
	е) фіксований погляд співрозмовників один на одному, який означає зацікавленість партнерів і зосередженість на тому, про що говориться;
	є) техніка втілення внутрішнього переживання особистості викладача, елементами якої є міміка, голос, мовлення, рухи, пластика;
	ж) виразні рухи м'язів обличчя; додатковий засіб вираження й сприймання емоційного стану людини;
	з) виразні рухи всього тіла або окремих його частин, пластика тіла;
	и) виразні рухи рук, пальців, що використовуються як засіб у спілкуванні людей;
	і) звичне положення тіла людини, набуте під впливом умов життя.

59. Серед нижченаведених оберіть способи самовиховання. Відповідь запишіть у вигляді буквеного ряду.

- а) самоаналіз;
- б) самопрогнозування;
- в) самостимулювання;
- г) самоконтроль;
- г) самопізнання;
- д) самозвіт;
- е) самооцінка;
- є) самопереконавання;
- з) самовиховання.

60. Назвіть зайвий з встановлених в Україні освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти:

- а) молодший спеціаліст;
- б) середній спеціаліст;
- в) бакалавр;
- г) спеціаліст.

12. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Під час вивчення цієї дисципліни доцільно використовувати репродуктивні, проблемно-пошукові і дослідницькі методи; особистісно орієнтовані, індуктивні, дедуктивні.

Використовують:

- традиційні форми навчання (лекція, семінар, практичне заняття);
- інноваційні форми навчання (підготовка і проведення дискусій, рольових і ділових ігор, використання методу кейсів, підготовка презентацій, тренінг).

Інтерактивні заняття становитимуть не менше 50% об'єму аудиторного заняття.

Матеріально-технічне забезпечення навчальної дисципліни.

Мультимедійний комплекс (ноутбук, проектор, екран), ПК. Набори мультимедійних наочних матеріалів з різних розділів дисципліни. Ситуаційні завдання, тестові завдання по темах, що вивчаються. Дошки.

13. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Поточний контроль засвоєння отриманих знань і сформованих умінь здійснюється шляхом усного опитування, перевірки конспектів, в ході семінарських і практичних занять, одним з варіантів контролю є **тестування**.

Проміжний контроль здійснюється в ході виконання і захисту **міні-проектів методичного забезпечення навчального курсу** (розробка методичних матеріалів до проведення занять із психологічних дисциплін).

Самоконтроль за засвоєнням матеріалу здійснюється за допомогою контрольних питань, обговорень на семінарах.

Підсумковий контроль. Для контролю засвоєння дисципліни навчальним планом передбачений **іспит**. Під час іспиту студенти відповідають на теоретичні запитання за програмою (на основі тестового опитування) та презентують **авторські проекти методичного забезпечення навчального курсу**.

14. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Оцінювання знань студента здійснюється за 100-бальною шкалою (для екзаменів і заліків).

- максимальна кількість балів при оцінюванні знань студентів з дисципліни, яка завершується екзаменом, становить за поточну успішність 50 балів, на екзамені – 50 балів;
- при оформленні документів за екзаменаційну сесію використовується таблиця відповідності оцінювання знань студентів за різними системами.

Поточне тестування та самостійна робота				Підсумковий тест (екзамен)	Сумма
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	Змістовий модуль 3	Самостійна робота		
10	10	10	20	50	100

15. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Нормативні документи: закон України про вищу освіту; ОКХ, ОПП (нормативна і варіативна частини), навчальні плани; положення про організацію навчального процесу у ВНЗ; навчальна програма дисципліни; опорний конспект лекцій.

16. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підр. для студентів, аспірантів / А. М. Алексюк. – К., 2008. – 450 с.
2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи: курс лекцій : модульне навчання: навч. посіб. / А. М. Алексюк. – К., 2003. – 220 с.
3. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи / А. М. Алексюк. – К., 1998. – 370 с.
4. Васянович Г. Педагогіка вищої школи : навч.-метод. посіб. / Г. Васянович. – Львів : Ліга-Прес, 2000. – 280 с.
5. Вища освіта в Україні : навч. посіб. / В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та ін. / за ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. – К. : Знання, 2005. – 460 с.
6. Методика викладання у вищій школі: опорний конспект лекції для студентів рівня підготовки «Магістр» усіх спеціальностей та слухачів вищої школи педагогічної майстерності : навч.-метод. вид. – К. : КНТЕУ, 2002. – 460 с.
7. Педагогіка / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К., 1985. – 260 с.
8. Педагогічні технології : теорія та практика : курс лекцій : навч. посіб. / за ред. проф. М. В. Гриньової. – Полтавський держ. ун-т. ім. В. Г. Короленка. – Полтава, АСМІ : 2004. – 380 с.

Допоміжна

1. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – СПб. : Питер. – 528 с.
2. Галузинський В. М. Педагогіка: теорія та історія : навч. посібник / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. – К., 1995. – 350 с.
3. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л. : Политиздат, 1985. – 206 с.
4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К., 1989. – 220 с.
5. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М., 1984. – 360 с.
6. Луговий В. І. Управління освітою : навч. посіб. / В. І. Луговий. – К., 1997. – 240 с.
7. Мороз І. В. Менеджмент і маркетинг освіти : навч.-метод. посіб. / І. В. Мороз. – Переяслав-Хмельницький: ПХДПУ, 2004. – 340 с.

8. Психологический словарь / под общей ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – [2-е изд., испр. и допол.]. – М. : Политиздат, 1990. – 449 с.
9. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. // науч.- исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1983. – 448 с.
10. Психологія : навч. посіб. / за наук. ред. О. В. Винославської. – К. : 2005. – 352 с.
11. Тарасевич Н. М. Стратегія поведінки вчителя у складних педагогічних ситуаціях : спецкурс: тексти лекцій / Н. М. Тарасевич. – Полтава : ІОЦ ПДПУ, 2005. – 320 с.
12. Етичний кодекс психолога. – Тернопіль, 1996. – 32 с.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИЙ ТРЕНІНГ»

Розробник програми: *Інжисєвська Л. А., старший викладач*

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		заочна форма навчання
Кількість кредитів – 1,5	Галузь знань 0301 – Соціально-політичні науки	Вибіркова
Модулів – 1	Напрямок підготовки 6.030103. Практична психологія	
Змістових модулів – 2		
Загальна кількість годин – 54		
		Рік підготовки:
	4-й	
	Семестр	
	7-й	
	Лекції	
	4 год.	
	Практичні, семінарські	
2 год.		
Самостійна робота		
48 год.		
Індивідуальні завдання:		
год. –		
Вид контролю:		
залік		

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Специфічною особливістю підготовки кваліфікованого психолога є те, що він повинен мати глибокі теоретичні знання та водночас вміти використовувати різні методи, техніки, вправи практичного характеру. Ще одним із важливих компонентів професіоналізму є вирішення індивідуально-особистісної проблематики та формування професійної свідомості.

Під час підготовки психологів у вищих навчальних закладах застосовуються, швидше, академічні методи навчання, які недостатньо сприяють глибинному самопізнанню суб'єкта та навколишнього середовища.

Тренінгова форма роботи застосовується для формування й посилення зв'язків між практичним та теоретичним шарами знань студентів, розкриває наукові підходи щодо особливостей надання допомоги дітям і дорослим з різною проблематикою, застосовуючи методи арт-терапії. Зміст побудовано так, щоб студенти також мали можливість розкрити і розвинути свій особистісний потенціал.

Широке застосування різноманітних методів арт-терапії в роботі практичних психологів відображує потребу сучасної людини у більш природних варіаціях гармонізації, де головну роль відіграють розум, почуття, тіло, дух, чоловічі та жіночі якості, здатність до інтроспекції та активної дії.

Навчальна програма «Арт-терапевтичний тренінг» призначена для підготовки психологів з метою навчити їх основ арт-терапії, зокрема, вмінню проводити **арт-терапевтичні тренінги**, аналізувати та інтерпретувати арт-терапевтичний матеріал, отриманий під час **індивідуальної** та **групової терапії**. Отримані знання необхідні для практичного застосування в різних галузях психологічної та соціальної сфер.

Особливості методики викладання передбачають поєднання лекцій з активними формами навчання. Водночас наголос робиться на практичній індивідуальній роботі студентів.

Теоретичний блок містить необхідний обсяг інформації для подальшого використання в науково-практичній діяльності як психолога, так і викладача психології в різних освітньо-вікових групах.

Практичний блок має сформулювати найнеобхідніші вміння використовувати набуті знання у педагогічній та консультативній діяльності.

Практичні й семінарські заняття мають сприяти опануванню термінологічним та діагностичним інструментарієм для практичної та викладацької роботи.

Блок завдань для самостійної роботи спрямований як на формування вмінь щодо розуміння, використання бази знань, так і на створення нових знань.

Завдання з самостійної роботи забезпечують формування навичок щодо вирішення комплексу питань трансформації будь-якого інформаційного масиву у тему навчального заняття з групами, незалежно від освітньо-вікових особливостей тих, хто вчиться.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета дисципліни «Арт-терапевтичний тренінг» полягає в оволодінні сучасними і перспективними напрямками розробок і досліджень у галузі арт-терапії. Навчальна програма «Арт-терапевтичний тренінг» призначена для підготовки психологів з метою навчити їх основ арт-терапії, зокрема, вмінню проводити арт-терапевтичні тренінги, аналізувати та інтерпретувати арт-терапевтичний матеріал, отриманий під час індивідуальної та групової терапії. Отримані знання необхідні для практичного застосування в різних галузях психологічної та соціальної сфер.

Завданнями вивчення дисципліни є:

- ознайомитися з основними напрямками сучасної арт-терапії;
- набути досвіду практичного застосування різноманітної творчої психотерапевтичної діяльності в групі;
- розвивати вміння інтерпретувати, прогнозувати, коригувати поведінку іншої людини, спираючись на невербальні компоненти людського існування та результати арт-діяльності;
- сприяти розвитку емпатії, саморефлексії, формуванню професійної свідомості. Розвивати здібності до комунікації як складової професійно важливих соціально-когнітивних та комунікативних умінь;
- розвивати творчий підхід до вирішення професійних завдань;
- поліпшити суб'єктивне самопочуття й укріпити психічне здоров'я студентів.

Після вивчення дисципліни студент повинен **знати:**

- основні напрями арт-терапевтичної діяльності, як і чому зображувальна, танцювально-рухова, драмдіяльність, казкотерапія супроводжуються терапевтичним ефектом;
- глибинне психологічне значення невербального компонента у житті людини;
- основні невербальні характеристики емоційних станів, психологічні

механізми емоційних станів (тривоги, агресії, апатії, імпульсивності тощо);

- методи арт-терапії, спрямовані на подолання або управління негативними емоційними станами;
- як робота на тілесному рівні впливає на зміну в почуттях та емоціях;
- особливості дихальних та технік роботи з голосом, зображувальних, рухових технік;
- особливості арт-терапевтичної роботи з сім'єю, вагітними, дітьми і підлітками, людьми похилого віку.

Уміти:

- аналізувати результати творчої діяльності (власні та інших людей), творчо підходити до вирішення психологічних проблем, використовуючи різні види арт-діяльності;
- розшифровувати невербальну мову, мову власного тіла та оточуючих людей, усвідомлювати невербальні компоненти спілкування;
- вербалізувати свій досвід спілкування на тілесному рівні;
- перевіряти власні проєкції та фантазії про психічні стани людини, усвідомлювати та долати власні тенденції до інтерпретаційних викривлень;
- використовувати різні способи самовираження; управляти власними психологічними станами: усвідомлювати почуття при малих ступенях їх інтенсивності;
- називати почуття, вербалізувати їх зміст у співвідношенні з тілесними відчуттями та проявами;
- усвідомлювати власні ресурсні стани;
- співвідносити актуальний психологічний стан з ширшим життєвим контекстом.

З метою поглиблення й закріплення знань у програмі, крім програмного матеріалу дисципліни, передбачено завдання для самостійної роботи та контрольні питання.

3. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1.

Історія розвитку та становлення арт-терапії як самостійного напрямку психології

Тема 1. Історія розвитку та становлення арт-терапії як самостійного напрямку психології.

Інтеграція теорії, практики і наукових досліджень арт-терапії. Переваги арт-терапії. Основні методи арт-терапії. Загальний огляд сучасної арт-терапії: функції арт-терапії.

Тема 2. Організація арт-терапевтичного процесу.

Арт-терапевтичний кабінет та його обладнання. Форми арт-терапевтичних сесій. Загальна характеристика застосування образотворчих матеріалів в арт-терапевтичних сесіях.

Тема 3. Діагностичні ознаки в арт-терапії.

Символіка ліній та форм. Символіка кольорів в арт-терапії. Арт-терапія та проективний малюнок. Арт-терапія та навчання малювання: порівняльна характеристика.

Змістовий модуль 2. Арт-технології

Тема 4. Арт-терапевтичні техніки.

Арт-терапевтичні техніки в індивідуальній роботі з клієнтом. Арт-терапевтичні техніки в роботі з різними клієнтськими групами. Арт-техніки роботи з глиною. Арт-техніки роботи з природними та синтетичними матеріалами. Вправа для групової арт-терапевтичної роботи. Арт-техніка роботи з колажем. Метафоричні карти в арт-техніках.

4. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назви змістових модулів і тем	Усього годин	Форма занять			
			лекції	семінари	практичні	СРС
	Змістовий модуль 1. Історія розвитку та становлення арт-терапії як самостійного напрямку психології					
1	Тема 1. Історія розвитку та становлення арт-терапії як самостійного напрямку психології		2			4
2	Тема 2. Організація арт-терапевтичного процесу					10
3	Тема 3. Діагностичні ознаки в арт-терапії					8
	Разом за змістовим модулем 1		2			22
	Змістовий модуль 2. Арт-технології					
4	Тема 4. Арт-терапевтичні техніки: <ul style="list-style-type: none"> • арт-терапевтичні техніки в індивідуальній роботі з клієнтом; • арт-терапевтичні техніки в роботі з різними клієнтськими групами; • арт-техніки роботи з глиною; • арт-техніки роботи з природними та синтетичними матеріалами; • арт-техніка роботи з колажем; • метафоричні карти в арт-техніках 		2			10
	Практичне заняття 1. Арт-техніки у парній роботі				2	16
	Разом за змістовим модулем 2	2	2		2	26
	Усього годин	54/1,5	4	-	2	48

5. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Самостійне позааудиторне практичне виконання ряду завдань для засвоєння навчального матеріалу на рівні «застосування» і «створення». Можливі *види*

практичних занять: аналіз і вирішення ситуацій; вправи; спостереження; експерименти; психодіагностика, аналіз результатів психодіагностики.

Практичне заняття 1. Арт-техніки у парній роботі.

Мета: Організація спільної зображувальної роботи в парах, що дає змогу розвивати комунікативні навички, досліджувати і коригувати соціальні ролі і звичні форми поведінки.

1. Вправа «Загальний малюнок».
2. Вправа «Каракулі».
3. Вправа «Портрети».
4. Вправа «Спільний проект».
5. Вправа «Почергове малювання».

6. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Змістовий модуль 1.

Історія розвитку та становлення арт-терапії як самостійного напрямку психології

Тема 1. Історія розвитку та становлення арт-терапії як самостійного напрямку психології.

Використання мистецтва як терапевтичного фактора. Попередники арт-терапії. Створення перших професійних об'єднань арт-терапевтів. Формування різних арт-терапевтичних напрямів (М. Наумбург, Е. Крамер, А. Хілл). Внесок у розвиток арт-терапії психодинамічного напрямку, гуманістичного і трансперсонального підходів.

Арт-терапевтична освіта. Зарубіжна і російська арт-терапія: сучасний стан і перспективи розвитку. Концепція системної арт-терапії.

Тема 2. Організація арт-терапевтичного процесу.

Оснащення кабінету арт-терапії. Організаційні процедури на різних етапах арт-терапевтичної сесії.

Психологічні чинники індивідуальної і групової роботи. Чинник художньої експресії. Малюнок і його роль у творчому самовираженні особи. Чинник психотерапевтичних стосунків. Чинник інтерпретації і вербального зворотного зв'язку.

Форми групової арт-терапії. Класифікація арт-терапевтичних груп (студійна відкрита, аналітична закрита, тематично-орієнтована), їх ознаки.

Тема 3. Діагностичні ознаки в арт-терапії.

Символіка ліній та форм. Рівні кольорового сприйняття. Позначення кольорів у різних системах (системі «медичного колеса» північноамериканських індіанців, алхімічній системі, уявленні Гьоте, Люшера і ін.). Колірний круг і тріади первинних і вторинних кольорів.

Класифікація кольорів за їх психологічною дією на людину. Типи колірної поведінки. Кольоротерапія. Психологія форми. Психологічне значення чисел.

Змістовий модуль 2. Арт-технології

Тема 4. Арт-терапевтичні техніки.

Загальна характеристика техніки індивідуальної і групової арт-терапевтичної роботи. Їх можливості.

Техніка спрямованої візуалізації. Техніка партнерської роботи. Творча робота з різними матеріалами. Колаж. Твір художнього тексту. Техніка на основі фотографії.

Груповий малюнок. Створення групового малюнка на задану тему. Мультимедійна техніка арт-терапії. Образотворча робота у поєднанні з музикою і звуками. Образотворча робота у поєднанні з драмою. Арт-терапія і сучасне мистецтво.

Вправа для групової арт-терапевтичної роботи

Вправи з кольорами. Використовуючи один колір, спробуйте, зображаючи ним різні форми і лінії, дослідити його смислові значення.

- Виберіть кольори, які для вас найбільш і найменш приємні в цей момент.
- Виберіть два або три кольори, які становлять гармонійну групу, або кольори, що відображають особливості вашого характеру, стану.
- Виберіть кольори, які «нейтралізують» ваші негативні переживання.
- Створіть зображення, використовуючи лише два або три кольори.
- Виберіть два кольори: один симпатичний вам, інший несимпатичний – і створіть з їх допомогою зображення.
- Створіть два малюнки: один з кольорів, приємних вам, інший – з неприємних, а потім порівняйте обидва малюнки.
- Використовуючи великий пензлик, із закритими очима зафарбуйте всю поверхню аркуша. Розплющивши очі, спробуйте побачити образ або оцінити особливості зображення. Потім зробіть те саме, використовуючи інший колір.

- Створіть серію малюнків на папері різних відтінків. Перш ніж малювати, спробуйте викликати у себе асоціації з кольором паперу для формування початкового образу.

Арт-терапевтичні техніки в роботі з різними клієнтськими групами.

Малюнок на вологому папері. Використовуйте водорозчинні фарби, наносячи їх за допомогою пензлика на вологий папір, розбризкуючи їх. Зверніть увагу, на те, як змішуються кольори. Зверніть увагу на свої відчуття, пов'язані з цим.

- Виконайте те саме з використанням зім'ятого паперу.
- Перетворіть кольорові плями на образи.
- Користуючись фломастерами, обведіть або з'єднайте окремі кольорові плями.
- Дайте назви отриманим колірним плямам.

Арт-техніки роботи з природними та синтетичними матеріалами

«Восковий живопис». Використовуючи свічку, створіть на аркуші паперу будь-яке зображення. Потім вкрийте поверхню водорозчинною фарбою, щоб зображення стало контрастнішим.

Робота зі «знахідками». Назбирайте предмети з навколишнього середовища (квіти, камені, мушлі, листя, шишки, пісок, тирсу тощо) і спробуйте створити з них картину або скульптуру.

Арт-техніки роботи з глиною

Мета. Ознайомлення із прийомами роботи з глиною, використання природних властивостей глини у психодіагностичній, психокорекційній та психопрофілактичній роботі. Навчання творчої взаємодії з глиною, з об'ємом і площиною.

Принципи ліплення. Енергетичний аспект, аспекти екстеріоризації, самоствердження, самовдосконалення. Етапи роботи з глиною для підвищення самооцінки.

Стадії роботи з глиною. Знайомство з глиною. Підготовчі етапи у технології ліплення: вимішування глини, розкачування кулі, трансформація кулі в куб, виліплювання дірок у кубі.

Навчання прийомів роботи з глиною. Прийоми роботи з глиною: занурення рук у глину, стискання, розтягування, витягування, розрив, проколювання, розкачування, прикріплення.

- Тактильне освоєння глини: стискання, розминання, формоутворення тощо.

- Скачайте кульку з глини, а потім, закривши очі, виліпіть з неї будь-яку іншу форму або фігурку.
- Опишіть процес «життя» глини від першої особи.
- Зробіть відбитки різних предметів у глині.
- Створіть з глини фігурку для групової композиції на певну тему.
- Виліпіть з глини будь-яку ємність (горщик, чашку, глечик, вазу тощо).
- Створіть, а потім розмалуйте глиняні фігури.

Арт-техніка роботи з колажем

Колаж. Виріжте з журналів фігури людей, тварин, прикраси тощо. Створіть з них композицію. Можна підписати, про що ці люди думають або що вони відчують, говорять, роблять. Виріжте форми з різних шматочків тканини, паперу. Створіть з них абстрактну композицію. Наклейте на аркуш картону і зафарбуйте порожнечі. Те саме, але зі створенням пейзажу, портрета.

Метафоричні карти в арт-техніках

Асоціативні карти метафоричних трансформацій – ефективний психологічний інструмент для роботи з клієнтом з метою структурування внутрішнього простору людини. Застосовування мультимодальної моделі копінг-ресурсів, «BASIC Ph» (Ayalon and Lahad, 1991; 2000; Lahad & Ayalon, 1994), BASIC ID.

Карти «Морена» (тривалість вправи залежить від кількості учасників).

Мета: концентрація уваги учасників для роботи у групі, створення позитивного настрою.

Інструкція: попередньо можна дати релаксаційну вправу, яка допоможе налаштуватися на позитивні емоції та на краще сприйняття інформації. Хоча, можна і просто перейти до карт.

Завдання: викладаємо перед групою колоду карт «Морена», так щоб не видно було зображення. Далі кожен по черзі бере карту, однак не дивиться, потім по колу відкривають, дивляться на свою карту, згадують приємну емоцію з дитинства, що можна пов'язати з цією картою, та кажуть «Дитинство – це...»

Питання для шерінгу:

- Чи важко було поєднати картинку з вашими спогадами?
- Що ви відчули, коли поглянули на карту?
- Чи цікаво було почути думки інших про дитинство? Що здивувало? З чим погоджуєтесь? З чим ні?

7. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Для організації індивідуальної роботи студентів нами було розроблено варіативні індивідуальні завдання (далі – ІДЗ) творчо-пошукового та дослідного характеру. Студенти мають змогу самостійно обрати для виконання одне із завдань.

ІДЗ № 1. Створення професійного психологічного портрета арт-терапевта.

Робота, що передбачає можливість індивідуального чи групового виконання (у групах із 2–3 осіб) і складається з таких частин.

- Визначення обов'язкових компонентів «портрета»: професійно-діяльнісного (наявність необхідних знань і здібностей, сформованість професійних умінь і навичок); індивідуально-особистісного (сформованість особистісних якостей, психічних процесів тощо, необхідних для ефективного виконання професійних функцій).
- Створення колажу та його описання (у вигляді есе). Поняття «колаж» походить від французького слова «наклеювати», це техніка приклеювання на певну поверхню різноманітних матеріалів (вирізків із газет і журналів, кольорового паперу, фотографій, листівок тощо).
- Самоаналіз за визначеними компонентами з використанням психодіагностичних методик (орієнтовно 5–7 методик).
- Представлення «Я – психолог» в аудиторії.

ІДЗ № 2. Дослідження особистості (групи) за допомогою вивчених арт-терапевтичних методик і технік.

Дослідження виконується індивідуально і має складатися з таких частин:

- Постановка цілей та завдань роботи.
- Підбір необхідної арт-терапевтичної методики з урахуванням мети та завдань роботи.
- Проведення методики.
- Аналіз отриманих результатів.
- Визначення труднощів, які виникали під час виконання завдання.

ІДЗ № 3. Розробка арт-терапевтичної програми роботи з певною категорією клієнтів.

Робота передбачає можливість індивідуального чи групового виконання (у групах із 2–3 осіб) і складається з таких частин:

- Вибір проблематики та групи клієнтів, на роботу з якими спрямовано програму.
- Постановка цілей і завдань роботи.
- Підбір необхідних арт-терапевтичних методик з урахуванням мети та завдань роботи.
- Розробка орієнтовного плану роботи з клієнтом чи групою.
- Прогнозування ефективності використання програми в роботі з клієнтом чи групою.
- Опис труднощів, які виникали під час створення програми.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення арт-терапії і поясніть роль досліджень творчості психічно хворих у становленні арт-терапії.
2. Історія розвитку арт-терапії.
3. Арт-терапія в діяльності шкільного психолога.
4. Вплив мистецьких традицій на становлення арт-терапії.
5. Розвиток арт-терапії в Європі і діяльність А. Хілла.
6. Роль М. Наумбурга у розвитку психодинамічного напрямку в арт-терапії.
7. Основні віхи становлення арт-терапії в першій половині XX ст.
8. Психотерапевтичні стосунки: перенесення і контрперенесення.
9. Особливості психотерапевтичних стосунків в арт-терапії.
10. Вплив гуманістичного підходу на становлення арт-терапії.
11. Проблема інтерпретації художньої продукції в арт-терапії.
12. Інтеграційна стратегія інтерпретації художнього образу.
13. «Золоті правила» арт-терапевтичного обговорення художньої продукції.
14. Основні підходи в класифікації форм арт-терапії.
15. Особливості індивідуальної арт-терапії.
16. Особливості групової арт-терапії.
17. Які б ви виділили провідні напрями сучасної арт-терапії?
18. У чому ви вбачаєте специфічні особливості функцій арт-терапії?
19. Визначте вашу позицію щодо переваг та обмежень в арт-терапії над іншими формами психотерапевтичної роботи.
20. Назвіть основні типи арт-терапевтичних кабінетів. Які, на вашу думку, виникають труднощі в обладнанні арт-терапевтичного кабінету?
21. Які б ви виділили форми арт-терапевтичних сесій та які етапи роботи містить кожна сесія?
22. У чому полягають «терапевтичні стосунки» в арт-терапії?

23. Визначте особливості роботи з матеріалами в арт-терапевтичному процесі?
24. Як би ви описали психологічну сутність і функцію символу в арт-терапевтичній діяльності?
25. У чому полягає класифікація кольорів з їх психологічним впливом на людину?
26. Визначте особливості проведення вправ з кольорами.
27. У чому полягає інтерпретація кольорів в арт-терапії?
28. Назвіть відмінності арт-терапевтичних занять від уроків малювання.
29. У чому полягає створення колажів у арт-терапевтичній роботі? Які б ви виділили терапевтичні властивості колажів?
30. Назвіть відмінності між арт-технікою «колаж» та образотворчими формами арт-терапії.

8. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

У процесі навчання планується застосування таких методів, як лекція, пояснення, робота з підручником, вправи для аналізу власного особистого досвіду і переживань, науково-дослідна робота, навчальна дискусія, створення ситуацій інтересу та опори на життєвий досвід студента.

9. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

У процесі навчання планується застосування таких методів контролю і самоконтролю у навчанні, як усний (розповідь, дискусія), письмовий (психологічне есе, реферування літературних джерел) та тестовий (забезпечення самоконтролю через дистанційні серверні служби).

Упродовж вивчення дисципліни студент зобов'язаний:

- систематично відвідувати заняття;
- вести конспекти лекційних і семінарських занять;
- брати активну участь у роботі на семінарах;
- виконувати тестові завдання;
- виконувати індивідуальні завдання.

10. ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ З ДИСЦИПЛІНИ

1. Поняття арт-терапії в психологічній науці.
2. Історія розвитку арт-технік.
3. Переваги арт-технік, порівняно з вербальними формами

психокорекційної роботи.

4. Основні фактори психотерапевтичного впливу в арт-терапії.
5. Особливості етапу формування психокорекційних стосунків і початку творчої діяльності.
6. Особливості етапу зміцнення і розвитку психокорекційних стосунків і продуктивної творчої діяльності.
7. Завершальний етап (термінація) в роботі з арт-техніками.
8. Обговорення з клієнтами цілей, характеру й умов роботи із застосуванням арт-технік.
9. Види індивідуальної психокорекційної роботи.
10. Особливості групових арт-технік.
11. Внутрішньогрупові комунікативні процеси і стосунки в групі, яка працює з арт-техніками.
12. Етапи групової роботи із застосуванням арт-технік.
13. Форми групової роботи із застосуванням арт-технік.
14. Використання формалізованого бланку в арт-корекційній роботі.
15. Використання розгорнутого опису за схемою в груповій арт-корекційній роботі.
16. Хронограма групової роботи з арт-техніками.
17. Методи оцінки психокорекційного впливу арт-технік.
18. Арт-техніки в роботі з дітьми, що мають когнітивні, поведінкові та емоційні розлади.
19. Арт-техніки в роботі з дітьми, що мають фізичні вади.
20. Психоаналітичний підхід в арт-техніках.
21. Аналіз символіки в арт-техніках.
22. Принципи використання психомалюнків в арт-терапії.
23. Специфіка використання психомалюнків у роботі з дітьми.
24. Особливості проведення вправ з кольорами.
25. Техніка каракуль і плям.
26. Техніка «мертвої» і «живої» води.
27. Принципи роботи з папером. Види роботи з папером.
28. Принципи пісочної терапії.
29. Проективна психодіагностика в пісочниці (індивідуальна та групова форми).
30. Психокорекція в пісочниці (індивідуальна та групова форми).
31. Психопрофілактика, розвиток і навчання в пісочниці.
32. Принципи роботи з глиною.
33. Арт-техніки роботи з природними та синтетичними матеріалами.

34. Арт-терапевтична робота з тканиною.
35. Створення колажів у арт-терапевтичній роботі.
36. Арт-техніки у формуванні практичних навичок у пізнанні навколишнього світу.
37. Арт-техніки у розкритті «Я-образу».
38. Арт-техніки у пізнанні життєвої перспективи особистості.
39. Арт-техніки у психокорекційній роботі з конфліктами.
40. Арт-техніки у психокорекційній роботі з емоційною сферою особистості.
41. Арт-техніки у парній роботі.
42. Арт-терапевтичні вправи для групової роботи.
43. Використання арт-технік у психокорекційній роботі з сім'ями.
44. Робота з арт-техніками в поєднанні з музикою і звуками.
45. Використання театральних елементів в арт-техніках.
46. Використання арт-технік у практиці казкотерапії.
47. Обладнання арт-терапевтичного кабінету.
48. Проблема інтерпретації в арт-терапії.
49. Чинник художньої експресії.
50. Чинник психотерапевтичних стосунків.
51. Чинник інтерпретації і вербального зворотного зв'язку.
52. Форми групової арт-терапії, види груп.
53. Арт-терапія в роботі з жертвами насильства.
54. Проблеми використання арт-терапії в роботі з психіатричними пацієнтами.
55. Арт-терапія кризових станів.
56. Поняття про інтеграційну арт-терапію.
57. Рівні кольорового сприйняття.
58. Психологія числа.
59. Типи колірної поведінки.
60. Психологія форми.

11. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Оцінювання знань студента здійснюється за 100-бальною шкалою (для екзаменів і заліків):

- максимальна кількість балів при оцінюванні знань студентів з дисципліни, яка завершується екзаменом, становить за поточну успішність 50 балів, на екзамені – 50 балів;
- при оформленні документів за екзаменаційну сесію використовується таблиця відповідності оцінювання знань студентів за різними системами.

Поточне тестування та самостійна робота			Підсумковий залік	Сума
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	СРС		
10	20	20	50	100

12. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Відео-, фотоматеріали, що розширюватимуть наочність під час вивчення програмового матеріалу; малюнки для аналізу.

13. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Альманах психологических тестов. Рисуночные тесты. – М.: КСП, 1997. – 320 с.
2. Венгер А. Л. Психологические рисуночные тесты: иллюстрированное руководство / А. Л. Венгер. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 160 с.
3. Вознесенська О. Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога: використання арт-технологій в освіті / О. Л. Вознесенська, Л. В. Мова. – К. : Шк. світ, 2007. – 120 с.
4. Горбатов Д. С. Практикум по психологическому исследованию: учеб. пособие / Д. С. Горбатов. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. – 248 с.
5. Диагностика в арт-терапии. Метод «Мандала» / под ред. А. И. Копытина. – СПб.: Речь, 2002. – 144 с.
6. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Практикум по креативной терапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева, Т. М. Грабенко. – СПб. : Речь, 2001. – С. 370–386.
7. Киршке В. Клубника за окном: ассоциативные карты для коммуникации и творчества / В. Киршке. – OH Verlag. – 2010. – 240 с.
8. Кокоренко В. Л. Арт-технологии в подготовке специалистов помогающих профессий / В. Л. Кокоренко. – СПб.: Речь, 2005. – 101 с.

9. Колошина Т. Ю. Арт-терапия: метод. рек. / Т. Ю. Колошина. – М.: Изд-во Института психотерапии и клинической психологии, 2002. – 84 с.
10. Копытин А. Техники аналитической арт-терапии: исцеляющие путешествия / А. Копытин, Б. Корт. – СПб.: Речь, 2007. – 144 с.
11. Лебедева Л. Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий / Л. Д. Лебедева. – СПб.: Речь, 2003. – 256 с.
12. Лебедева Л. Д. Энциклопедия признаков и интерпретаций в проективном рисовании и арт-терапии / Л. Д. Лебедева, Ю. В. Никонорова, Н. А. Тараканова. – СПб.: Речь, 2006. – 336 с.
13. Остер Д. Рисунок в психотерапии / Д. Остер, П. Гоулд. – М.: ВИНТИ, 2000. – 184 с.
14. Прохазка Дж. Системы психотерапии: для консультантов, психотерапевтов и психологов / Дж. Прохазка, Дж. Норкросс. – СПб.: Прайм-ЕВРО-ЗНАК, 2007. – 383 с. – (Большая университетская библиотека).
15. Практическая арт-терапия: лечение, реабилитация, тренинг / под ред. А. И. Копытина. – М.: Когито-Центр, 2008. – 288 с.
16. Практикум по арт-терапии / под ред. А. И. Копытина. – СПб.: Питер, 2000. – 448 с.
17. Психотерапевтическая энциклопедия: монография / под ред. Б. Д. Карвасарского. – 3-е изд. перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2006. – 944 с.
18. Психогимнастика в тренинге / под ред. Н. Ю. Хрящевой. – СПб.: Речь, 2000. – 121 с.
19. Ферс Г. С. Тайный мир рисунка: исцеление через искусство. – СПб.: Европейский дом, 2000. – 118 с.

Допоміжна

1. Аллан Дж. Ландшафт детской души: психоаналитическое консультирование в школах и клиниках / Дж. Аллан; под общей ред. В. В. Зеленского. – СПб.: Диалог; Минск: Лотаць, 1997. – 230 с.
2. Бетенски М. Что ты видишь? Новые методы арт-терапии / М. Бетенски. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 256 с.
3. Бурлачук Л. Ф. Введение в проективную психодиагностику / Л. Ф. Бурлачук. – К.: Вища шк., 1998. – 48 с.
4. Дилео Д. Детский рисунок: диагностика и интерпретация / Д. Дилео. – М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2001. – 272 с.
5. Люшер М. Цвет вашего характера / М. Люшер. – 394 с.
6. Сара Д. Тайны почерка / Д. Сара. – М.: Вече, Персей, АСТ, 1996. – 400 с.

7. Маховер К. Проективный рисунок человека / К. Маховер. – М.: Смысл, 2003. – 154 с.
8. Степанов С. С. Диагностика интеллекта методом рисуночного теста / С. С. Степанов. – М.: МИП «НВ- Магистр», 1994. – 61 с.
9. Штейнхардт Л. Юнгианская песочная психотерапия / Л. Штейнхардт. – СПб.: Питер, 2001. – 320 с.

14. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Інтернет ресурси:

<http://www.nbuv.gov.ua/> – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.

<http://hklib.npu.edu.ua/> – Наукова бібліотека національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

<http://www.koob.ru/> – електронна бібліотека «Куб».

<http://upsihologa.com.ua/> – портал професійних психологів України «У психолога».

<http://www.twirpx.com/library/> – електронна російськомовна бібліотека.

<http://pl.bookos.org/> – електронна англomовна бібліотека.

www // Art therapy Online: ATOL Heather Tuffery.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОЛОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ»

Розробник програми: *Карамушка В. І., кандидат біологічних наук, доцент*

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 1,0	Напрямок підготовки 0301 – Соціально-політичні науки	Вибіркова
Модулів – 1	Спеціальність: 6.030102. «Психологія»	Рік підготовки:
Змістових модулів – 5		3-й
Загальна кількість годин – 36		Семестр
		6-й
		Лекції
	10 год.	
	Практичні, семінарські	
	16 год.	
	Самостійна робота	
10 год.		
Індивідуальні завдання:		
год. –		
Вид контролю: іспит		

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Усі необхідні ресурси для свого розвитку – матеріальні, енергетичні, інформаційні – людина отримує з навколишнього середовища, впливаючи на нього й змінюючи його впродовж життя. З іншого боку, різноманітні фактори навколишнього середовища мають позитивний чи негативний вплив на організм і

психіку людини, що значною мірою формує її поведінку і визначає форми діяльності. Тому знання сутності та психічних особливостей взаємодії людини з навколишнім природним, антропогенним та соціальним середовищем має виняткове фундаментальне і прикладне значення. Саме ці обставини й зумовлюють важливість вивчення дисципліни *«Екологічна психологія»* як одного з важливих напрямів професійної підготовки спеціалістів у галузі педагогіки, психології, екології тощо.

Екологічна психологія – це напрям, що оформився за кордоном наприкінці ХХ ст. і стрімко розвивається у вітчизняній психології в останнє десятиліття на стику психології, екології, педагогіки, психотерапії, філософії, історії, культурології. Початковим для екопсихологічних досліджень є уявлення про те, що психічний розвиток, навчання і поведінка людини в різних умовах, а також її психічне здоров'я не можна розглядати поза зв'язком цього індивіда з навколишнім середовищем (природним, інформаційним, освітнім, сімейним тощо) і природою в цілому.

Екологічна психологія досліджує внутрішні психологічні механізми й умови, що дають змогу людині так перетворювати своє матеріальне оточення, так пристосовуватися до нього, щоб досягати ефекту взаєморозвитку особистості і середовища. Це найбільш молода галузь психологічної науки, яка активно розвивається в останні роки.

Програма відображає ключові поняття, методологію, основні напрями розвитку екологічної психології, що допоможе майбутнім фахівцям підвищити свій професійний рівень та фахову культуру, здійснювати психологічний аналіз аспектів взаємодії людини і довкілля та ефективніше вирішувати життєві та професійні проблеми еко-соціального характеру. Програмний матеріал відображає стан науки, що розвивається, й відтворює сучасні, найбільш усталені точки зору на зміст екологічної свідомості, механізми її формування та впливу на неї.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Основна мета навчальної дисципліни – розкриття психологічних закономірностей взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Завдання навчальної дисципліни:

- глибоке оволодіння слухачами знаннями, які відображають зміст та структуру екологічної свідомості;

- усвідомлення ролі та значущості психологічних аспектів взаємодії людини з навколишнім середовищем;

- формування умінь та навичок щодо ефективного вирішення еко-соціальних, психолого-управлінських, еко-освітніх та інших проблем.

Після вивчення навчальної дисципліни «Екологічна психологія» студенти повинні **знати:**

- зміст, основні поняття та завдання екологічної психології;
- структуру екологічної свідомості та фактори впливу на її формування;
- вікові особливості формування і коригування екологічної свідомості;
- психологічні закономірності і проблеми взаємодії людини з навколишнім середовищем;

- особливості поведінки людини в кризових екологічних ситуаціях та механізми управління такою поведінкою;

- ключові тенденції та напрями розвитку екологічної психології та сфери практичного застосування екопсихологічних закономірностей.

Уміти:

- використовувати знання психологічних закономірностей поведінки людини для аналізу конкретних еко-соціальних ситуацій і проблем;

- оцінювати свої дії та діяльність інших людей і соціальних груп з точки зору наслідків такої діяльності для навколишнього середовища;

- надавати психологічну допомогу в попередженні та подоланні кризових екологічних ситуацій;

- застосовувати екопсихологічні закономірності в екологічній освіті.

3. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назви змістових модулів і тем	Усього годин	Серед них:			
			Лекції	Семінарські	Практичні	СРС
	Модуль 1. Теоретико-методологічні та методичні основи екопсихології					
1	Тема 1. Екопсихологія та її місце в системі наук		2			
2	Тема 2. Понятійний апарат екологічної психології					2
3	Тема 3. Методологічний апарат екологічної психології			2		1
	Модуль 2. Психіка людини і навколишнє середовище					
4	Тема 4. Суб'єктивне сприйняття навколишнього середовища		2			1
5	Тема 5. Психологічні аспекти поведінки людини в навколишньому середовищі			2		1
6	Тема 6. Фактори навколишнього середовища та їх вплив на психіку людини			2		1
	Модуль 3. Екологічна свідомість як ключове поняття екопсихології					
7	Тема 7. Сутність екологічної свідомості особистості		2			1
8	Тема 8. Формування екологічної свідомості особистості			2		
9	Тема 9. Суспільна екологічна свідомість			2		
	Модуль 4. Вікові аспекти екологічної психології					
10	Тема 10. Онтогенетичний		2			1

	розвиток суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища					
11	Тема 11. Вікові аспекти формування екологічної свідомості			2		
12	Тема 12. Екопсихологічні підходи в екологічній освіті			2		
	Модуль 5. Екологічна психологія екстремальних ситуацій					
13	Тема 13. Екстремальні явища і ситуації в навколишньому середовищі та їх суб'єктивне сприйняття		2			2
14	Тема 14. Психологічні аспекти постчорнобильської ситуації			2		
	Всього	36	10	16		10

4. ПРОГРАМНИЙ МАТЕРІАЛ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

У цьому розділі представлено зміст розділів і тем навчальної дисципліни, що є основою для планування лекційних, семінарських занять та самостійної роботи студентів.

Модуль 1. Теоретико-методологічні та методичні основи екологічної психології

Тема 1. Екологічна психологія (екопсихологія) та її місце в системі наук.

Предмет екологічної психології. Завдання екологічної психології. Виникнення та становлення екологічної психології. Екологічний підхід у психології ХХ ст. Основні напрями розвитку зарубіжної та вітчизняної екологічної психології. Сучасний стан і тенденції. Місце екологічної психології в системі природничих і соціальних наук. Психологічна екологія.

Тема 2. Понятійний апарат екопсихології.

Ключові поняття загальної та соціальної психології та їх використання в екологічній психології. Загальні положення категоріального апарату екологічної психології. Визначення понять термінів «екологічна психологія» та «екопсихологія». Екологічні цінності.

Поняття та сутність навколишнього середовища. Природне, антропогенне та соціальне середовища. Середовище особистості. Структура і рівні навколишнього середовища. Мікро-, мезо-, макросередовище. Ключові поняття загальної соціальної психології та їх використання в екологічній психології. Індивід у навколишньому середовищі. Соціо-екологічні системи.

Тема 3. Методичний апарат екопсихології.

Сутність понять: «метод», «методика», «техніка», «процедура дослідження». Принципи побудови екопсихологічних досліджень: об'єктивність; системність; вивчення еко-психологічних явищ і факторів в їх динаміці. Основні методи досліджень в екологічній психології. Теоретичні, теоретико-прикладні та прикладні дослідження; експрес-дослідження та довготривалі (лонгітюдні) дослідження. Польові дослідження: пілотажні, діагностичні, експериментальні.

Емпіричні дослідження. Зміст і структура програми дослідження. Етапи проведення екопсихологічних досліджень: постановка проблеми, розробка програми дослідження, створення та апробація методики, накопичення емпіричного матеріалу, опрацювання та аналіз отриманої інформації, підготовка звіту, висновків та рекомендацій.

Методи отримання фактичного матеріалу. Метод спостереження. Аналіз документів і продуктів діяльності. Метод опитування. Основні різновиди опитування: анкетування й інтерв'ювання. Соціально-психологічні тести. Соціометричні методи. Експеримент у психологічному дослідженні: природний та лабораторний. Метод експертів. Метод незалежних характеристик. Метод фокус-груп. Інструментальні екопсихологічні дослідження. Метод семантичного диференціала Ч. Осгуда. Проективні методики. Восьмиколірний тест М. Люшера.

Методи опрацювання та аналізу отриманих даних. Якісне й кількісне опрацювання матеріалів дослідження. Кореляційний, факторний та кластерний аналізи. Валідність, надійність та достовірність отриманих результатів.

Модуль 2. Психіка людини і навколишнє середовище

Тема 4. Суб'єктивне сприйняття навколишнього середовища.

Навколишнє середовище як джерело ресурсів для розвитку людини. Сутність суб'єктивного сприйняття навколишнього середовища. Структурні рівні організації навколишнього середовища. Механізми формування суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища. Соціальні та індивідуально-особистісні аспекти суб'єктивного світосприймання.

Екологічний образ. Екологічне пізнання. Екологічна естетика.

Поняття біосфери і ноосфери. Психологічні особливості та методологічні засади аналізу і усвідомлення місця людини в біосфері.

Тема 5. Психологічні аспекти поведінки людини в навколишньому середовищі.

Вплив людини на навколишнє середовище. Ключові сектори екологічної діяльності: природокористування, природоохоронна діяльність, екологічна безпека. Забруднення навколишнього середовища продуктами життєдіяльності.

Поняття якості життя. Усвідомлення обмеженості ресурсного потенціалу навколишнього середовища. Світоглядний зміст проблеми лімітів людської діяльності. Поняття збалансованого розвитку людського суспільства. Екологічний, економічний, соціальний і психологічний виміри сталого розвитку. До якого майбутнього прагнуть люди?

Екологічні установки та екологічна поведінка. Явище екологічного негативізму, форми його прояву та соціально-економічні корені і психологічні чинники.

Тема 6. Фактори навколишнього середовища та їх вплив на психіку людини.

Фактори навколишнього середовища та їх класифікація. Природні та антропогенні фактори. Деградація навколишнього середовища і добробут людини. Сприйняття екологічних проблем на макро-, мезо- і мікрорівнях.

Класифікація факторів середовища за типом їх впливу на людину та її свідомість. Навколишнє природне середовище й етнопсихологічні характеристики свідомості.

Модуль 3. Екологічна свідомість як ключове поняття екологічної психології

Тема 7. Сутність екологічної свідомості особистості.

Екологічна свідомість: сутність, загальна характеристика, властивості, форми прояву. Структура екологічної свідомості. Психологічні механізми екологічної свідомості. Основні історичні етапи становлення екологічної свідомості. Антропоцентричний, біоцентричний та екоцентричний типи екологічної свідомості особистості.

Екологічне мислення і компліцитність екологічної свідомості. Адаптивні властивості екологічної свідомості. Екологічний імператив.

Тема 8. Формування екологічної свідомості особистості.

Поняття про формування екологічної свідомості. Фактори формування екологічної свідомості. Методологічні принципи екологічної психопедагогіки.

Екологічна особистість та етапи її формування. Екологічна етика. Екологічна культура.

Тема 9. Суспільна екологічна свідомість.

Розвиток суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища в процесі соціогенезу. Екологічні уявлення в первіснообщинних соціумах. Екологічні уявлення в античну епоху та в епоху Середньовіччя.

Екологічна свідомість особистості, групи, організації, суспільства. Екологізація суспільної свідомості в XX ст. Екологічні рухи. Екологізація суспільної свідомості і політика. Глобалізація та екопсихологічні домінанти нового часу.

Модуль 4. Вікові аспекти екологічної психології

Тема 10. Онтогенетичний розвиток суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища.

Сутність суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища. Загальні закономірності формування та розвитку суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища в онтогенезі. Суб'єктивне ставлення до навколишнього середовища в дошкільному, молодшому шкільному, підлітковому, юнацькому та зрілому віці.

Індивідуальні структурні відмінності суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища.

Методики діагностики суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища.

Тема 11. Вікові аспекти формування екологічної свідомості.

Вікові особливості людської свідомості. Віковий підхід до формування екологічної свідомості. Особливості відображення взаємодії людини з навколишнім середовищем у свідомості різних вікових груп населення. Дошкільний вік та формування суб'єктивного образу світу. Особливості екологічної свідомості у молодшому та старшому шкільному віці. Екологічна свідомість у зрілому віці.

Тема 12. Екопсихологічні підходи в екологічній освіті.

Поняття, ключові характеристики та світоглядна роль екологічної освіти. Традиції вітчизняної екологічної освіти. Зміст і стратегічна мета екологічної освіти. Екологічна освіта та екологічне виховання. Система екологічної освіти в Україні.

Психологічні аспекти екологічної освіти. Екологічна відповідальність та екологічно збалансовані рішення. Формування навичок схвалення екологічно збалансованих рішень.

Модуль 5. Екопсихологія екстремальних ситуацій

Тема 13. Екстремальні явища і ситуації в навколишньому середовищі та їх суб'єктивне сприйняття.

Дезорганізація біосфери як результат антропогенної діяльності. Поняття «екологічна криза» та «екологічна катастрофа». Типологія екологічних криз. Природні та антропогенні екологічні кризи. Соціально-психологічні проблеми, що виникають під час катастроф. Трансформація екологічної свідомості під впливом екстремальних явищ у навколишньому середовищі.

Тема 14. Психологічні аспекти постчорнобильської ситуації.

Соціально-психологічна характеристика постчорнобильської ситуації. Прояви негативних деформацій екологічної свідомості (відчай, відчуженість, екопсихічне безсилля, іпохондрії, пригніченість) як результат екологічних потрясінь. Найпоширеніші наслідки негативного впливу на екологічну свідомість (особистісні акцентуації, екогенні неврози тощо).

Адаптивна функція екологічної свідомості та психологічні чинники її коригування.

Психологічна допомога постраждалим від Чорнобильської катастрофи.

5. ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

Лекційні заняття проводяться з метою викладання ключових матеріалів дисципліни або ж таких, які потребують додаткових зусиль для розуміння і засвоєння. Орієнтовна структура лекційного заняття містить організаційну частину, повідомлення теми, мети та ключових положень заняття, за потреби – актуалізацію опорних знань студентів та їхню мотивацію до навчально-пізнавальної діяльності, передачу нових знань та їх засвоєння. Лекція завершується узагальненням та систематизацією поданого (вивченого) матеріалу, підведенням підсумків та за потреби формулюванням завдання для самостійної роботи.

Модуль 1. Теоретико-методологічні та методичні основи екологічної психології

Лекція 1. Екологічна психологія (екопсихологія) та її місце в системі наук.

1. Предмет екологічної психології.
2. Завдання екологічної психології.
3. Виникнення та становлення екологічної психології. Екологічний підхід у психології XX століття.
4. Основні напрями розвитку зарубіжної та вітчизняної екологічної психології: сучасний стан і тенденції.
5. Місце екологічної психології в системі природничих і соціальних наук. Психологічна екологія.

Модуль 2. Психіка людини і навколишнє середовище

Лекція 2. Суб'єктивне сприйняття навколишнього середовища.

1. Навколишнє середовище як джерело ресурсів для розвитку людини.
2. Сутність суб'єктивного сприйняття навколишнього середовища.
3. Структурні рівні організації навколишнього середовища.
4. Механізми формування суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища.

5. Соціальні та індивідуально-особистісні аспекти суб'єктивного світосприймання.

6. Екологічний образ. Екологічне пізнання. Екологічна естетика.

7. Поняття біосфери і ноосфери. Психологічні особливості та методологічні засади аналізу й усвідомлення місця людини в біосфері.

Модуль 3. Екологічна свідомість як ключове поняття екологічної психології

Лекція 3. Сутність екологічної свідомості особистості.

1. Екологічна свідомість: сутність, загальна характеристика, властивості, форми прояву.

2. Структура екологічної свідомості.

3. Психологічні механізми екологічної свідомості.

4. Основні історичні етапи становлення екологічної свідомості.

5. Антропоцентричний, біоцентричний та екоцентричний типи екологічної свідомості особистості.

6. Екологічне мислення і компліцитність екологічної свідомості.

7. Адаптивні властивості екологічної свідомості. Екологічний імператив.

Модуль 4. Вікові аспекти екологічної психології

Лекція 4. Онтогенетичний розвиток суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища.

1. Сутність суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища.

2. Загальні закономірності формування та розвитку суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища в онтогенезі.

3. Суб'єктивне ставлення до навколишнього середовища в дошкільному, молодшому шкільному, підлітковому, юнацькому та зрілому віці.

4. Індивідуальні структурні відмінності суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища.

5. Методики діагностики суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища.

Модуль 5. Екопсихологія екстремальних ситуацій

Лекція 5. Екстремальні явища і ситуації в навколишньому середовищі та їх суб'єктивне сприйняття.

1. Дезорганізація біосфери як результат антропогенної діяльності.
2. Поняття «екологічна криза» та «екологічна катастрофа».
3. Типологія екологічних криз. Природні та антропогенні екологічні кризи.
4. Соціально-психологічні проблеми, що виникають під час катастроф.
5. Трансформація екологічної свідомості під впливом екстремальних явищ у навколишньому середовищі.

6. ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарські заняття проводяться з метою засвоєння ключових матеріалів дисципліни шляхом підготовки тематичних та проблемних питань, їх всебічного обговорення та узагальнення. Структура семінарського заняття схожа за структурою на лекційні заняття, але ключовими фігурами на семінарах є студенти, а роль викладача полягає у спрямуванні процесу обговорення у правильне русло. Семінарське заняття містить організаційну частину, повідомлення теми, мети та ключових положень заняття, за потреби – актуалізацію опорних знань студентів та їхню мотивацію до навчально-пізнавальної діяльності, обговорення ключових питань заданої теми, узагальнення та систематизацію матеріалу, підведення підсумків та за потреби формулювання нового завдання для самостійної роботи.

Семінарське заняття 1. Методологічний апарат екологічної психології.

1. Сутність понять «метод», «методика», «техніка», «процедура дослідження». Принципи побудови екопсихологічних досліджень: об'єктивність; системність; вивчення екопсихологічних явищ і факторів в їх динаміці.

2. Основні методи досліджень в екологічній психології (теоретичні, теоретико-прикладні та прикладні; експрес-дослідження та довготривалі (лонгітюдні) дослідження; польові дослідження: пілотажні, діагностичні, експериментальні).

3. Емпіричні дослідження (Зміст і структура програми дослідження. Етапи проведення екопсихологічних досліджень: постановка проблеми, розробка програми дослідження, створення та апробація методики, накопичення

емпіричного матеріалу, опрацювання та аналіз отриманої інформації, підготовка звіту, висновків та рекомендацій).

4. Методи отримання фактичного матеріалу (Метод спостереження. Аналіз документів і продуктів діяльності. Метод опитування. Основні різновиди опитування: анкетування й інтерв'ювання. Соціально-психологічні тести. Соціометричні методи. Експеримент у психологічному дослідженні: природний та лабораторний. Метод експертів. Метод незалежних характеристик. Метод фокус-груп. Інструментальні екопсихологічні дослідження. Метод семантичного диференціала Ч. Осгуда. Проективні методики. Восьмиколірний тест М. Люшера).

5. Методи опрацювання та аналізу отриманих даних (якісне й кількісне опрацювання матеріалів дослідження. Кореляційний, факторний та кластерний аналізи. Валідність, надійність та достовірність отриманих результатів).

Семінарське заняття 2. Психологічні аспекти поведінки людини в навколишньому середовищі.

1. Ключові сектори екологічної діяльності: природокористування, природоохоронна діяльність, екологічна безпека.

2. Привласнювальне, продукувальне, інноваційне, ноосферне природокористування.

3. Проблема лімітів людської діяльності як ключова проблема людського розвитку. Поняття якості життя.

4. Поняття збалансованого розвитку людського суспільства.

5. Зовнішні і внутрішні фактори екологічної поведінки та екологічний негативізм. Екологічні установки та екологічна поведінка. Явище екологічного негативізму, форми його прояву та соціально-економічні корені і психологічні чинники.

Семінарське заняття 3. Фактори навколишнього середовища та їх вплив на психіку людини.

1. Поняття про фактори навколишнього середовища та їх класифікація.

2. Природні та антропогенні фактори навколишнього середовища.

3. Вплив факторів навколишнього середовища на психіку людини.

4. Формування етнопсихологічних характеристик особистості під впливом навколишнього середовища.

5. Класифікація факторів середовища за типом їх впливу на людину та її свідомість.

6. Навколишнє природне середовище й етнопсихологічні характеристики свідомості. Екологічні чинники психічного складу української нації.

Семінарське заняття 4. Формування екологічної свідомості особистості.

1. Сутність поняття екологічної свідомості. Форми прояву та психологічні механізми екологічної свідомості.

2. Формування екологічної свідомості. Фактори формування екологічної свідомості. Методологічні принципи екологічної психопедагогіки.

3. Екологічна особистість та етапи її формування. Екологічна етика. Екологічна культура.

Семінарське заняття 5. Суспільна екологічна свідомість.

1. Розвиток суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища в процесі соціогенезу. Екологічні уявлення в первіснообщинних соціумах. Екологічні уявлення в античну епоху та в епоху Середньовіччя.

2. Екологічна свідомість особистості, групи, організації, суспільства. Екологізація суспільної свідомості в XX ст. Екологічні рухи.

3. Екологізація суспільної свідомості і політика. Глобалізація та екопсихологічні домінанти нового часу.

Семінарське заняття 6. Вікові аспекти формування та прояву екологічної свідомості.

1. Вікові особливості людської свідомості.

2. Особливості представлення взаємодії людини з навколишнім середовищем у свідомості різних вікових груп населення.

3. Віковий підхід до формування екологічної свідомості (Дошкільний вік та формування суб'єктивного образу світу. Особливості екологічної свідомості у молодшому та старшому шкільному віці).

4. Екологічна свідомість у зрілому віці.

Семінарське заняття 7. Екопсихологічні підходи в екологічній освіті.

1. Поняття, ключові характеристики та світоглядна роль екологічної освіти.

2. Зміст і стратегічна мета екологічної освіти.

3. Екологічна освіта в Україні та за кордоном. Концепція безперервності екологічної освіти.

4. Формування навичок схвалення екологічно збалансованих рішень та вирішення проблем. Екологічна поведінка.

Семінарське заняття 8. Психологічні аспекти постчорнобильської ситуації.

1. Соціально-психологічна характеристика постчорнобильської ситуації.
2. Характеристика типових проявів негативних деформацій екологічної свідомості як результат екологічних потрясінь.
3. Модель постчорнобильського етнопсихологічного синдрому.
4. Адаптивна функція та основні тенденції адаптогенеза екологічної свідомості на прикладі постчорнобильської ситуації.
5. Психологічна допомога постраждалим від Чорнобильської катастрофи.

7. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Під час настановної сесії та лекційних занять з предмета студенти здобувають базові знання, які слугують актуалізації та розумінню проблемних питань та структурують змістову частину курсу: що є дисципліна «Екологічна психологія», її зміст і завдання, методологія та практичне застосування, проблемні аспекти та підходи до їх вирішення.

Ці знання закріплюються під час семінарських чи практичних занять, які також спрямовані на формування умінь і навичок застосовувати базу знань для оптимізації освітньої, наукової, виробничої та інших видів суспільно корисної діяльності. Практичні заняття також сприяють розвитку творчого мислення, що базується на ключових поняттях, положеннях і методології дисципліни.

Але програма передбачає значну частину часу для ***самостійної роботи студентів***, їхньої підготовки до практичних занять і контролю знань. Відповідно до наданих рекомендацій студенти (слухачі) самостійно підбирають літературні джерела, навчальні посібники й опрацьовують навчальний матеріал, згідно з програмою курсу. Конспектування матеріалу, який опрацьовується, виокремлення проблемних чи незрозумілих питань для їх подальшого розгляду й обговорення на практичних заняттях та консультаціях заохочується, оскільки такий підхід сприятиме кращому засвоєнню дисципліни. Саме такий підхід допоможе повно і якісно підготувати контрольну роботу.

Отже, самостійна робота студентів має творче спрямування і є тим основним видом діяльності, який, власне, і забезпечує формування бази нових знань, сприяє їх розумінню, використанню та накопиченню у поєднанні з новим досвідом.

Засвоєння змісту навчального предмета має здійснюватися на систематичній основі. При цьому лекційні заняття виконують роль узагальнювальних і спрямовувальних, семінарські заняття та підготовка самостійної контрольної роботи допомагають прояснити проблемні аспекти, систематизувати й закріпити знання, але саме самостійна робота є тим видом діяльності, який забезпечує цілісне і повне засвоєння предмета.

Самоконтроль засвоєння матеріалу дисципліни здійснюється з використанням питань для підсумкового контролю знань та практичних завдань і тестів, наведених у наступних розділах.

8. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ КОМПЛЕКСНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

У розділі наведено варіанти *контрольної роботи*, кожен з яких містить питання з усіх розділів навчального курсу. Мета контрольної роботи – надати можливість студентам проаналізувати та закріпити цілісно навчальний матеріал.

Номер варіанта контрольної роботи студент вибирає із табл. 1 за останньою цифрою шифру залікової книжки. Наприклад, остання цифра шифру – 8. Вибирає варіант 8.

Таблиця 1

Варіанти контрольної роботи

Остання цифра шифру залікової книжки	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
Номер варіанта контрольної роботи	1	2	3	4	5	6	7	8	1	2

ВАРІАНТИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Варіант 1.

1. Охарактеризуйте предмет досліджень екологічної психології.
2. У чому полягає суб'єктивізм сприйняття навколишнього середовища?
3. Дайте характеристику антропоцентричному та екоцентричному типам екологічної свідомості.
4. Як співвідносяться між собою поняття «екологічна відповідальність» та «екологічна поведінка»?

5. У чому полягає відмінність між поняттями «екологічна криза» та «екологічна катастрофа»?

Варіант 2.

1. Дайте визначення й охарактеризуйте поняття «навколишнє середовище».
2. У чому проявляється вплив людини на навколишнє середовище?
3. Що таке екологічний імператив?
4. Охарактеризуйте методики діагностики особливостей суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища.
5. Охарактеризуйте основні типи екологічних криз.

Варіант 3.

1. Охарактеризуйте структуру і рівні навколишнього середовища.
2. Поясніть зміст принципу збалансованого розвитку суспільства та його соціально-історичну обумовленість.
3. У чому полягають методологічні принципи екологічної психопедагогіки?
4. У чому полягає світоглядна роль екологічної освіти?
5. У чому проявляється адаптивність екологічної свідомості?

Варіант 4.

1. Поясніть етапність екопсихологічних досліджень.
2. Охарактеризуйте причини і форми прояву екологічного негативізму.
3. Охарактеризуйте феномен екологічної культури.
4. Охарактеризуйте змістові компоненти екологічної освіти.
5. В яких формах проявляються наслідки впливу екологічних криз на свідомість?

Варіант 5.

1. Дайте характеристику методам накопичення та опрацювання емпіричного матеріалу в екопсихологічних дослідженнях.
2. Поясніть відмінність між природними й антропогенними факторами навколишнього середовища.
3. У чому проявляються наслідки екологізації суспільної свідомості в наш час?
4. У чому полягає стратегічна мета екологічної освіти?

5. Охарактеризуйте постчорнобильську ситуацію в соціально-психологічному контексті.

Варіант 6.

1. Охарактеризуйте етапи становлення екологічної психології як самостійної наукової дисципліни.

2. Проаналізуйте історичні, економічні та соціальні передумови феномену екологізації суспільної свідомості.

3. Проаналізуйте особливості поведінки людини в мікро- та мезосередовищі.

4. Розкрийте організаційно-методичні основи проведення екопсихологічних досліджень.

5. Поясніть, у чому проявляється адаптивність психіки до умов навколишнього середовища.

Варіант 7.

1. Охарактеризуйте базові досягнення зарубіжної екологічної психології.

2. Виділіть та охарактеризуйте етнопсихологічні характеристики українця.

3. Охарактеризуйте ресурсний потенціал природного, антропогенного та соціального середовищ для розвитку особистості і суспільства.

4. Сутність суб'єктного сприйняття та типи суб'єктивізації природних об'єктів (анімізм, антропоморфізм, персоніфікація).

5. Проаналізуйте основні типи екологічної свідомості та охарактеризуйте фактори їх формування.

Варіант 8.

1. Охарактеризуйте ключові напрями вітчизняних досліджень у галузі екологічної психології.

2. Проаналізуйте ключову суперечність розвитку системи людина – навколишнє середовище.

3. Проаналізуйте особливості механізмів формування суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища по різних каналах.

4. Зовнішні і внутрішні фактори екологічної поведінки та екологічний негативізм.

5. Поясніть зміст поняття «екоцентричний світогляд».

Питання для самоконтролю

1. Доведіть, що проблеми екологічної психології є нагальними проблемами сучасної цивілізації.
2. Що вивчає екологічна психологія?
3. Які завдання стоять перед екологічною психологією?
4. У чому полягає «трагедія общинних вигонів»?
5. Що означає поняття «екологічний світ» за Дж. Гібсоном?
6. У чому полягає екопсихологічний підхід?
7. У чому полягає сутність принципу екологічності?
8. У чому виражається найвищий рівень екологічності?
9. У чому полягає специфіка розробки проблем екологічної психології в Україні?
10. За яких умов проблеми екології стають проблемами екологічної психології?
11. Дайте визначення поняттю «екологічна психологія».
12. Назвіть основні методи дослідження в екологічній психології.
13. У чому полягає сутність методики «Полярних профілів?»
14. Хто є автором методики «ТЕД»?
15. Який метод дослідження найбільш вдало можна застосовувати в екологічній психології? Чому?
16. Що вимірюється за допомогою тесту «Натурофіл»?
17. Чи може людина знаходитися поза середовищем як таким?
18. Дайте визначення поняттю «середовище».
19. Які об'єкти належать до природного середовища?
20. Що належить до штучного середовища?
21. Назвіть чотири параметри включення людини до середовища.
22. У чому полягає сутність понять «мікросередовище», «мезосередовище» та «макросередовище»?
23. Як визначається поняття «особисте середовище»?
24. Чому представники біоцентричного підходу в екології виступають проти вживання поняття «навколишнє середовище»?
25. Що належить до феномену, що визначає поняття «внутрішнє середовище»?
26. Дайте визначення поняттям «біогенні фактори середовища» та «антропогенні фактори середовища».
27. Наведіть приклади антропогенних факторів середовища.
28. Розкажіть про вплив біогенних факторів середовища на людину.

29. У чому полягає сутність класифікації факторів середовища за ефектом дії на людину?
30. Як екологія впливає на психологію етносу?
31. Наведіть приклади руйнівного впливу людини на природне середовище. Які методи запобігання цьому впливу ви можете запропонувати?
32. Чим, передусім, визначається розвиток історії взаємин людства та природи?
33. Які ви знаєте етапи розвитку діяльності людини у природному середовищі?
34. Дайте визначення поняттю «екологічна свідомість».
35. Які типи екологічної свідомості ви знаєте?
36. Охарактеризуйте антропоцентричний тип екологічної свідомості.
37. Охарактеризуйте природоцентричний тип екологічної свідомості.
38. Охарактеризуйте екоцентричний тип екологічної свідомості.
39. Як впливає сила екологічного стимулу на поведінку людини?
40. Як впливає мотивація на екологічну поведінку людини?
41. Які методи підсилення екологічної мотивації ви знаєте?
42. Як застосовується принцип «зворотного зв'язку» у природоохоронній діяльності?
43. У чому полягають основні принципи пропаганди екологічної поведінки?
44. Як визначається поняття «екологічна криза»?
45. Наведіть визначення поняття «екологічна катастрофа».
46. Які типи екологічних криз ви знаєте?
47. Назвіть типи екологічних катастроф, що визначаються за рівнем соціальності.
48. Які джерела виникнення екологічних катастроф ви знаєте?
49. У чому полягають психологічні проблеми екологічної освіти?
50. Який основний методологічний принцип екологічної психопедагогіки?
51. Яка сутність екології дитячої іграшки?
52. Назвіть особливості екологічної свідомості дитячого віку.
53. Які зміни екологічної свідомості відбуваються у молодшому шкільному віці?
54. Опишіть особливості екологічної свідомості молодшого шкільного віку.
55. Що корисного можуть зробити для довкілля старші підлітки?
56. Які стратегії ставлення до довкілля характеризують зрілий вік на сьогоднішній день?
57. Які форми застосування активних соціально-психологічних методів у екологічному вихованні та екологічній освіті ви знаєте?

58. З яких симптомів складається «синдром чорнобильця»? Яка природа цього симптому?
59. У чому полягає допомога постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи?
60. Які методи самодопомоги у стресових ситуаціях ви знаєте?

9. ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Екологічна психологія та її зв'язок з іншими науками.
2. Науково-технічний прогрес та екологічна психологія.
3. Виникнення та становлення екологічної психології.
4. Методологія екопсихологічних досліджень.
5. Методи опрацювання та аналізу експериментальних даних.
6. Сучасні тенденції розвитку екологічної психології.
7. Розвиток екологічної психології в Україні.
8. Антропоцентризм, природоцентризм, екоцентризм: сучасні тенденції.
9. Екологічна психологія і врегулювання природно-ресурсного потенціалу.
10. Психологічні аспекти формування суб'єктивного образу світу.
11. Фактори навколишнього середовища: класифікація та їх вплив на людину.
12. Колір предметного середовища та його вплив на психічний стан людини.
13. Екологія у світі звуків.
14. Екопсихологія мікросередовища.
15. Екопсихологія мезосередовища.
16. Урбанізація й екологічна психологія.
17. Екологічна криза й екологічна психологія.
18. Сутність, загальна характеристика та структура екологічної свідомості.
19. Формування екологічної свідомості.
20. Екологічна особистість.
21. Вікові аспекти формування екологічної свідомості.
22. Психологічні аспекти екологічної освіти.
23. Екологічні чинники психічного складу української нації.
24. Вплив факторів навколишнього середовища на психічний стан людини.
25. Глобальна екологія й екологічна психологія.
26. Екопсихологічні аспекти природокористування та природоохорони.
27. Екологічна політика держави та екологічні пріоритети на сучасному етапі: декларації і реальність.
28. Психологічні наслідки Чорнобильської катастрофи.

29. Психологічні аспекти «чорнобильського синдрому».
30. Адаптивна функція екологічної свідомості та психологічні чинники її коригування.
31. Концепція сталого розвитку: психологічні аспекти.
32. Психологія екстремальних екологічних ситуацій.
33. Екологічний світогляд та екологічна культура.
34. Ринкова економіка й екологічна свідомість.
35. Економічний, соціальний, екологічний і психологічний виміри сталого розвитку.

10. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *Відповідно до антропоцентричного світогляду:*

- а) вищою цінністю є людина, і природа виступає власністю людини;
- б) вищу цінність представляє гармонійний розвиток людини і природи;
- в) світ людини не протистоїть світові природи, вони є елементами єдиної системи.

2. *Відповідно до природоцентричного світогляду:*

- а) метою взаємодії з природою є максимальне задоволення потреб як людини, так і всього природного співтовариства;
- б) метою взаємодії з природою є збереження її недоторканною, в усьому її різноманітті;
- в) метою взаємодії з природою є її використання для задоволення практичних потреб людини.

3. *Відповідно до екоцентричного світогляду:*

- а) в ієрархічній будові світу вершину посідає людина, а фундамент – об'єкти природи, що впорядковуються, залежно від корисності для людини;
- б) природа виступає власністю людини;
- в) розвиток людини і природи мислиться як процес взаємовигідної коеволюції.

4. *Предметом екологічної психології є:*

- а) закономірності впливу факторів навколишнього середовища на психіку людини;
- б) закономірності впливу психологічних чинників на схвалення рішень стосовно довкілля;

в) психологічні закономірності та феномени взаємодії людини з навколишнім середовищем.

5. Екопсихологи виділяють такі рівні організації навколишнього середовища:

- а) мінісередовище, мезосередовище, макросередовище;
- б) мікросередовище, мезосередовище, глобальне середовище;
- в) мікросередовище, мезосередовище, макросередовище, мегасередовище.

6. Рівень мезосередовища охоплює:

- а) систему об'єктів навколишнього середовища, що перебувають під впливом груп та організацій на рівні кварталу;
- б) систему об'єктів навколишнього середовища, що перебувають під впливом груп та організацій на рівні вулиці чи кварталу;
- в) систему об'єктів навколишнього середовища, що перебувають під впливом груп та організацій на рівні вулиці, кварталу, мікрорайону, міста.

7. Територіальну поведінку особистості спрямовано на:

- а) збереження особистістю своєї ідентичності;
- б) збереження особистістю своєї ідентичності та продуктивну міжособистісну взаємодію;
- в) захист від зазіхань «своєї» території.

8. Навколишнє середовище складається з:

- а) природного і штучного середовищ;
- б) природного, антропогенного і соціального середовищ;
- в) природного, соціального і техногенного середовищ.

9. Який тип природокористування не порушує екологічну рівновагу:

- а) привласнювальний;
- б) продукувальний;
- в) інноваційний;
- г) ноосферний.

10. Ключовими поняттями екологічної психології є:

- а) навколишнє середовище, свідомість, поведінка;
- б) свідомість, середовище, відображення;
- в) навколишнє середовище, екологічна свідомість, психологічні впливи.

11. Об'єктом екологічної психології є:

- а) фактори навколишнього середовища, що впливають на психічний стан особистості;
- б) почуття, думки, переживання, що виникають у процесі взаємодії з навколишнім середовищем;
- в) відображення навколишнього середовища у свідомості особистості.

12. Концептуально-методологічною основою екологічної психології є:

- а) психологія суб'єктивного образу;
- б) теорія відображення;
- в) теорія поведінки;
- г) теорія адаптації.

13. Компліцитність екологічної свідомості – це:

- а) характеристика, яка відображає комплексну структуру свідомості;
- б) співучасть, особистісна зануреність, переживання того, що сприймається реально;
- в) характеристика, що відображає наявність екологічного змісту.

14. Групова екологічна свідомість – це:

- а) однорідні оцінки та судження, прийнятні стереотипи та подібні установки, пов'язані з перебуванням в одному й тому ж психологічному стані;
- б) домінуючий стан почуттів і думок суспільних груп стосовно екологічних проблем;
- в) цілісна складова діалектичної суми індивідуальних уявлень певної соціальної групи.

15. Свідомість є психологічною єдністю таких взаємопов'язаних категорій психіки людини:

- а) психічного відображення навколишнього середовища, психічного відображення «я» та саморефлексії й саморегуляції «я» в цьому середовищі;
- б) об'єктивного образу навколишнього середовища, суб'єктивного відображення навколишнього середовища та суб'єктивного ставлення до цього середовища;
- в) психічного відображення навколишнього середовища та суб'єктивного ставлення до цього середовища, що проявляється в досвіді і поведінці.

16. Об'єктивність результатів екопсихологічних досліджень шляхом анкетування гарантується:

- а) валідністю, надійністю та достовірністю отриманих даних;
- б) широкою експериментальною вибіркою;
- в) коректністю інтерпретації отриманих даних.

17. Природні психологічні релізери – це:

- а) специфічні стимули, що визначають напрям і характер формування суб'єктивного ставлення до природного об'єкта;
- б) фактори навколишнього середовища, що спричиняють руйнівний вплив на психіку особистості;
- в) фактори навколишнього середовища, що спричиняють позитивний вплив на психіку особистості.

18. Поняття «ноосфера» введено в науку:

- а) Гегелем;
- б) Вернадським;
- в) Геккелем.

19. Основний методологічний принцип екологічної психопедагогіки полягає:

- а) у відповідності педагогічного процесу екологічного виховання психологічному процесу формування екологічної свідомості;
- б) у використанні найновіших досягнень психологічної науки для формування екологічної свідомості;
- в) у нерозривності екологічної освіти та екологічного виховання.

20. До психологічних складових синдрому «чорнобильця» належать:

- а) рентні установки, позиція «жертви», відчуття втраченого здоров'я, «симптом евакуації», «симптом винятковості»;
- б) панічні настрої, невпевненість, недовіра до засобів інформації, відчуття безвихідності;
- в) збудженість, страх, депресія.

21. До біогенних факторів навколишнього середовища належать:

- а) сонячна радіація, повітря, вода;
- б) генетично змінені організми;
- в) природний радон, гербіциди і пестициди.

22. *Антропоморфізм – це система уявлень про світ, в основі якої лежить:*

- а) визнання наявності тілесної і психічної подібності між людиною та іншими природними об'єктами і явищами;
- б) визнання домінуючої ролі людини над природними процесами;
- в) визнання незаперечності трансформуючого впливу людини на навколишнє середовище.

23. *Метою екологічної освіти з позицій психопедагогіки є:*

- а) формування екологічної особистості;
- б) формування навичок схвалення екологічно виважених рішень;
- в) формування екологічної поведінки.

24. *Екологічна особистість:*

- а) володіє екоцентричним типом екологічної свідомості;
- б) володіє антропоцентричними установками;
- в) володіє сформованими адекватними екологічними уявленнями.

25. *Екологічна культура:*

- а) складається з перцептивного, когнітивного і афективного компонентів;
- б) спрямована на організацію та трансформацію природного світу відповідно до власних потреб і намірів носія цієї культури;
- в) є формою домінування внутрішнього світу людини над природним довкіллям.

11. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Контроль прогресу, досягнутого студентами в процесі вивчення дисципліни, здійснюється за допомогою різних підходів і містить поточний, проміжний і підсумковий етапи контролю. Водночас особливе значення надається самоконтролю студентів, оскільки такий підхід є найбільш результативним. Разом з тим він потребує особливих зусиль у формуванні мотиваційного середовища навчання.

Поточний контроль засвоєння отриманих знань і сформованих умінь здійснюється в процесі навчання й передбачає усне опитування, перевірку домашніх завдань і конспектів, опитування на семінарських та практичних заняттях, тестування.

Проміжний контроль здійснюється в процесі виконання і захисту творчих та реферативних робіт, міні-проектів з розроблення методичного забезпечення в межах навчального курсу, інших домашніх завдань.

Самоконтроль за засвоєнням матеріалу здійснюється за допомогою контрольних питань, наведених у цій програмі, а також під час обговорень проблемних питань на семінарських заняттях.

Підсумковий контроль застосовується для контролю засвоєння змісту дисципліни й здійснюється у вигляді заліку або іспиту, залежно від того, як передбачено навчальним планом. Під час іспиту студенти відповідають на теоретичні питання за програмою (на основі тестового опитування) та презентують самостійні творчі пошукові роботи й авторські проекти методичного забезпечення навчального курсу.

12. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Оцінювання знань студента здійснюється за 100-бальною шкалою (для екзаменів і заліків):

- максимальна кількість балів при оцінюванні знань студентів з дисципліни, яка завершується екзаменом, становить за поточну успішність 50 балів, на екзамені – 50 балів;
- при оформленні документів за екзаменаційну сесію використовується таблиця відповідності оцінювання знань студентів за різними системами.

Поточне тестування та самостійна робота					Підсумковий залік	Сума
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	Змістовий модуль 3	Змістовий модуль 4	Змістовий модуль 5		
10	10	10	10	10	50	100

13. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Абрамова Ю. Г. Психология среды: источники и направления развития / Ю. Г. Абрамова // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 130–136.
2. Александровский Ю. А. Механизмы психической дезадаптации и их компенсация / Ю. А. Александровский. – М., 1989. – 214 с.
3. Александровский Ю. А. Психогении в экстремальных условиях / Ю. А. Александровский. – М., 1991. – 150 с.
4. Алексеенко И. Последняя цивилизация? / И. Алексеенко, Л. Кейсевич. – К.: Наукова думка, 1997. – 411 с.
5. Белановский С. А. Метод фокус-групп / С. А. Белановский. – М.: Магистр, 1998. – 272 с.

6. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г. А. Балл // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 92–100.
7. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психологической диагностике / Л. Ф. Бурлачук, М. С. Морозов. – К.: Наукова думка, 1989. – 200 с.
8. Базыма Б. А. Цвет и психика / Б. А. Базыма. – Харьков: ХДАК, 2001. – 172 с.
9. Білоус О. В. Екоцентричний світогляд. Екоцентрична екологічна свідомість. Екологічні цінності / О. В. Білоус // Актуальні проблеми психології. – 2002. – Т. 1, ч. 7. – С. 8–11.
10. Бюль А. SPSS: искусство обработки информации: анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей / А. Бюль, П. Цефель. – СПб.: ДиаСофтЮП, 2002. – 608 с.
11. Волович В. Г. Человек в экстремальных условиях природной среды / В. Г. Волович. – М., 1983. – 240 с.
12. Дерябо С. Д. Антропоморфизация природных объектов / С. Д. Дерябо // Психологический журнал. – 1995. – № 3. – С. 61–69.
13. Дерябо С. Д. Экологическая психология: диагностика экологического сознания / С. Д. Дерябо. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1999. – 300 с.
14. Дерябо С. Д. Экологическая психология и педагогика / С. Д. Дерябо, В. Ясвин. – Ростов н / Д.: Феникс, 1996. – 477 с.
15. Дерябо С. Д. Методологические проблемы становления экологической психологии / С. Д. Дерябо, В. Ясвин // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – № 6. – С. 4–17.
16. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза / О. В. Киричук // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. – К., Луцьк, 1994. – С. 7–20.
17. Кравченко С. Екологічна етика і психологія людини / С. Кравченко, М. Костицький. – Л.: Світ, 1992. – 104 с.
18. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика: навч. посіб. / В. С. Крисаченко. – К.: Заповіт, 1996. – 349 с.
19. Крисаченко В. С. Людина і біосфера: основи екологічної антропології : підручник / В. С. Крисаченко. – К.: Заповіт, 1998. – 688 с.
20. Моляко В. А. Психологические последствия Чернобыльской катастрофы / В. А. Моляко // Психологический журнал. – 1992. – Т. 3. – № 4. – С. 135–146.

21. Моляко В. А. Формирование образа экологической катастрофы на примере Чернобыльской атомной аварии / В. А. Моляко // Вопросы психологии. – 1992. – № 5–6. – С. 16–22.
22. Панок В. Г. Мониторинг социально-психологической ситуации в зоне Чернобыльской катастрофы / В. Г. Панок. – К.: Чернобыльинформ, 1997. – 143 с.
23. Панок В. Г. Психологічна феноменологія екологічної катастрофи (на матеріалах Чорнобильської катастрофи) / В. Г. Панок, В. О. Скребець, С. І. Яковенко. – К., 1988. – 302 с.
24. Рудоміно-Дусятська О. В. Екологічна психологія: навч. посіб. / О. В. Рудоміно-Дусятська. – К.: Інститут післядипломної освіти КНУ ім. Тараса Шевченка, 2001. – 71 с.
25. Скребець В. А. Экологическая психология: учеб. пособие / В. А. Скребець. – К.: МАУП, 1998. – 142 с.
26. Скребець В. О. Екологічна свідомість: історичний розвиток, сучасний стан, психологічна діагностика: наук.-метод. посіб. / В. О. Скребець. – Чернігів, 1997. – 66 с.
27. Скребець В. О. Філогенеза екологічної свідомості – від натурвалентності до амбівалентності / В. О. Скребець // Актуальні проблеми психології. – 2003. – Т. 1, ч. 8. – С. 155–161.
28. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи: монографія / В. О. Скребець. – К.: Видавничий дім «Слово», 2004. – 440 с.
29. Сучасні технології надання соціально-психологічної допомоги населенню, що постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи: метод. посіб. – К.: Чорнобильінтерінформ, 2000. – 270 с.
30. Хейдметс М. Психология среды: становление и поиск / М. Хейдметс // Тенденции развития психологической науки. – М., 1989. – С. 242–254.
31. Черноушек М. Психология жизненной среды / М. Черноушек. – М.: Мысль, 1989. – 174 с.
32. Шмалей С. В. Екологічна особистість / С. В. Шмалей. – К.: Бібліотека офіційних документів, 1999. – 232 с.
33. Ясвин В. А. Особенности личностного отношения к природе в подростковом и юношеском возрасте / В. А. Ясвин // Вопросы психологии. – 1995. – № 4. – С. 19–28.
34. Ясвин В. А. Психология отношения к природе / В. А. Ясвин. – М.: Смысл, 2000. – 456 с.

Додаткова

1. Александровский Ю. А. Психические расстройства у пострадавших во время землетрясения в Армении / Ю. А. Александровский. – М., 1989. – 120 с.
2. Голд Д. Психология и география: основы поведенческой географии / Д. Голд. – М., 1990. – 320 с.
3. Маркович Д. Социальная экология. – М., 1991. – 320 с.
4. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – М. – К., 1997. – 421 с.
5. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки / М. В. Савчин. – К: Україна-Віта, 1996. – 130 с.
6. Салтовський О. І. Основи соціальної екології: курс лекцій / О. І. Салтовський. – К.: МАУП, 1997. – 168 с.
7. Яковенко С. І. Психологія людини за умов радіоекологічного лиха / С. І. Яковенко. – К.: Чорнобильінтерінформ, 1996. – 173 с.
8. Altman, I. and Rogoff, B. World views in psychology and environmental psychology: Trait, interactional, organismic and transactional perspectives // I. Altman and D. Stokols (eds). Handbook of Environmental Psychology. – New York: Wiley, 1968.
9. Bechtel, R B. Environment & Behaviour Research: An Introduction. – New York: Sage, 1997.
10. Bell, P. A., Greene, T. C., Fisher, J. D., & Baum, A. Environmental Psychology (5th edition). – Forth Worth, USA: Harcourt Brace College Publishers, 2000.
11. Bentley, I., Alcock, A., Murrian, P., McGlynn, S., and Smith, G. Responsive Environments, A manual for designers. – Oxford: Butterworth-Heinemann, 1985.
12. Breakwell, G., Hammond, S., and Fife-Schaw, C. Research methods in Psychology, 2nd ed. – London: Sage, 2000.
13. Cassidy, T. Environmental Psychology: Behaviour and Experience in Context. – Hove (East Sussex): Psychology Press, 1997.
14. Cherulnik P. D. Applications of Environment-Behaviour Research: Case Studies & Analysis. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
15. Cvetkovich G. & Lofstedt R. Social trust and the management of risk. – London, Earthscan, 1999.
16. Friedmann, A., Zimring, C. & Zube, E. Environmental Design Evaluation. – New York: Plenum, 1978.
17. Gardner, G.T. and Stern, P.C. Environmental problems and human behavior. – Boston: Allyn and Bacon, 1996.
18. Gifford, R. Environmental Psychology: Principles and Practice. – Boston: Allyn and Baker, 1997.

19. Krippendorff, K. Content Analysis: An Introduction to its Methodology. – Beverley Hills: Sage Publications, 1980.
20. Küller, R. & Janssens, J. Swedish Research in Environmental Psychology. In: S. G. Zafiroopoulos (Ed). – Orion II. Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki, 1999. – P. 105–118.
21. Küller, R. & Laike, T. Metamorphosis in traffic behavior // A. Mazis & C. Karaletsou (Eds). IAPS 12 International Conference, Socio-Environmental Metamorphoses: Builtscape, Landscape, Ethnoscape, Euroscape. Proceedings: Volume V. Euroscape Symposia. – Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki, 1992. – P. 61–65.
22. Küller, R. Progress Report of TC6-16. Psychobiological Effects of Lighting. – Environmental Psychology Unit, Lund, 1998.
23. Richardson, J. T. E. Handbook of Qualitative Research Methods for Psychology and the Social Sciences. – Leicester; BPS Books, 1996.
24. Saegert, S. & Winkel, G.H. Environmental Psychology // Annual Review of Psychology. – 1990. – V. 41. – P. 441–477.
25. Sime, J. What is environmental psychology? // Journal of Environmental Psychology. – 1999. – V. 19. – P. 191–206.
26. Slovic, P. Perception of risk. – London: Earthscan, 2000.
27. Stamps, A. Psychology and the Aesthetics of the Built Environment. – Boston: Kluwer, 2000.
28. Stokols, D. and Shumaker, S.A. People in places; A transactional view of settings // J. H. Harvey (ed.). Cognition, Social Behaviour and the Environment. – Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1981.
29. Stokols, D. The Paradox of environmental psychology // American Psychologist. – 1995. – P. 821–837.
30. Tallent, N. The practice of psychological assessment. – London: Prentice Hall International, 1992.
31. Uzzell, DL and Ballantyne R. Contemporary Issues in Heritage and Environmental Interpretation: Problems and Prospects. – London: The Stationery Office, 1998.

**РОБОЧА ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ
«РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ
ПСИХОЛОГІВ»**

Розробник програми: *Катюк Я. Л., кандидат психологічних наук, доцент*

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		заочна форма навчання
Кількість кредитів – 0,9	Галузь знань 0301	Вибіркова
	Напрямок підготовки 0301 – Соціально-політичні науки	
Модулів – 1	Спеціальність: 8.03010201 «Психологія»	Рік підготовки:
Змістових модулів – 2		4-й
		Семестр
		7-й
Загальна кількість годин – 27	Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр	Лекції
		4 год.
		Практичні, семінарські
		8 год.
		Самостійна робота
		15 год.
		Індивідуальні завдання: год. – не передбачено
		Вид контролю: залік

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Орієнтація України на входження в європейський науковий та освітній простір актуалізує проблему модернізації змісту освіти у вищих навчальних закладах, у закладах післядипломної освіти. Умови сьогодення ставлять особливі вимоги до професійної підготовки майбутніх психологів: бути готовими до змін, професійно гнучкими, мобільними, активно пристосовуватися до нових потреб ринку праці, оперативно управляти швидкоплинними інформаційними процесами, бути активними, прагнути до професійного самовдосконалення.

На досягнення цієї мети й спрямовано **спецкурс «Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів»**.

Організація навчального процесу. На вивчення спецкурсу відводиться 27 годин. Обсяг змісту спецкурсу допомагає студентам опанувати технології розвитку професійної самосвідомості й орієнтуватися у проблемі професійного самовдосконалення.

Матеріали, які студенти повинні засвоїти в процесі вивчення цього курсу, пропонуються у формі **аудиторної і самостійної роботи**. Теоретичний блок дисципліни становить 4 години, практичний блок – 8 годин, блок завдань для самостійної роботи – 15 годин. Кінцевий **залік** має підсумкову форму.

На лекції повідомляється необхідний обсяг навчального матеріалу, окреслюються проблемно-дискусійні питання тем спецкурсу, даються методичні вказівки і поради щодо самостійного вивчення матеріалу. На цьому етапі студенти отримують конкретні завдання з підготовки до семінарсько-практичних занять і заходів для поточного контролю. Лекції проводяться з використанням як традиційних, так і нетрадиційних форм і методів навчання. Водночас із проведенням лекційного заняття здійснюються групові й індивідуальні консультації.

Навчання на очному етапі характеризується такими **положеннями**:

- 1) викладач орієнтується на діалоговий стиль спілкування зі студентами;
- 2) викладач враховує попередній досвід студентів і допомагає його використовувати, тобто спочатку визначає стартовий рівень, наявні як професійні, так і ті непрофесійні знання та вміння, які можна інтегрувати в професійні з подальшою перспективою трансформації професійної самосвідомості майбутніх психологів;
- 3) викладач має бути готовим до того, що хтось зі студентів у певному питанні виявиться компетентнішим за нього, а також враховувати побажання студентів щодо методів навчання;

4) оскільки викладач працює зі студентською групою (самі студенти різні за віком, рівнем освіти, досвідом тощо), він повинен володіти різними педагогічними методами та прийомами, щоб забезпечити особистісно орієнтований підхід до кожного студента, надати йому необхідну допомогу;

5) викладач працює в одній команді з іншими педагогічними працівниками, орієнтуючись на кінцеву мету навчання.

Результати психолого-педагогічних досліджень свідчать, що в професійній діяльності особливе місце посідають мотивація, система пізнавальних потреб, ставлення до одержуваної інформації. Зрозуміло, що традиційні форми навчання (зокрема, лекція, що усе ще залишається найпоширенішим методом навчання) не в повному обсязі відповідають зазначеним вимогам. Заслужують на увагу сучасні педагогічні технології навчання дорослих студентів, що враховують особливості цієї категорії осіб і передбачають їхню активну участь у навчальному процесі. Застосування цих технологій сприяє поліпшенню якості навчання, підвищенню залученості до професії та конкурентоспроможності майбутніх психологів.

Високим рівнем активності студентів характеризуються проблемні, творчі, дослідницькі, ігрові технології. Від традиційних вони відрізняються не лише методикою викладання, а й високою ефективністю навчального процесу, оскільки дають змогу розвивати у студентів спеціальні навички (здатність до соціальної інтеграції та компромісів, уміння схвалювати самостійні рішення, вирішувати конфлікти тощо), підвищувати мотивацію та самосвідомість майбутніх психологів, закріплювати теоретичні знання на практиці.

Дистанційне навчання зорієнтоване на забезпечення максимальної доступності і зручності з урахуванням на всіх етапах пріоритетних інтересів студентів. Розвиток дистанційного навчання у перспективі може давати змогу студентам одержувати доступ до міжнародних професійних матеріалів.

Такий вид навчання має особистісну орієнтацію – у його процесі студент формує власний професійний досвід, що впливає на ефективність навчання. Серед переваг дистанційного навчання можна назвати такі:

1) гнучкість, що реалізується шляхом вільного вибору термінів, змісту, форм і методів, режиму навчання та рівня знань;

2) індивідуалізація навчання, спрямована на особистісно орієнтований підхід до студентів, урахування їхніх навичок, досвіду, знань, віку, здібностей, мотивації до навчання, а також на актуалізацію їхніх пріоритетних інтересів;

3) орієнтування на кінцевий результат;

4) диверсифікація – розширення освітніх програм і систем навчання, що забезпечує збільшення переліку, зміну характеру і змісту освітніх послуг;

5) універсальність, тобто можливість використання технології відкритого навчання усіма навчальними закладами, установами та організаціями;

6) економічна ефективність (встановлено, що вартість відкритого навчання на 15–75% нижча за вартість традиційного, залежно від професії, спеціальності).

Результати навчання оцінюються за допомогою **поточного контролю (заліку)**.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Вивчення **спецкурсу «Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів»** має забезпечити науковий підхід до сучасних аспектів професійного самовдосконалення, з'ясувати найоптимальніші технології розвитку професійного самопізнання, саморозуміння, самоактуалізації і саморегуляції.

Мета вивчення спецкурсу:

1) **інформаційна** – актуалізація потреби розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів як умови формування професіоналізму;

2) **розвивальна** – підготовка майбутніх психологів до виявлення і вирішення проблем розвитку професійної самосвідомості;

3) **рефлексивна** – формування конкретних навичок розвитку професійної самосвідомості на особистісно орієнтованих засадах.

Предметом вивчення дисципліни є сучасні методики викладання навчальних дисциплін, які використовуються у вищих навчальних закладах. **Головними завданнями** є оволодіння професійними знаннями не тільки на теоретичному, а й на технологічному рівнях, свідоме конструювання педагогічного впливу на вихованця, прогнозування його наслідків та ефективності результату.

Завдання вивчення дисципліни:

- актуалізувати і підтримувати в процесі навчання потребу у розвитку власної професійної самосвідомості;

- надати студентам реальну можливість віднайти шляхи розвитку своєї професійної самосвідомості та особистісного розвитку, а також навчитися долати стереотипи на цьому шляху;

- формувати професійну компетенцію фахівця з вищою освітою.

Після вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- основні тенденції розвитку професійної самосвідомості на особистісно орієнтованих засадах;

- теоретичні аспекти професійної «Я-концепції» майбутніх психологів;

- особливості структурної організації професійної самосвідомості;

- зовнішні і внутрішні чинники, що впливають на формування особистості психолога як професіонала;
- принципи екологічності професійної поведінки майбутнього психолога;
- шляхи розвитку творчого потенціалу майбутнього психолога на особистісно орієнтованих засадах.

Вміти:

- характеризувати основні структурні елементи професійної самосвідомості;
- осмислювати власну рефлексивну культуру;
- навчитися здійснювати діагностику стану розвитку професійної самосвідомості;
- планувати програму професійного самовдосконалення впродовж життя;
- виробити підходи до опанування професійного самопізнання, саморозуміння, самоактуалізації і саморегуляції.

3. СТРУКТУРА СПЕЦКУРСУ

№ з/п	Назви змістових модулів і тем	Усього годин	Форма занять			
			лекції	семінари	практичні	СРС
	Змістовий модуль 1. Сутність та особливості розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів					
1	Тема 1. Професійна самосвідомість: зміст і структура		2			
2	Тема 2. Професійна «Я-концепція»		2			
	Практичне заняття 1. Діагностика розвитку професійної самосвідомості				2	5
	Змістовий модуль 2. Шляхи розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів на особистісно орієнтованих засадах					
3	Семінарське заняття 1. Рефлексивна культура як детермінанта професіоналізму			2		
4	Практичне заняття 2. Екологічність професійної поведінки психолога і проблема самоставлення				2	2

5	Практичне заняття 3. Саморегуляція професійної діяльності				2	3
6	СРС. Розвиток творчого потенціалу особистості психолога					5
	Усього	27	4	2	6	15

Робоча навчальна програма спецкурсу **«Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів»** складається з **двох модулів**.

Спецкурс містить міні-лекції та практичні заняття з елементами тренінгу, цільовим призначенням якого є першочерговий розвиток професійної самосвідомості загалом; виявлення, уточнення і корегування конкретних умінь і навичок системного аналізу професійної самосвідомості студентів-психологів.

4. ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

Змістовий модуль 1.

Сутність та особливості розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів

У темі 1. **«Професійна самосвідомість: зміст і структура»** важливо зрозуміти особливості формування професійної самосвідомості майбутнього психолога як механізму розвитку професіоналізму, професійної компетентності; розглянути її структуру, осмислити проблеми професійного становлення у системі післядипломної педагогічної освіти.

Однією з вагомих проблем, яку слід розв'язати в процесі вивчення цієї теми, є термінологічна плутанина під час використання понять щодо професійної самосвідомості. Студенти мають чітко розуміти, що таке «свідомість», «самосвідомість», «професійна самосвідомість», «професіоналізм», «професійна компетентність», а також споріднені поняття «самопізнання», «саморозуміння», «самоактуалізація», «саморегуляція» тощо.

Тема 2. «Професійна Я-концепція» знайомить студентів із механізмами становлення «Я-концепції» майбутніх психологів. У змісті лекції аналізуються її особливості, вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на її становлення. Визначається ступінь готовності майбутніх психологів до розвитку професійної самосвідомості.

5. ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1 «Рефлексивна культура як детермінанта професіоналізму» присвячується аналізу таких питань:

1. Історичне розуміння феномену рефлексії.
2. Методологічний аспект рефлексивної культури психолога.
3. Психологічний зміст феномену рефлексивної культури майбутнього психолога.
4. Структура рефлексивної культури майбутнього психолога.
5. Умови розвитку рефлексивної культури майбутнього психолога.

6. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття 1. «Діагностика розвитку професійної самосвідомості».

Це заняття можна присвятити більш детальному обговоренню проблем розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів у післядипломній педагогічній освіті; переваг і недоліків інформальної освіти, а також її ролі у становленні професійної самосвідомості; актуальності неперервної освіти в умовах сьогодення; провести діагностику стану розвитку професійної самосвідомості за допомогою психодіагностичних методик: «Опитувальника самовідношення» (В. В. Столін, 1985), методики дослідження самооцінки особистості (Семиченко В. А.), опитувальника А. Шостром «Самоактуалізація особистості», багатомірного особистісного «Опитувальника шкали локусу контролю» («Locus of control scale» J. Rotter, 1966), методики діагностики структури цінностей особистості (С. С. Бубнова), методики дослідження «Я-концепції» як обґрунтування впливу на іншу людину, методики виявлення рівня розвитку рефлексії Т. Лірі. На самостійну роботу доцільно винести докладнішу інформацію про вплив професійного самовдосконалення на розвиток особистості. Рекомендувати студентам ознайомитися зі спеціальною літературою.

Практичне заняття 2. «Екологічність професійної поведінки психолога і проблема самоставлення» передбачає вирішення таких питань:

1. Мета й завдання самостійної роботи студентів (СРС). Форми та види СРС. Обсяг самостійної роботи студентів.
2. Методичні підходи до розробки рекомендацій із самостійної роботи студентів (денної/заочної форм навчання). Складання професійно орієнтованих завдань/задач.

3. Планування самостійної роботи, нормування часу на виконання завдань, календарний план-графік.
4. Контроль самостійної роботи студентів.
5. Сучасні технології навчання у вищій школі.

Практичне заняття 3. «Саморегуляція професійної діяльності» спрямоване на вирішення таких питань:

1. Механізми саморегуляції: психологічні техніки.
2. Вплив механізму переживання на розвиток професійної самосвідомості майбутнього психолога.
3. Ціннісне переживання: зміст і сутність.
4. Психологічні механізми, які супроводжують процес входження студентів у професійну спільноту, простір професіоналізації.
5. Приклади прояву ідентифікацій у майбутніх психологів.
6. Рекомендації для попередження механізмів наслідування.

7. САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Самостійна робота з розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів передбачає подальше доопрацювання конспектів лекцій, укладання термінологічного словника до теми. Студенти готуються до семінарсько-практичних занять, готують доповіді, виконують тестові й індивідуальні творчі завдання.

У робочій навчальній програмі спецкурсу представлено завдання і методичні вказівки щодо самостійної роботи студентів за типами:

1. Самостійна робота з теоретичним матеріалом (СРТМ) – анотація рекомендованої літератури, складання термінологічного словника, опис проблемних ситуацій.

2. Самостійна робота з практичних завдань та з підготовки до семінарсько-практичних занять (СППЗ) – самостійне позааудиторне практичне виконання завдань для засвоєння навчального матеріалу (аналіз і вирішення проблемних ситуацій; виконання вправ; проектна діяльність; психодіагностика, самодіагностика, аналіз результатів).

Проблемні ситуації розробляють так, щоб студенти: опинилися в умовах потреби у практичному використанні набутих знань та вмінь; мали змогу з'ясувати суперечності між теоретично можливим шляхом виконання завдання і його практичною нездійсненністю чи недоцільністю; змушені були вибрати

правильне рішення з кількох запропонованих; усвідомили, що наявних у них знань і вмінь недостатньо для виконання поставленого завдання.

Проблемний спосіб навчання передбачає такі етапи подання інформації для подальшого опрацювання на дистанційному етапі: підготовка проблеми і розкриття основних суперечностей, що виникають у процесі її вирішення; формування гіпотез, їх обговорення, наведення теоретичних міркувань та експериментально одержаних даних на їх підтвердження чи спростування; знаходження правильної гіпотези, обґрунтування її за допомогою теоретичних аргументів або експериментальних даних.

Проектна діяльність – це навчання, максимально наближене до професійних умов. Студенти об'єднуються в невеликі групи для вирішення поставленої проблеми. Вони самі розподіляють між собою роботу на дистанційному етапі, спільно планують представлення результатів на третьому, очному, етапі (сесії). Порівняно з іншими, цей метод має низку очевидних переваг, оскільки студенти сприймають навчання як реальний процес — можуть мобілізувати свої ресурси, запропонувати оригінальне вирішення проблеми, обмінятися досвідом, навчатись одне в одного.

Вправи на схвалення рішень готують студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності. Це підвищує рівень їхньої професійної підготовки і сприяє успішному розвитку кар'єри. Для виконання вправ створюють ситуації, що так чи інакше моделюють умови роботи в ситуації «психолог – клієнт». Такі ситуації можуть бути змодельовані в технологічних завданнях. Вивчивши умови завдання, студент повинен встановити проблему, визначити її можливі причини, знайти вирішення та описати дії щодо усунення порушень у цьому конкретному випадку. Слід зауважити, що завдання може мати кілька варіантів вирішень, однаково близьких до оптимального.

Дискусія, обговорення. Суть цієї навчальної технології полягає в тому, що викладач пропонує дві протилежні точки зору на одну й ту саму проблему, а студенти мають обґрунтувати одну з них за власним вибором. У процесі дискусії студенти вільно обмінюються думками, висловлюють та захищають свою точку зору. Роль викладача полягає в тому, щоб підтримати дискусію, розкриваючи, уточнюючи ті чи інші аргументи, ставлячи додаткові запитання. Студенти повинні не лише обґрунтувати свою позицію, а й аргументовано спростувати протилежну. Вихідним матеріалом для дискусії можуть бути статті в ЗМІ, телепередачі тощо.

Усі міркування мають бути підготовлені на третій, очний, етап навчання. Викладач виступає із заключним словом, у якому звертає увагу на правильні

твердження, аналізує й доводить помилковість інших. Проводити дискусію найліпше після вивчення спецкурсу.

Завдяки партнерському, діалоговому стилю навчання викладач створює атмосферу жвавого обговорення проблеми розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів, під час якого:

- 1) спілкування не залишається формальним, студенти починають краще розуміти одне одного;
- 2) розвивається взаємоповага і готовність іти назустріч;
- 3) дискусія стає відвертішою, що сприяє швидкому вирішенню проблеми;
- 4) значно підвищується активність і мотивація студентів.

У спецкурсі визначено форми та методи особистісно орієнтованих засад розвитку професійної самосвідомості майбутніх психологів (евристична бесіда, дискусія, аналіз ситуацій, пошуково-дослідницька діяльність щодо професійного самовдосконалення, тренінг, творчий проект; технологічні прийоми: нетрадиційне привітання та повідомлення теми, обговорення плану заняття, змагання, жарт, художнє слово; педагогічні технології: творчого розвитку, індивідуалізації і диференціації навчання; створення ситуації успіху, ситуації вибору, опора на суб'єктивний досвід студента).

Завдання до самостійної роботи студентів

Завдання 1. «Який Я?»

Мета: підвищення самооцінки студентів, розвиток позитивної концепції «Я-психолог».

Зміст роботи: У кожній із колонок таблиці напишіть 5–10 слів, які найвичерпніше характеризують вас.

Хто «Я»? Який «Я»?	Мої позитивні риси	Мої негативні риси	Ідеальний психолог	Яким я хочу стати психологом

Сформулюйте висновки після виконання вправи. Окресліть шляхи саморозвитку.

Завдання 2. Аналіз актуальних психологічних проблем.

1. Чи вважаєте ви розвинену професійну самосвідомість нагальною потребою для професіонала чи, навпаки, насильно нав'язаним нововведенням? Спробуйте обґрунтувати свою позицію.

2. Чи погоджуєтеся ви з названими перевагами і недоліками формальної та інформальної освіти у становленні розвитку професійної самосвідомості майбутнього психолога? Доповніть наданий перелік.

3. Чи вважаєте ви, що перелік критеріїв і чинників розвитку професійної самосвідомості є достатньо повним? Спробуйте ранжувати їх за принципом пріоритетності. Доповніть цей перелік у разі потреби.

4. Від яких особистісних установок залежить розвиток професійної самосвідомості фахівця?

Завдання 3. Професійна самосвідомість: зміст і сутність.

Скласти термінологічний словник: розкрити зміст поняття професійної самосвідомості – заповнити технологічну карту (вписати маркером у кожний рядок відповідної літери абетки слова, що починаються з відповідної літери, які розкриватимуть зміст поняття професійної самосвідомості).

Завдання 4. Аналіз своїх слабких боків.

Складіть перелік своїх слабких боків. Навпроти кожного пункту вкажіть на те позитивне, що цьому можна протиставити. Дайте розгорнуту аргументацію своєї позиції, доберіть переконливі приклади (повільність – вдумливість, детальне оволодіння життєвим матеріалом).

Наскільки новими постали перед вами ваші якості? Чи замислювалися ви про подібні можливості самооцінки? Ваше ставлення до набутого досвіду?

Завдання 5. Заповніть анкету на тему «Які чинники, на вашу думку, впливають на розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів?»:

- а) особистісна мотивація до самовдосконалення;
- б) додаткова вища освіта;
- в) інформальна освіта;
- г) «цікавість» професії;
- г) участь у різноманітних тренінгах;
- д) супервізія.

Завдання 6. Заповніть анкету на тему «Які якості психолога визначають його успішність?»

- почуття гумору;
- професійні знання;
- загальна ерудиція;
- уміння просто викласти складні речі;
- повага до співрозмовника;
- красномовність;
- впевненість у собі;
- самопіар;
- особистий імідж;
- комунікабельність;
- уміння слухати;
- емпатія;
- інше _____.

Завдання 7. «Моє кредо».

Мета: актуалізація особистісно-професійного досвіду.

Зміст: кожен студент за допомогою техніки mind-map має створити власну інтелектуальну карту (за підсумками опанування змісту спецкурсу).

Mind-map – це графічна техніка, яка розкриває асоціативне мислення.

На чистому аркуші паперу (горизонтально) у центрі створити свій «Я-образ»: не використовувати рамки, малювати образи кольоровими олівцями (мінімум трьох кольорів) – написати життєве кредо великими літерами і намалювати зображення. Далі від центру малювати стрілочками другий рівень думок – професійні плани, етапи особистісно-професійного самовдосконалення. Далі – 3 або 4 рівень даних, залежно від думок. Слід використовувати більше зображень, кольорів і стилів викладу інформації. Інтелектуальна карта дає змогу вловити і зафіксувати будь-яку думку, яка продукується мозком. Її потрібно зробити гарною, яскравою, оригінальною, із почуттям гумору.

Завдання 8. «Вікно Джохарі».

Мета: усвідомлення майбутніми психологами різноманітних боків власного «Я».

Зміст: розгляньте «Вікно Джохарі». Це карта самосвідомості, що допомагає в усвідомленні власного «Я» як самою людиною, так і оточуючими. Подумайте, які ваші психологічні особливості можуть бути представлені у кожному рядку.

Які з них можуть виступити предметом рефлексії, свідомого контролю, самоконтролю.

Інші \ Я	Знаю про себе	Не знаю про себе	Зворотний зв'язок ↓
	Відкрита сфера	Прихована сфера	
Знають про мене			
Не знають про мене	Прихована сфера	«Сліпа» сфера	

Саморозкриття →

Завдання 9. Я – психолог.

Мета: розширення меж професійної самосвідомості майбутнього психолога, формування умінь занурення в професійну роль психолога засобами регулювання внутрішнього стану.

Зміст: взяти аркуш паперу і провести вертикальну лінію, яка розділить аркуш на дві частини. Ліворуч напишіть власні особливості поведінки, якості особистості, які, на вашу думку, повинні бути притаманні психологу. Перелічіть також, що він повинен робити. Упродовж дня спробуйте поводитися так, щоб виконати якнайбільше вимог, які ви сформулювали у лівому стовпчику. Пам'ятайте, що психологу притаманні певні професійні якості. Домінує емпатія і рефлексивне слухання. Налаштуйте свій внутрішній стан на прийняття цих якостей. Наприкінці дня праворуч на цьому ж аркуші відзначте, які дії ви реалізовували у своїй поведінці, а які – ні. Пригадайте та опишіть ваш стан.

Попросіть вашого колегу (однокурсника) описати ті риси вашого характеру, які, він вважає, знадобляться вам у майбутній професії психолога. Запитайте його, чи завжди ці риси характеру проявляються у вашій поведінці.

	Я... (самооцінка)	Ти... (оцінка іншого)
Психолог повинен бути...		
Психолог повинен уміти...		

Завдання 10. Рефлексія.

Мета: розвинути рефлексивні здібності.

Зміст: кожен студент у конспекті після закінчення заняття зображує сонце. На променях сонця пише відповіді (які можуть бути як позитивними, так і негативними).

Питання для самоконтролю

1. У чому, на вашу думку, полягає різниця між рефлексивною культурою і рефлексивною компетентністю?
2. Чи вважаєте ви за необхідне розвивати позитивне ставлення до себе як до майбутнього психолога? Опишіть бажане співвідношення особистісних та професійних якостей психолога.
3. Чи підтримуєте ви доцільність здійснення професійної саморегуляції? Обґрунтуйте свою думку.
4. Чи погоджуєтесь ви з тим, що розвиток професійної самосвідомості відбувається за умов внутрішньої позитивної готовності?

8. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Розмежуйте поняття «свідомість» і «самосвідомість».
2. Чим відрізняється професійна самосвідомість психолога від професійної самосвідомості педагога?
3. Зміст і структура професійної самосвідомості майбутнього психолога.
4. Етапи становлення професійного самопізнання майбутнього психолога.
5. Критерії професійного саморозуміння.
6. Формування професійної самоактуалізації.
7. Технології саморегуляції у професійній діяльності психолога.
8. Особливості рефлексивної культури майбутнього психолога.
9. Рефлексивна здатність.
10. Рефлексивна компетентність.
11. Рефлексивне слухання.
12. Норми екологічної поведінки психолога.
13. Механізми професійної самоактуалізації майбутнього психолога.
14. Творчий потенціал і креативність у діяльності психолога.
15. Особистісно-професійні якості психолога.

9. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

У процесі вивчення спецкурсу доцільно використовувати репродуктивні, проблемно-пошукові і дослідницькі методи; особистісно орієнтовані, індуктивні, дедуктивні.

Використовують:

- традиційні форми навчання (міні-лекцію, семінар, практичне заняття);
- інноваційні форми навчання (підготовку і проведення тематичних дискусій, елементів тренінгу, елементів «workshop» («робочої майстерні»), підготовку презентацій).

Інтерактивні заняття складатимуть не менше 50% обсягу аудиторного заняття.

Матеріально-технічне забезпечення навчальної дисципліни

Мультимедійний комплекс (ноутбук, проектор, екран), ПК. Набори мультимедійних наочних матеріалів до різних розділів дисципліни. Ситуаційні завдання, тестові завдання за темами, що вивчаються. Дошки.

10. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Поточний контроль засвоєння отриманих знань і сформованих умінь здійснюється шляхом усного опитування, перевірки конспектів, під час семінарських і практичних занять.

Самоконтроль за засвоєнням матеріалу здійснюється за допомогою контрольних питань, обговорень на семінарах.

Підсумковий контроль. Для контролю засвоєння дисципліни навчальним планом передбачено **залік**. Під час заліку студенти відповідають на теоретичні питання за програмою та презентують **авторські інтелектуальні карти з питань спецкурсу**.

11. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Оцінювання знань студента здійснюється за 100-бальною шкалою (для екзаменів і заліків):

- максимальна кількість балів при оцінюванні знань студентів з дисципліни, яка завершується екзаменом, становить за поточну успішність 50 балів, на екзамені – 50 балів;
- при оформленні документів за екзаменаційну сесію використовується таблиця відповідності оцінювання знань студентів за різними системами.

Поточне тестування та самостійна робота			Підсумковий тест (залік)	Сума
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	СРС		
10	20	20	50	100

12. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Нормативні документи: Закон України «Про вищу освіту»; ОКХ, ОПП (нормативна і варіативна частини), навчальні плани; положення про організацію навчального процесу у ВНЗ; навчальна програма дисципліни; опорний конспект лекцій.

13. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Бодалев А. А. Акмеология как учебная и научная дисциплина / А. А. Бодалев. – М. : РАУ, 1993. – 110 с.
2. Боришевський М. Й. Моральна саморегуляція поведінки особистості : понятійний апарат / М. Й. Боришевський. – К., 1993. – 24 с.
3. Деркач А. А. Акмеологические принципы развития профессионала / А. А. Деркач. – М. : Изд-во Москов. психолого-социал. ин-та; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
4. Деркач А. А. Акмеологические основы профессионального самосознания личности : учеб. пособие / А. А. Деркач, О. В. Москаленко [и др.]; Рос. академия государственн. службы при Президенте РФ; Астраханский гос. пед. ун-т. – Астрахань : Изд-во Астраханского гос. пед. ун-та, 2000. – 329 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
6. Маслоу А. Самоактуализация / А. Маслоу. Психология личности. – М., 1982.
7. Орлова И. В. Тренинг профессионального самопознания : теория, диагностика и практика педагогической рефлексии / И. В. Орлова. – СПб. : Речь, 2006. – 128 с.
8. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании / Е. И. Рогов. – М. : Владос, 1996. – 529 с.

9. Самоукина Н. В. Психология и педагогика профессиональной деятельности / Н. В. Самоукина. – М. : Экмос, 1999. – 352 с.
10. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека / В. А. Семиченко / Модульный курс психологии. Модуль «Направленность» (лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы). – К. : Миллениум, 2004. – 521 с.
11. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1972. – 303 с.
12. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1983. – 286 с.
13. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування) / С. Д. Максименко, М. М. Заброцький. – К. : Главник, 2005. – С. 65–94.
14. Чепелева Н. В. Особистісна підготовка практикуючого психолога : підручник / Н. В. Чепелева. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

Допоміжна

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Етичний кодекс психолога. – Тернопіль, 1996.
3. Практикум по психологии профессиональной деятельности и менеджмента : учеб. пособие. – 2-е изд. / под ред. Б. Д. Парыгина. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2000. – 352 с.
4. Психология труда, профессиональной, информационной и организационной деятельности (реклама, управление, инженерная психология и эргономика) : словарь. – М. : Академ. проект; Екатеринбург : Деловая кн., 2003. – 848 с.
5. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин [и др.]. – М.: Изд-во ин-та психотерапии, 2005. – 490 с.
6. Хрящева Н. Ю. Психогимнастика в тренинге / Н. Ю. Хрящева. – СПб.: «Речь», Ин-т тренинга, 2001. – 256 с.

ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ
для студентів освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «магістр» за
спеціальністю «Психологія»

Укладачі: *Бондарчук О. І., доктор психологічних наук, професор,*
Брюховецька О. В., кандидат психологічних наук, доцент, Хілько С. О.,
старший викладач, Щевченко С. В., старший викладач

ВСТУП

Виконання дипломної роботи – це творчий процес, зорієнтований на розширення теоретичних знань студента з проблем, що є об'єктом дослідження; систематизацію й теоретичний аналіз наукових праць і практичних завдань; поглиблення знань студентів із суміжних наук; розвиток умінь застосовувати засвоєні знання під час виконання конкретних наукових завдань; удосконалення навичок самостійної роботи студентів з науковими джерелами; формування вмінь самостійно проводити психологічне експериментальне дослідження.

У методичних рекомендаціях підкреслюється необхідність творчого, а не формального, підходу студента до вибору тематики, вирішення змістової частини, дотримання загальної форми, порядку написання й оформлення дипломної роботи.

Методичні рекомендації призначено для студентів освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» (напряму підготовки 6.030102 «Психологія», 6.030103 «Практична психологія») і «магістр» (за спеціальністю «Психологія»), викладачів – керівників дипломних робіт.

РОЗДІЛ 1

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

1.1. Структура, зміст та обсяг дипломної роботи

Будь-яка дипломна робота має свої відмітні риси, зумовлені своєрідністю теми, об'єкта та предмета дослідження, структурою роботи, вимогами наукового керівника, наявністю і повнотою джерел інформації, глибиною знань виконавця, навичками і вміннями висвітлювати теоретичні та практичні питання. Водночас кожна дипломна робота має будуватися за загальною схемою на основі єдиних методичних рекомендацій, що віддзеркалюють сучасний рівень вимог до завершальної стадії підготовки фахівця.

Дипломна робота, як оригінальне теоретично-прикладне дослідження, повинна мати певну логіку побудови, послідовність і завершеність. *Загальний обсяг бакалаврської дипломної роботи* має становити 90–100 сторінок, *магістерської дипломної роботи* – 100–120 сторінок друкованого тексту, не враховуючи список літератури і додатки.

Мова дипломної роботи – державна, стиль – науковий, чіткий, без орфографічних і синтаксичних помилок.

Традиційно склалася певна композиційна структура дипломної роботи, основними елементами якої в порядку їх розташування є такі:

Титульний аркуш (додаток 3.1)

Пояснювальна записка (додаток 3.2)

Завдання на дипломну роботу/Календарний план (додаток 3.3)

Відгук наукового керівника (додаток 3.4)

Зовнішня рецензія незалежного рецензента (додаток 3.5)

ЗМІСТ (додаток 3.6)

ВСТУП

РОЗДІЛ 1

Висновки до першого розділу

РОЗДІЛ 2

Висновки до другого розділу

РОЗДІЛ 3

Висновки до третього розділу

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

НАУКОВА СТАТТЯ (для магістрів) – ксерокопія опублікованої статті

(додається до дипломної роботи в окремому файлі); якщо стаття не опублікована, подається її роздрукована версія та на електронному носії для розміщення в електронному виданні Університету.

Пояснювальна записка, завдання на дипломну роботу/календарний план, відгук наукового керівника дипломної роботи, зовнішня рецензія незалежного рецензента не підшиваються до дипломної роботи, а вкладаються у підшиті файли після титульного аркуша (див. додатки).

Титульний аркуш є першою сторінкою дипломної роботи, він заповнюється за встановленими правилами. Угорі вказується: Національна академія педагогічних наук України, найменування навчального закладу, інститут, кафедра. У правому куті вказується прізвище, ім'я, по батькові студента і група. Посередині зазначається тема дипломної роботи. Назва теми пишеться без лапок. У правому нижньому куті вказується прізвище та ініціали наукового керівника, а також його науковий ступінь і вчене звання. Далі – інформація про те, що дипломна робота допускається до захисту рішенням кафедри. Нижче по центру пишеться назва міста і рік виконання (Київ – 2015) (додаток 3.1).

Пояснювальна записка оформляється відповідно до структури пояснювальної записки:

- назва вищого навчального закладу;
- назва інституту;
- назва кафедри;
- назва дипломної роботи;
- курс, на якому навчається студент;
- група, в якій навчається студент (наприклад, ПБ-14-Г, ППБ-14-Г1, ПБМ-14-Г1, ПМ-14-Г1);
- спеціальність (шифр і назва) – для магістрів, напрям підготовки – для бакалаврів;
- прізвище та ініціали студента;
- прізвище та ініціали наукового керівника, його науковий ступінь та вчене звання;
- прізвище та ініціали рецензента;
- рік захисту дипломної роботи.

Завдання на дипломну роботу/календарний план оформляється відповідно до структури цих документів (додаток 3.3).

Структура завдання на дипломну роботу:

- назва вищого навчального закладу;
- назва інституту;

- назва кафедри;
- освітньо-кваліфікаційний рівень (для бакалаврів), спеціальність для магістрів (шифр і назва). Наприклад, напрям підготовки (для бакалаврів) – 6.030102 «Психологія», 6.030103 «Практична психологія»; спеціальність (для магістрів) 8.03010201 «Психологія»;
- прізвище, ім'я по батькові студента;
- керівник дипломної роботи (прізвище, ініціали, науковий ступінь, вчене звання);
- строк подання студентом роботи (за два тижні до захисту);
- вихідні дані роботи (вказати структуру: кількість розділів, висновків до кожного розділу, загальний висновок, список використаних джерел, кількість додатків);
- зміст розрахунково-пояснювальної записки (вказати завдання дипломної роботи);
- перелік графічного матеріалу (вказати наявність і кількість таблиць, рисунків, графіків);
- консультанти розділів роботи підписують її (вказуються розділи дипломної роботи та прізвище, ініціали і посада консультанта цих розділів; дата видачі і прийняття завдання).

Структура календарного плану дипломної роботи:

- назва етапів дипломної роботи (вказати строк виконання кожного розділу, висновків дипломної роботи);
- підписи студента і керівника дипломної роботи.

Зміст у дипломній роботі може займати 1–1,5 с. У змісті вказуються назви всіх розділів і підрозділів із зазначенням початкових сторінок. План роботи має відображати суть проблеми, її складність та логіку дослідження. Назви розділів і підрозділів мають бути стислими і зрозумілими, літературно грамотними, тісно пов'язаними з назвою роботи, але не повторювати її. Заголовки змісту точно повторюють заголовки в тексті. Скорочувати чи подавати їх в іншому формулюванні, послідовності і підпорядкуванні, порівняно із заголовками в тексті, забороняється. Усі заголовки починають із прописної букви без крапки на кінці (додаток 3.6).

Вступ (3–5 с.). Головне його призначення полягає в тому, щоб дати коротке обґрунтування досліджуваної проблеми, актуальності і стану її розробленості. У вступі вказуються *концептуальні складові* дипломної роботи в такій послідовності:

- Актуальність дослідження
- Мета дослідження
- Задачі дослідження
- Об'єкт дослідження
- Предмет дослідження
- Методологічна основа дослідження
- Методи дослідження
- Експериментальна база дослідження
- Практичне значення одержаних результатів
- Структура дипломної роботи

Назви концептуальних складових у дипломній роботі виділяються напівжирним шрифтом

Для визначення цих складових слід розуміти таке:

Актуальність теми дослідження – це її сучасність, злободенність, соціальна значущість, важливість для теорії і практики при вирішенні конкретних проблем у межах об'єкта і предмета дипломної роботи. Шляхом критичного аналізу та порівняння з відомими розв'язаннями проблеми обґрунтовують доцільність роботи для розвитку відповідної галузі науки чи практики, особливо на користь України. Описують, що на цьому етапі зроблено іншими дослідниками для розв'язання проблеми. Після цього окреслюють недостатність вивчення її окремих аспектів та пояснюють, що сприяло її додатковому вивченню.

Доцільно вказати наукові підходи або наукові школи, окремих їх представників, якими вивчались окремі аспекти проблеми. На основі означення того, що саме вивчалось, а що залишилося поза увагою дослідників, можна стверджувати: та частина проблеми, яка становить науковий інтерес дипломника, залишається недостатньо розробленою в психологічній науці, а тому може бути покладена в основу цієї дипломної роботи.

Мета дослідження – це кінцевий науковий результат, якого прагне досягти дипломник у процесі власного дослідження. Мета визначається відповіддю на запитання «Для чого проводиться дослідження?» Наприклад, мета дослідження – визначити соціально-психологічний зміст та механізми сприйняття особистістю політичного лідера та виявити особливості такого сприйняття, залежно від віку електорату. Формулюючи мету, не слід писати «Вивчення...», «Дослідження...», оскільки ці слова відповідають засобу досягнення мети, а не самій меті. Краще застосувати такі висловлювання: «Виявити...», «Визначити...», «З'ясувати...», «Надати характеристику...», «Довести...».

Задачі дослідження – це покроковий алгоритм досягнення мети.

Задачі дослідження відображують загальну послідовність його виконання, фактично основних етапів просування дослідника до мети.

Задачі дослідження мають містити як теоретичний, так і практичний аспекти роботи, чітко показувати, що планується зробити (які теоретичні аспекти будуть проаналізовані, які теоретичні підходи будуть порівнюватися, на що буде спрямовано емпіричне дослідження, які рекомендації мають бути розроблені на основі отриманих даних).

Задачі дослідження розкривають зміст предмета дослідження і формулюються у вигляді стислих і конкретних тез: «Проаналізувати...», «Описати...», «Обґрунтувати...», «Довести...», «Досягти...», «З'ясувати...», «Охарактеризувати...», «Провести...», «Розкрити...», «Визначити...», «Розробити й апробувати...»).

Об'єкт дослідження – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію, обрану дипломником для вивчення. Об'єкт дослідження спрямований на процес пізнання. У психології об'єктами можуть виступати психологічні процеси чи явища, що вивчаються окремо або комплексно, з урахуванням позитивних і негативних чинників, які впливають на їх перебіг, функціонування тощо. Для вивчення обираються ті психологічні процеси або явища, що породжують проблемну ситуацію.

Предмет дослідження – це чітко означений аспект наукового вивчення процесу чи явища в межах об'єкта. Предметом дослідження є найбільш значущі властивості, сторони об'єкта, які підлягають вивченню, тобто те, що найвиразніше відображає цю суперечливість.

Предмет дослідження відповідає на запитання «Що саме в об'єкті вивчається?». Наприклад, об'єктом дослідження є процес сприйняття особистістю політичного лідера, а предметом дослідження – особливості сприйняття політичного лідера електоратом різного віку.

Об'єкт і предмет дослідження, як категорії наукового процесу, співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження. Саме на нього має бути спрямована основна увага дипломника, оскільки предмет дослідження визначає тему наукової роботи.

Методологічна основа дослідження – це сукупність методів та прийомів наукового пізнання, які використовуються для досягнення мети дипломної роботи. Необхідно навести основні вихідні теоретичні положення, наукові принципи, на основі яких базуються дослідження як українських, так і зарубіжних учених, які

затвердилися в науці і становлять підґрунтя досліджуваної проблеми дипломної роботи.

Методи дослідження – перелік методів і методик, застосованих як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях дослідження. Дипломник подає перелік використаних методів дослідження для досягнення поставленої в дипломній роботі мети та вирішення окреслених завдань. Тобто необхідно перерахувати не абстрактно, а в безпосередньому зв'язку із змістом дипломної роботи, анотаційно визначаючи, що саме досліджувалося тим чи іншим методом. Необхідно також вказати методи опрацювання наукових даних (якісні і кількісні, серед останніх – спеціальні методи математичної статистики).

Експериментальна база дослідження – це інформація про базу проведення експерименту, кількість досліджуваних, соціально-демографічні показники.

Практичне значення одержаних результатів – це відомості про практичне застосування одержаних результатів дослідження або рекомендації щодо їх використання. Необхідно дати короткі відомості щодо впровадження (для магістерської дипломної роботи) результатів дослідження із зазначенням назви організації, в якій здійснено реалізацію.

Структура дипломної роботи – це інформація про обсяг, кількість розділів, ілюстрацій, таблиць, додатків, використаних джерел.

Остаточне редагування вступної частини доцільно виконувати на завершальній стадії дослідження, коли досліджувана проблема постає перед автором у повному обсязі. Завдання, об'єкт і предмет дослідження повинні відповідати структурі роботи і затвердженому змісту. Наповнення кожної частини дипломної роботи має визначатися її темою.

Перший розділ (25–30 с.) структурно складається з 3–4 підрозділів. Зазвичай у першому розділі висвітлюються результати теоретичного аналізу обраної теми дипломної роботи з позицій сучасних здобутків психологічної науки. Якщо за темою дипломної роботи існують різні позиції вчених чи відомості про різні шляхи практичного вирішення цієї проблеми, то дипломник має визначити своє ставлення, сформулювати свою позицію, обґрунтувати свою точку зору, що може збігатися з чиеюсь думкою, а може бути оригінальною. У цьому випадку обґрунтування має бути розгорнутим, базуватися на теоретичній основі, з практичним підтвердженням. Основне призначення першого розділу – визначення теоретичних і методологічних засад вирішення обраної проблеми та розкриття її змісту відповідно до завдань і плану.

Унаслідок теоретичного аналізу літератури має бути чітко визначений зміст основних понять, що відображають сутність досліджуваного психологічного явища, критерії (показники) та чинники його функціонування й розвитку, за

можливості – розроблено теоретичну модель досліджуваного явища. **Критерії правильності написання розділу:**

1) пишеться не за авторами літературних джерел, а згідно із завданнями дослідження;

2) проведений теоретичний аналіз визначає особистий внесок автора роботи у розробку теми.

Перший розділ є підґрунтям для емпіричної частини дослідження і завершується стислими висновками (1–1,5 с.) за досліджуваними питаннями.

Другий розділ (30–35 с.) структурно складається з 3–4 самостійних підрозділів. Студент подає ґрунтовний аналіз емпіричного дослідження проблеми.

Основне призначення *першого підрозділу* дипломної роботи полягає у науковому обґрунтуванні методологічних передумов, методичного апарату та організації науково-пошукової роботи відповідно до визначених у першому розділі змісту, критеріїв, чинників досліджуваного психологічного явища. При цьому слід врахувати, що конкретну методику дослідження слід добирати за такими критеріями:

1) відповідність меті і завданням дослідження;

2) відбиття специфіки об'єкта, що вивчається;

3) необхідність сприяння розкриттю кількісних та якісних змін у досліджуваних процесах чи явищах тощо.

Тут також слід відобразити ті основні етапи, протягом яких здійснюватиметься дослідження.

У *наступних підрозділах* другого розділу необхідно проаналізувати зібраний матеріал та оформити його у вигляді таблиць, графіків, діаграм тощо. У процесі роботи над другим розділом необхідно виявити фактори, що впливають на стан досліджуваного феномену.

Другий розділ є підґрунтям для розробки шляхів оптимізації подолання проблеми і завершується стислими висновками (1–1,5 с.) за аналізом результатів дослідження.

Третій розділ (25–30 с.) має містити обґрунтовані пропозиції студента, спрямовані на подолання виявленої проблеми внаслідок проведеного емпіричного дослідження і відповідати поставленій у вступі меті. Структурно вміщує 3–4 підрозділи.

У цьому розділі описуються запропоновані інноваційні розробки (психокорекційна програма, тренінги, навчальні заняття) та оцінюється їх ефективність (для бакалаврів достатньо подати інноваційну розробку, для магістрів – крім вищезазначених рекомендацій, до третього розділу необхідно

провести формувальний експеримент і подати результати апробації запропонованої програми з оптимізації виявленої проблеми).

Бажано, щоб розроблені заходи було обґрунтовано математичними розрахунками і доповнено передбачуваними (можливими) соціально-психологічними наслідками, що будуть виявлятися внаслідок реалізації цих пропозицій, рекомендацій, заходів тощо. Глибина розробки пропозицій, рекомендацій характеризує рівень підготовленості студента до самостійної професійної діяльності. Висновки третього розділу (1–1,5 с.) в дипломній роботі представляють найбільшу цінність у прикладному аспекті досліджуваної проблеми.

Висновки (4–5 с.). У загальних висновках підводяться підсумки дипломної роботи, тому тут не подаються ні нові фактичні дані, ні нові теоретичні положення, про які не йшлося у розділах. Вкрай важливо простежити, щоб на всі питання, сформульовані у вступі та задачах дипломної роботи було дано відповідь у висновках.

Список використаних джерел. До списку варто внести всі використані джерела (публікації усіх видів, звіти про НДР, малотиражні документи, монографії, статті тощо). Використані в дипломній роботі джерела розташовуються в такій послідовності:

1. Законодавчі акти і рішення директивних органів (у хронологічному порядку).
2. Нормативні документи і статистичні матеріали (у хронологічному порядку).
3. Літературні джерела (за абеткою).

Усі джерела, що вносяться до бібліографії, нумеруються послідовно (за алфавітом). Список використаних джерел орієнтовано має містити не менше 80–100 найменувань.

Додатки до дипломної роботи. Цей розділ призначений для висвітлення додаткових матеріалів, що підтверджують основні положення роботи. У додаток можуть входити: бланки тестів та опитувальників, таблиці вихідних даних і результатів розрахунків, програми тренінгів та навчальних занять, схеми, рисунки, допоміжні ілюстрації тощо. Усі додатки позначаються літерами за українською абеткою.

1.2. Технічні вимоги до оформлення дипломної роботи

Дипломна робота має бути виконана й оформлена з дотриманням усіх технічних вимог до наукових робіт. Текст роботи набирається українською мовою на комп'ютері на одному боці аркуша білого паперу формату розміром 297x210 мм, А4. Шриффт Times New Roman, 14 пт, міжрядковий інтервал – 1,5.

Текст розміщується на сторінці, яка обмежується полями:

- лівим – не менше ніж 30 мм;
- правим – не менше ніж 10 мм;
- верхнім – не менше ніж 20 мм;
- нижнім – не менше ніж 20 мм;
- верхній колонтитул – 1,25 мм (абзац).

Відстань між заголовком і текстом має бути в межах 15–20 мм.

Кожна сторінка тексту, зокрема ілюстрації і додатки, нумерується (крім титульного аркуша, який вважається першою сторінкою, і змісту) без пропусків і повторень. Нумери сторінок проставляються, починаючи зі вступу (третя сторінка) у верхньому правому куті. Всі аркуші роботи повинні бути скріплені чи зброшуровані у твердому плетінні.

Заголовки структурних частин «ЗМІСТ», «ВСТУП», «РОЗДІЛИ», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ», «ДОДАТКИ»:

- друкують великими літерами по центру до тексту (в кінці крапка не ставиться);
- усі заголовки і підзаголовки в тексті роботи варто виділяти напівжирним шрифтом, відмінним від шрифту основного тексту;
- крапка в кінці заголовка не ставиться, якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою;
- кожний розділ починається з нового аркуша, нумерація – арабськими цифрами;
- відстань між заголовками (крім заголовків пунктів) та текстом має становити два інтервали;
- кожен підрозділ продовжує текст попереднього підрозділу і не починається з нового аркуша;
- нумерація підрозділів – арабськими цифрами, де перша – номер розділу, друга – номер підрозділу. Між цифрами номера ставиться крапка (1.1, 1.2. тощо);
- заголовки підрозділів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу, у кінці заголовку крапка не ставиться. Наприклад:

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Психологічна готовність особистості до професійної діяльності
як психологічна проблема

Текст дипломної роботи необхідно розбивати на розділи і підрозділи з вказівкою їх назв за планом. Текст підрозділів необхідно розбивати на абзаци. Абзацями виділяються приблизно рівні за обсягом, тісно пов'язані між собою й об'єднані за змістом частини тексту. Вони можуть містити кілька пропозицій. У кожному абзаці повинні міститися положення, об'єднані загальною думкою.

Переліки. Одним із лексичних засобів наукової мови є такі переліки: *по-перше, по-друге, по-третьє; спершу, потім, далі, нарешті; на першому етапі, на другому етапі* тощо.

Технічні вимоги до оформлення переліків:

- Якщо елементами переліку є незакінчені фрази, то вони починаються з маленьких літер, позначаються арабськими цифрами, маленькими літерами або маркерами і відокремлюються один від одного крапкою з комою.
- Коли перелік складається із закінчених фраз, то вони обов'язково пишуться з абзацними відступами, починаються з великих літер і відокремлюються одна від одної крапкою.
- Текст елементів переліку підпорядковується одній увідній фразі, яку не рекомендується переривати на прийменнику або сполучнику (*на, із, що, як* тощо).

Скорочення слів здійснюється відповідно до чинного стандарту «Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові в бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила». *Найуживаніші способи скорочення:*

- залишається лише перша (початкова) літера слова (*м.* – місто, *с.* – сторінка, *т.* – том, *к. к. д.* – коефіцієнт корисної дії);
- залишається частина слова, закінчення і суфікс відкидається (*таблиця – табл.*, *рисунок – рис.*, *дивись – див.*, *область – обл.*);
- при позначенні цифрами років і століть (*р.* – рік, *рр.* – роки, *ст.* – століття).

Після переліку використовують умовні позначення: та ін. – *та інше і тощо*. У середині речення слова «та інші, і таке інше» не скорочуються, не рекомендується скорочувати слова так званий, наприклад, формула, рівняння.

Якщо в текст вводяться власні скорочення, необхідно дотримуватися правила, за яким перше згадування такої аббревіатури зазначається у круглих дужках після повної назви, далі по тексту – без розшифровування (наприклад, соціально-психологічний клімат – *СПК*). При використанні певного символу необхідно, щоб одна й та сама величина за текстом позначалася однаково.

Подання цифрової інформації. Необхідно дотримуватися загальноприйнятих правил.

1. Числові значення величин з одиницями вимірювання записуються арабськими цифрами, а без одиниць вимірювання від 1 до 9 – словами. Коли наводиться діапазон значень, виражених в однакових одиницях вимірювання, то одиниця вимірювання вказується після останнього числового значення, наприклад: *від 5 до 15 років*. У великих числах нулі треба замінювати скороченнями: *тис., млн., млрд.*

2. Прості та складні порядкові числівники пишуться словами (*другий, двадцять п'ятий, триста шостий*). Числівники, що входять до складних слів, пишуться цифрами (*10-відсоткова вибірка*). Порядкові числівники, позначені арабськими цифрами, мають відмінкові закінчення (*90-ті роки*). При переліку порядкових числівників відмінкове закінчення ставиться один раз (*товари 1 та 2-го татунку*).

Без відмінкових закінчень записуються порядкові числівники, позначені арабськими цифрами, якщо вони стоять після іменника, якого стосуються (*у розділі 2, на рис. 5.1*). Без відмінкових закінчень записуються порядкові числівники римськими цифрами для позначення століть, кварталів року, томів видань (*XXI століття, II квартал*).

Формули повинні органічно вписуватися в текст викладу, не порушувати граматичної структури тексту дипломної роботи.

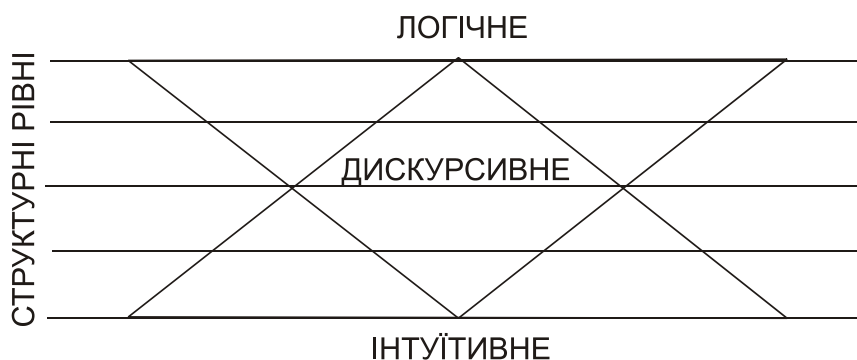
Довгі і громіздкі формули, котрі мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках (посередині). Невеликі і нескладні формули, що не мають самотійного значення, виступають усередині рядків тексту.

Рівняння і формули треба виділяти в тексті вільними рядками. Вище і нижче кожної формули потрібно залишити по одному вільному рядку. В разі, коли рівняння не вміщується в один рядок, його можна перенести після знака рівності (=) або після знаків (+), мінус (-), множення (x) і ділення (:). Розділовими

знаками між формулами, котрі йдуть одна за одною, можуть бути кома або крапка з комою.

Формули, на які існують посилання в тексті в межах розділу, послідовно нумеруються з указівкою розділу через крапку. Кожен номер повинний бути розміщений у дужках. Посилання в тексті на номер формули дають у круглих дужках, наприклад: «...у формулі (1.2)».

Графіки, схеми, таблиці, ілюстрації. Усі графіки, схеми і таблиці повинні бути органічно пов'язані з текстом. Графіки і схеми не повинні мати зайвих зображень, що не пояснюються в тексті. Кожен вид ілюстрацій нумерується арабськими шифрами послідовно в межах глави. Номер складається з номера глави і порядкового номера ілюстрації (наприклад: *рис. 1.2*; *схема 2.2*; *таблиця 2.4*. тощо). Підписи повинні виконуватися одноманітно за розміром і шрифтом. Необхідно стежити за високою контрастністю графічного матеріалу. Підписи під рисунками повинні бути змістовними. Розташовується підпис *під рисунком* поруч з його номером. Приклад подання ілюстрації:

Рис. 1.1. Схема центральної ланки психологічного механізму творчого акту (за Я. О. Пономарьовим)

Таблиці. Під час складання й оформлення таблиць слід пам'ятати, що таблиця повинна мати номер і тематичний заголовок, який розташовується *над таблицею* посередині рядка. Заголовок пишеться з прописної букви без крапки наприкінці.

Таблиці нумеруються послідовно в межах розділу арабськими цифрами. Номер таблиці складається з номера розділу і порядкового номера таблиці в цьому розділі. Приміром, слово «Таблиця 2.1» (перша таблиця другого розділу) пишеться *курсивом* у правому верхньому куті над заголовком таблиці.

При переносі частини таблиці на інший аркуш (сторінку) слово «Таблиця» і номер її вказують один раз праворуч над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть «Продовження табл.» і вказують її номер, наприклад: «Продовження табл. 2.1».

Таблиці з *цифровими даними* повинні обов'язково містити вказівки на розмірність цих даних. Допускається вказувати над таблицею загальну розмірність даних, коли, наприклад, після назви таблиці в дужках пишеться: (кількість досліджуваних, у %). Цифри в графах таблиць розташовуються так, щоб числа у стовпчиках по всій графі були точно одні під одними. Якщо є необхідність дій над цифрами у рядках і стовпцях, доцільно їх нумерувати арабськими цифрами (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Обізнаність гендерних стереотипів керівників ЗНЗ, залежно від стажу
управлінської діяльності
(за даними О. І. Бондарчук, О. О. Нежинської)**

Стаж управлінської діяльності	Рівні прояву гендерних стереотипів (у%)		
	низький	середній	високий
До 5 років	64,8	33,3	1,9
5–10 років	64,1	34,6	1,3
11–15 років	41,7	58,3	0,0
16–20 років	68,8	18,8	12,5
Понад 20 років	37,5	50,0	12,5

У *текстовій* таблиці перше слово в графі таблиці завжди пишеться з прописної букви. Наприкінці тексту в графах крапка не ставиться.

Примітки до тексту і таблиць, у яких вказують пояснювальні дані, нумерують послідовно в межах однієї сторінки. Якщо приміток декілька, то після слова «Примітки» ставлять двокрапку, наприклад:

Примітки:

1. ....
2. ....
3. ....

Якщо примітка одна, то її не нумерують, а після слова «Примітка» ставлять крапку.

Якщо таблицю запозичено з інших джерел, то слід зробити посилання на джерело зі вказівкою номера джерела зі списку літератури і сторінок, на яких вона в цьому джерелі розташована.

Цитування й посилання. Дослівне наведення слів із будь-якого джерела для підкріплення думки авторитетним висловлюванням (*цитатою*) виділяється лапками і забезпечується посиланням на джерело. У цитуванні дозволяється наводити сучасну орфографію і пунктуацію, опускати слова, позначаючи пропуск

крапками, якщо думка автора не спотворюється. Виноска на джерело оформляється так: [23, с. 15]. Недослівне наведення тексту з будь-якого джерела (*посилання*) не виділяється лапками, але обов'язково позначається наприкінці фрази, наприклад: [32]. Не можна користуватися порядковими номерами списку літератури дипломної роботи як словами для побудови фраз, наприклад: «У 25 дається визначення психологічного клімату...» Правильна побудова пропозиції буде: «У підручнику [25] дається таке визначення психологічного клімату...»

1.3. Вимоги до оформлення списку використаних джерел та додатків

Бібліографічний опис складають безпосередньо за друкованим твором або виписують із каталогів і бібліографічних покажчиків повністю без пропусків будь-яких елементів, скорочення назв тощо. Джерела розміщують в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків, у хронологічному порядку. Вимоги до оформлення *списку використаних джерел* різняться, залежно від кількості авторів та характеристики джерела.

Один автор:

1. Коренівський Д. Г. Дестабілізуючий ефект параметричного білого шуму в неперервних та дискретних динамічних системах / Д. Г. Коренівський. – К. : Ін-т математики, 2006. – 111 с. – (Серія «Математика та її застосування»).

2. Матюх Н. Д. Що дорожче срібла-золота / Н. Д. Матюх. – К. : Асамблея діл. кіл. ; Ін-т соц. іміджмейкінгу, 2006. – Т. 1. – 311 с. – (Серія «Ювеліри України»).

3. Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: монографія / Н. В. Гузій. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 243 с.

Два автори:

1. Суберляк О. В. Технологія переробки полімерних та композиційних матеріалів : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Суберляк, П. І. Баштанник. – Л. : Растр-7, 2007. – 375 с.

Три автори:

1. Акофф Р. Л. Идеализированное проектирование: как предотвратить завтрашний кризис сегодня. Создание будущего организации / Р. Л. Акофф, Д. Магидсон, Г. Д. Зидисон; пер. с англ. Ф. П. Тарасенко. – Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2007. – 265 с.

2. Кириленко С. В. Школа культури здоров'я: від сьогодення до майбутнього: навч.-метод. посіб. / С. В. Кириленко, О. М. Михайлов, В. П. Сергієнко. – К.; Чернівці : Букрек, 2012. – 384 с.

Чотири автори:

1. Механізація переробної галузі агропромислового комплексу : підруч. для учнів проф.-техн. навч. закл. / О. В. Гвоздєв, Ф. Ю. Ялпачик, Ю. П. Рогащ, М. М. Сердюк. – К. : Вища освіта, 2006. – 478 с.

2. Психологічні закономірності розвитку політичної свідомості та самосвідомості / М. Й. Ружницький, М. О. Норкіна, В. К. Мусійчук, О. Л. Нечипорук. – К. : Дніпро, 2009. – 234 с.

П'ять і більше авторів:

1. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка : навч. посіб. / М. Й. Боришевський, Г. М. Бевз, І. П. Жерносек, А. Г. Обухівська, Т. Д. Ілляшенко; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України, Асоц. безперерв. освіти дорослих, Центр з усиновлення дітей при МОН України. – К. : Міленіум, 2005. – 283 с.

2. Психологія менеджмента / П. К. Власов, А. В. Липницький, И. М. Луцихина [и др.]; под ред. Г. С. Никифорова. – [3-е изд.]. – Х. : Гуманитар. центр, 2007. – 510 с.

3. Посттравматичні стресові розлади: діагностика, лікування, реабілітація: мет. рек. / П. В. Волошин, Л. Ф. Шестопалова, В. С. Підкоритов [та ін.]. – Х., 2002. – 47 с.

Без автора:

1. Проблеми типологічної та квантитативної лексикології : зб. наук. пр. / наук. ред. В. Каліущенко [та ін.]. – Чернівці : Рута, 2007. – 310 с.

2. Професійний розвиток педагогічних працівників: практична андрагогіка: наук.-метод. посіб. / за ред.: В. І. Пуцова, Л. Я. Набоки. – К., 2007. – 228 с.

Багатотомний документ:

1. Межгосударственные стандарты : каталог в 6 т. / сост.: И. В. Ковалева, Е. Ю. Рубцова; ред. В. Л. Иванов. – Л. : НТЦ «Леонорм-Стандарт», 2005. – Т. 1. – 277 с. – (Серия «Нормативная база предприятия»).

2. Бондаренко В. Г. Теорія ймовірностей і математична статистика / В. Г. Бондаренко, І. Ю. Канівська, С. М. Парамонова. – К. : НТУУ «КПІ», 2006. – Ч. 1. – 125 с.

Матеріали конференцій, з'їздів:

1. Кібернетика в сучасних економічних процесах : зб. текстів виступів на республік. міжвуз. наук.-практ. конф. / Держкомстат України, Ін-т статистики, обліку та аудиту. – К. : ІСОА, 2002. – 147 с.

2. Матеріали ІХ з'їзду Асоціації українських банків, 30 червня 2000 р. інформ. бюл. – К. : Асоц. укр. банків, 2000. – 117 с. – (Спецвип. : 10 років АУБ).

3. Оцінка й обґрунтування продовження ресурсу елементів конструкцій : праці конф., 6–9 черв. 2000 р., Київ, Т. 2 / відп. ред. В. Т. Трощенко. — К. : НАН України, Ін-т пробл. міцності, 2000. — С. 559–956, XIII, [2] с. — (Ресурс 2000).

Депоновані наукові праці

1. Социологическое исследование малых групп населения / В. И. Иванов [и др.]; М-во образования Рос. Федерации, Финансовая академия. — М., 2002. — 110 с. — Деп. в ВИНТИ 13.06.02, № 145432.

2. Разумовский В. А. Управление маркетинговыми исследованиями в регионе / В. А. Разумовский, Д. А. Андреев. — М., 2002. — 210 с. — Деп. в ИНИОН Рос. акад. наук 15.02.02, № 139876.

Словники:

1. Українсько-німецький тематичний словник [уклад. Н. Яцко та ін.]. — К. : Карпенко, 2007. — 219 с.

2. Європейський Союз : словник-довідник / [ред.-упоряд. М. Марченко]. — 2-ге вид., оновл. — К. : К.І.С., 2006. — 138 с.

3. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. — 3-е изд. — СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. — 672 с.

Законодавчі та нормативні документи:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2006. — 207 с. — (Серія «Бібліотека офіційних видань»).

2. Медична статистика : зб. нормат. док. / упоряд. та голов. ред. В. М. Заболотько. — К. : МНІАЦ мед. статистики : Медінформ, 2006. — 459 с. — (Серія «Нормативні директивні правові документи»).

Стандарти:

1. Графічні символи, що їх використовують на устаткуванні. Показчик та огляд (ISO 7000:2004, ЮТ) : ДСТУ ISO 7000:2004. — [Чинний від 2006-01-01]. — К. : Держспоживстандарт України, 2006. — IV, 231 с. — (Серія «Національний стандарт України»).

2. Якість води. Словник термінів : ДСТУ ISO 6107-1:2004 – ДСТУ ISO 6107-9:2004. — [Чинний від 2005-04-01]. — К. : Держспоживстандарт України, 2006. — 181 с. — (Серія «Національні стандарти України»).

Каталоги:

1. Межгосударственные стандарты : каталог : в 6 т. / [сост. И. В. Ковалева, В. А. Павлюкова ; ред. В. Л. Иванов]. — Львов : НТЦ «Леонорм-стандарт», 2006. — (Серія «Нормативная база предприятия»).

Т. 5. — 2007. — 264 с.

Т. 6. — 2007. — 277 с.

2. Пам'ятки історії та мистецтва Львівської області: каталог-довідник / авт.-упоряд. М. Зобків [та ін.]. – Львів : Новий час, 2003. – 160 с.

Бібліографічні показники:

1. Куц О. С. Бібліографічний показник та анотації кандидатських дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді Львівського державного університету фізичної культури у 2006 році / О. Куц, О. Вацеба. – Львів : Укр. технології, 2007. – 74 с.

2. Систематизований показник матеріалів з кримінального права, опублікованих у Віснику Конституційного Суду України за 1997–2005 роки / [уклад.: Б. О. Кириш, О. С. Потлань]. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – Вип. 2. – 11 с. – (Серія «Бібліографічні довідники»).

Дисертації:

1. Петров П. П. Активність молодих зірок сонячної маси: дис. ... д-ра фіз.-мат. наук : 01.03.02 / Петров Петро Петрович. – К., 2005. – 276 с.

2. Бевз Г. М. Соціально-психологічні чинники виникнення та розвитку прийомного батьківства: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Г. М. Бевз; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2002. – 210 с.

Автореферати дисертацій:

1. Бевз Г. М. Соціально-психологічні чинники виникнення та розвитку прийомного батьківства : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук : 19.00.05 «Соціальна психологія» / Г. М. Бевз ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2002. – 21 с.

2. Новосад І. Я. Технологічне забезпечення виготовлення секцій робочих органів гнучких гвинтових конвеєрів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. техн. наук : спец. 05.02.08 «Технологія машинобудування» / І. Я. Новосад. – Тернопіль, 2007. – 20 с.

3. Нгуен Ші Данг. Моделювання і прогнозування макроекономічних показників в системі підтримки прийняття рішень управління державними фінансами : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. техн. наук : спец. 05.13.06 «Автоматиз. системи упр. та прогрес. інформ. технології» / Нгуен Ші Данг. – К., 2007. – 20 с.

Частина книги, періодичного продовжуваного видання

1. Козіна Ж. Л. Теоретичні основи і результати практичного застосування системного аналізу в наукових дослідженнях в області спортивних ігор / Ж. Л. Козіна // Теорія та методика фізичного виховання. – 2007. – № 6. – С. 15–18, 35–38.

2. Чернишова Є. Р. Розвиток кадрового потенціалу системи ППО як одна з основних умов досягнення стратегічних цілей організації / Є. Р. Чернишова //

Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр.; редкол. : О. Л. Ануфрієва [та ін.]; голов. ред. В. В. Олійник. – К., Ун-т менедж. освіти НАПН України, 2011. – Вип. 3(16). – С. 167–172.

Електронні ресурси

1. Богомольний Б. Р. Медицина екстремальних ситуацій: навч. посіб. для студ. мед. вузів III—IV рівнів акредитації / Б. Р. Богомольний, В. В. Кононенко, П. М. Чуєв. – Одеса : Одес. мед. ун-т, 2003. – (Бібліотека студента-медика) [електронний ресурс]: 80 Min / 700 MB. – 1 електрон, опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – Назва з контейнера.

2. Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті : (підсумки 10-ї Міжнар. конф. «Крим-2003») [електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін, І. А. Павлуша // Бібліотечний вісник. – 2003. – № 4. – С. 43. – Режим доступу до журн.: <http://www.nbuv.ua/articles/2003/03klinko.htm>.

3. Чернишова Є. Р. Оцінювання ефективності формування кадрового потенціалу навчального закладу системи післядипломної педагогічної освіти: методологічний аспект [електронний ресурс] / Є. Р. Чернишова. – 2011. – № 5. – 14 с. – Режим доступу : <http://tme.umo.edu.ua/docs/5/27.pdf>

Додатки оформлюють як продовження дипломної роботи на наступних її сторінках або у вигляді окремої частини, розміщуючи їх у порядку появи посилань у тексті. При оформленні додатків окремою частиною (книгою) на титульному аркуші під назвою роботи друкують великими літерами слово «**ДОДАТКИ**». Якщо додатки оформлюють на наступних сторінках дипломної роботи, то кожний такий додаток повинен починатися з нової сторінки. У правому куті малими літерами з першої великої букви друкується слово «**Додаток__**» (напівжирним шрифтом) і велика літера, що означає додаток, наприклад «**Додаток А**», «**Додаток В**» тощо.

Усі додатки позначаються послідовно великими літерами за українською абеткою, за винятком літер **Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь**. Текст кожного додатка за потреби може бути поділений на підрозділи, які нумеруються в межах кожного додатка, наприклад, «**Додаток А.1**», «**Додаток А.2**».

Ілюстрації, таблиці та формули, розміщені в додатках, нумерують у межах кожного додатка, наприклад: рис. Д.1.2 – другий рисунок першого розділу додатка Д; формула (А.1) – перша формула додатка А.

Кожний такий додаток має починатися з нової сторінки і, крім позначення, мати назву, наприклад:

Результати формувального експерименту

1.4. Лінгвістичні вимоги до дипломної роботи

Підвищення інформаційності тексту дипломної роботи здійснюється лексичними, морфологічними та синтаксичними засобами. Рекомендуються прийоми, що дають змогу досягти максимальної лаконічності викладу змісту роботи. Для наукового тексту характерні смислова завершеність, цілісність і зв'язність думок, наявність спеціальної термінології. Виклад змісту здійснюється за допомогою функціонально-лексичних засобів зв'язку, що вказують на послідовність розвитку думки (*спочатку, насамперед, потім, по-перше, по-друге, отже* тощо), суперечливі відношення (*однак, позаяк* тощо), причинно-наслідкові відношення (*тому, внаслідок цього, до того ж* тощо), перехід від однієї думки до іншої (*звернімося до, необхідно зупинитися на, потрібно розглянути* тощо), підсумовування (*отже, таким чином, насамкінець, викладене вище дає змогу дійти висновку, підводячи підсумок* тощо).

Завдяки спеціальній термінології з'являється можливість у короткій та лаконічній формі наводити розгорнуті визначення і характеристики наукових фактів, понять, процесів, явищ. Оскільки науковий термін – не просто слово, а вираження сутності явища, то його варто обирати надзвичайно уважно. Не дозволяється довільно використовувати в одному тексті різну термінологію, застосовувати замість прийнятих в юридичній (психологічній) науці термінів професіоналізми (як правило, використовуються у вузькому колі спеціалістів і зрозумілі лише їм). У науковій мові поширені вказівні займенники «цей», «той», «такий». Вони не лише конкретизують предмет, а й виражають логічні зв'язки між частинами висловлювання. Займенники «щось», «дещо» через невизначеність у науковому тексті не використовуються.

Синтаксис наукової мови характеризується логічною послідовністю – окремі речення є частиною складного синтаксичного цілого, усі компоненти (прості й складні), як правило, тісно взаємопов'язані, кожен наступний впливає з попереднього, або є наступним ланцюжком у міркуванні. Тому для наукового тексту, що висвітлює складну аргументацію і виявляє причинно-наслідкові відношення, характерні складні речення різних видів з чіткими синтаксичними зв'язками. У науковому тексті частіше трапляються складнопідрядні, а не складносурядні речення. Це пояснюється тим, що складнопідрядні конструкції виражають причинні, тимчасові, умовні, наслідкові і подібні відношення, а також

тим, що окремі частини у цих реченнях тісніше пов'язані між собою, ніж у складносурядних. Безособові речення у наукових текстах використовують для опису фактів, явищ і процесів. Номінативні речення застосовуються у назвах розділів, підрозділів, підписах до малюнків, ілюстрацій.

Наукова мова має стилістичні особливості. Об'єктивність викладення тексту є основною рисою. Звідси наявність у тексті дипломних робіт вставних слів та словосполук, що вказують на ступінь достовірності повідомлення (*звісно, зрозуміло, справді*), як такий, що пропонується (*як видно, певно, очевидно, можна вважати*), як можливий (*напевно, можливо*). Обов'язковою умовою об'єктивності викладу матеріалу є також посилання на його джерело, ким висловлена думка (положення, висловлювання). У тексті зазначену умову можна реалізувати, використовуючи спеціальні вставні слова і словосполучення (*на думку, за повідомленням, за даними, на нашу думку* тощо).

Стиль письмової наукової мови – це безособовий монолог. Враховуючи, що увагу зосереджено на змісті та логічній послідовності повідомлення, а не на суб'єкті, виклад матеріалу ведеться від третьої особи. Досить рідко використовуються займенники першої і зовсім не використовуються займенники другої особи однини. Використання займенника «ми» дає змогу висловити свою думку як думку певної групи людей, наукової школи або наукового напрямку. Однак уживати цей займенник слід обережно. Рекомендується звертатися до конструкцій, що обмежують його вживання. Такими конструкціями є неозначено-особові речення.

Особливістю мови наукової прози є також відсутність експресії. Звідси констатація ознак, притаманних слову, яке визначають. Тому більшість прикметників тут є частинами термінологічних виразів. Так, правильним буде прикметник «наступні» замінити займенником «такі», який підкреслює послідовність перерахування особливостей і прикмет.

Якостями, що визначають культуру наукової мови, є точність, ясність і стислість. Змістова точність – основна умова, що забезпечує наукову і практичну цінність інформації кваліфікаційної роботи. Неправильно дібране слово може викривити смисл написаного, надати можливість двозначного тлумачення тієї чи іншої фрази, тексту – небажаного відтінку. Звідси різноманітні лексичні помилки.

Точність наукової мови витримано не лише завдяки цілеспрямованому добору слів і висловлювань, не менш важливим є вибір граматичних конструкцій, що передбачає точне дотримання норм зв'язків у вислові. Ясність – це вміння писати доступно і зрозуміло. У більшості випадків до порушення цієї вимоги призводить прагнення авторів надати кваліфікаційній роботі видимість науковості. Ще однією причиною неясності може стати неправильний порядок

слів. Часто доступність і зрозумілість називають простотою. Завдяки простоті викладу текст сприймається легко. Однак не можна ототожнювати простоту і примітивність.

Лаконічність визначає культуру наукової мови. Вона демонструє вміння уникати непотрібних повторів, зайвої деталізації. Тому слова і словосполучення, які не мають смислового навантаження, слід вилучати з тексту роботи. До смислової надмірності належить і вживання без потреби іноземних слів, відповідники яких є у рідній мові, що ускладнює висловлювання. Різновидом багатослів'я є також тавтологія, тобто повторення того ж самого іншими словами.

Варто звернути увагу на абзаци (кожен з них повинен містити певну думку, виражену одним чи кількома висловлюваннями або реченнями).

Наведемо приклади лексичних засобів для лаконічності викладу змісту дипломної роботи в різних її розділах.

Лексичні засоби для викладу змісту в теоретичній частині диплома

- Слід зазначити, що...
- Можна виокремити досить значну кількість психологічних досліджень...
- Аналіз проблеми свідчить про відсутність загальноприйнятого визначення поняття...
- Аналіз наукових праць, присвячених проблемі... свідчить про багатогранність та складність цього феномену...
- Дослідники дійшли висновку...
- Автори виявили, що...
- Загалом розрізняють...
- На сьогоднішній день багато дослідників...
- У сучасному науковому знанні все більше утверджується поняття...
- Отже, на сьогодні досить поширеною є думка про те...
- У зв'язку з цим цікавими є результати дослідження...
- У ряді досліджень виявлено, що...
- У цілому, можна констатувати, що...
- У концепції К. В. Махненка цей феномен розглядається як...
- На думку Л. І. Фішмана, під поняттям... розуміється...
- Л. М. Мітіна, Г. В. Мітін поняття... визначають як...
- К. Л. Ванерко тлумачить поняття... як...
- У працях... висвітлюються проблеми...
- Важливим також є дослідження А. А. Воронько щодо...
- Важливого значення дослідники надають...

- Крім того, привертають увагу дослідження...
- Подібної точки зору дотримуються...
- Серед вітчизняних дослідників цієї проблеми слід, насамперед, указати на праці О. Л. Мірошніченко [34], Е. Г. Данилової [16], А. О. Пилипенко [24], які розглядають...
- Крім того, як підкреслює В. С. Музичко [45], можна говорити про особливості...
- У контексті проблеми нашого дослідження привертають увагу також праці... в яких визначено, що...
- Вивчаючи досвід зарубіжних авторів [34; 54; 234 та ін.], які визначають...
- Водночас у більшості праць, на нашу думку, недостатня увага приділяється аналізу...
- Отже, незважаючи на певні відмінності у термінах... принципових відмінностей у розумінні змісту та структури (поняття..., явища..., феномена... тощо) немає...

Лексичні засоби для викладу змісту в емпіричній частині диплома

- Метою констатувального експерименту було...
- Відповідно до структури (досліджуваного явища) було визначено методичну базу дослідження...
- Отримані дані зазнали статистичного опрацювання...
- Математичне опрацювання даних та графічна презентація здійснювалися за допомогою...
- За допомогою опитувальника «...» можна визначити...
- Цей опитувальник дав змогу визначити...
- Для дослідження... використовувався комплекс методик...
- На основі дослідження рівнів...
- На першому етапі емпіричного дослідження ми поставили за мету...
- Аналіз результатів діагностики...
- Як показав аналіз результатів дослідження,...
- У процесі дослідження було встановлено...
- Як видно з табл. 2.1,...
- З даних, наведених у табл. 2.2, бачимо, що...
- У табл. 2.3 висвітлюється певна тенденція, а саме:...
- У табл. 2.4 відображено, що...
- Наступний крок у вивченні... передбачав аналіз результатів застосування методики...

- Було проведено аналіз відповідей...
- Констатовано, що...
- Отже, можна констатувати...
- Слід наголосити, що...
- Отримані дані свідчать про те,...
- Встановлено, що приблизно половина досліджуваних...
- Лише незначна кількість досліджуваних...
- Привертає увагу той факт, що майже половина досліджуваних...
- Подібні результати отримано...
- Виявлено...
- Визначено...
- Проаналізовано...
- Зафіксовано...
- За результатами дослідження можна припустити, що...
- Щодо окремих проявів досліджуваного явища було встановлено, що...
- Важливим моментом нашого дослідження стало визначення...
- Результати дослідження дали змогу встановити...
- Наступним етапом дослідження стало вивчення...
- Це підтверджується й даними, отриманими за опитувальником...
- На наступному етапі констатувальної частини емпіричного дослідження було проаналізовано...
- Водночас привертає увагу той факт...
- Так, зокрема, простежується...
- Загалом, аналіз результатів дослідження дав можливість виявити...
- Отже, можна говорити про те,...
- Узагальнення результатів дослідження... дає можливість...

Лексичні засоби для опису результатів математичної статистики

- За результатами кластерного аналізу...
- За результатами кореляційного аналізу...
- За результатами дослідження було виявлено статистично значущі відмінності...
- У цілому, не виявлено статистично значущих відмінностей...
- За критерієм χ^2 було досліджено...
- За критерієм χ^2 проаналізовано також особливості...

Отже, завдяки використанню спеціальної термінології студенти мають можливість у короткій та лаконічній формі наводити розгорнуті визначення і характеристики наукових фактів, понять, процесів, явищ, що досліджувалися в процесі виконання дипломної роботи. Лексичні засоби для викладу змісту в теоретичній та емпіричній частинах диплома дають змогу досягти максимальної лаконічності викладу змісту роботи.

1.5. Типові помилки у написанні та оформленні дипломної роботи

1. Зміст не відповідає темі дипломної роботи або не розкриває її в основній частині.
2. У сформованих розділах (підрозділах) не розкрито реальну проблемну ситуацію, стан об'єкта.
3. Мета дослідження не пов'язана з проблемою, сформульована абстрактно, не описано специфіку об'єкта і предмета.
4. Автор не виявив самостійності, робота є компіляцією або плагіатом.
5. Не зроблено глибокого і всебічного аналізу сучасних офіційних і нормативних документів, нової спеціальної літератури (за останні 5–7 років) з теми дослідження.
6. Аналітичний огляд вітчизняних і зарубіжних публікацій з теми роботи має форму анотованого списку і не відображає рівня досліджуваності проблеми.
7. Не розкрито зміст та організацію особистого експериментального дослідження, поверхово висвітлено стан практики.
8. Обрані методики дослідження не дають змогу повністю дослідити всі аспекти заявленої проблематики.
9. Кінцевий результат не відповідає меті дослідження, висновки не відповідають поставленим завданням.
10. У роботі відсутні посилання на першоджерела або вказані не ті, з яких запозичено інформацію.
11. Бібліографічний опис джерел не відповідає вимогам державного стандарту.
12. Відсутні власні погляди автора на проблему та способи її вирішення.
13. Обсяг та оформлення роботи не відповідають встановленим вимогам.

РОЗДІЛ 2

ПІДГОТОВКА, ПОРЯДОК ТА ПРОЦЕДУРА ЗАХИСТУ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

2.1. Підготовка до захисту дипломної роботи

Студентам для виконання дипломного дослідження призначаються наукові керівники. Керівництво написанням дипломних робіт доручається компетентним викладачам у галузі психології і таким, які мають науковий ступінь і/або вчене звання професора чи доцента.

Кафедра загальної та практичної психології, як випускова зі спеціальності «Психологія», здійснює контроль за написанням дипломних робіт. З цією метою не менше 1–2 разів на семестр на засіданні кафедри керівники звітують про перебіг написання студентами дипломних робіт.

Виконана дипломна робота подається науковому керівникові не пізніше ніж за один місяць до попереднього захисту.

Для контролю на стадії завершення дипломних робіт випускаючою кафедрою створюється спеціальна комісія. До складу комісії входять керівник дипломної роботи та не менше трьох викладачів кафедри.

Комісія проводить попередній захист дипломних робіт і робить висновок про можливість подання їх до захисту перед засіданням ДЕК. Не пізніше ніж чотири тижні до початку роботи ДЕК на кафедрі відбувається попередній захист, на якому студент уперше здійснює комплексний виклад основних положень роботи, звертає увагу на досягнуті наукові результати, наукову новизну, відповідає на запитання й зауваження членів приймальної комісії кафедри, обґрунтовує свою позицію з того чи іншого питання дипломного дослідження. За наслідками детального обговорення дипломної роботи кафедра рекомендує/не рекомендує роботу до захисту. Якщо студент не з'явився на попередній захист без поважних причин, кафедра має право не допустити його до захисту як такого, що не виконує навчальний план.

Студент зобов'язується:

- обрати тему дипломної роботи;
- вчасно і систематично з'являтися на консультації до наукового керівника;
- самостійно під керівництвом наукового керівника здійснювати дипломне дослідження;
- брати участь у студентській науково-практичній конференції «Дні науки» та інших наукових конференціях;

- за два тижні до захисту дипломної роботи подати на кафедру загальної та практичної психології готову роботу, відповідно оформлену, прошиту, з відгуком наукового керівника та зовнішньою рецензією.

Умови допуску студента до захисту дипломної роботи:

- вчасно затверджені тема бакалаврської/магістерської дипломної роботи і науковий керівник;
- відсутність академічної та інших видів заборгованості перед навчальним закладом;
- успішний передзахист дипломної роботи;
- наявність оформленої за всіма вимогами та прошитої відповідним чином дипломної роботи;
- наявність відгуку наукового керівника і зовнішньої рецензії на дипломну роботу (після перегляду дипломної роботи рецензент складає письмовий висновок на спеціальному бланку).

До захисту дипломної роботи студент готує *довідь* (до 10 хв). У ній мають бути висвітлені такі питання дипломної роботи:

- обґрунтування актуальності теми дослідження;
- мета, завдання, об'єкт, предмет;
- методи дослідження;
- результати дослідження;
- основні висновки та рекомендації щодо впровадження результатів дослідження.

У доповіді повинні міститися також і відповіді на зауваження наукового керівника і рецензента. Доповідь може супроводжуватися ілюстраціями, таблицями, графіками, презентаціями тощо.

Вимоги до презентації

Презентація виступу на захисті дипломної роботи зазвичай не повинна перевищувати 20–22 слайдів (максимум 2 слайди на хвилину промови). Тло слайдів презентації бажано обрати одне для всієї презентації. Можна скористатися шаблонами, які містить програма. Бажано, щоб кольори схем, діаграм, малюнків були яскравішими за тло, а отже, краще використовувати світле тло з невеликою кількістю декоративних елементів.

Ефекти анімації мають допомагати сприйманню інформації, а не бути самоціллю і не відволікати увагу слухачів від змісту презентації.

Бажано не використовувати складних прописних шрифтів, розмір шрифтів має бути не менше, ніж 20–22 pt. В одному слайді доцільно вміщувати не більше, ніж 12–15 рядків тексту.

Презентація виступу повинна містити:

- короткий теоретичний вступ (проаналізувати стан розробки проблеми) (1–2 слайди);
- мета та завдання дослідження (1 слайд);
- об'єкт та предмет дослідження (1 слайд);
- методи та методики дослідження (1 слайд);
- результати теоретичного аналізу проблеми (2–3 слайди);
- опис результатів емпіричного дослідження (4–6 слайдів);
- практичні розробки (програми тренінгу, рекомендації) (2–4 слайди);
- висновки (1–2 слайди).

Класичні помилки презентації:

- забагато слайдів;
- забагато матеріалу на слайді;
- дуже швидко йдуть слайди;
- малий шрифт;
- тло слайду (шаблон) зливається з текстом або надміру яскраве, відволікає увагу;
- надмірне «декорування»;
- невиправдане використання ефектів анімації;
- той, хто виступає, читає текст зі слайду;
- той, хто виступає, говорить до екрана.

2.2. Рецензування дипломної роботи

До дипломної роботи додаються письмовий відгук наукового керівника та рецензія одного з провідних учених інших навчальних закладів чи наукових установ.

Відгук наукового керівника — це письмовий виклад думки особи, яка здійснює безпосереднє керівництво підготовкою та написанням дипломної роботи щодо актуальності, повноти, завершеності, наукової новизни та практичної цінності роботи, а також щодо особистого внеску студента в розроблення порушених у роботі проблем.

У відгуку науковий керівник звертає увагу на такі **складові дипломної роботи**:

- актуальність обраної теми;
- досягнення мети та якість виконання завдань роботи;
- оцінка наукового рівня змісту роботи;
- можливість застосування результатів дослідження;
- ступінь практичного значення результатів;

- рівень підготовки автора до виконання професійних обов'язків;
- ступінь самостійності у виконанні роботи;
- уміння працювати з джерелами інформації;
- ступінь оволодіння методами дослідження;
- повноту та якість розробки теми;
- логічність, послідовність, аргументованість, грамотність викладення матеріалу;
- відповідність роботи встановленим вимогам.

Рецензія – довільний аналіз та критична оцінка дипломної роботи. На кожну дипломну роботу надається одна рецензія. Вона містить заголовок дипломної роботи, коротке перерахування основних питань, позитивні і негативні враження, оцінку актуальності, практичної значимості.

Рецензентами призначаються особи з числа провідних науково-педагогічних працівників або науковців певного фаху академії та профільних (педагогічних та психологічних галузей) вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, які мають науковий ступінь та/або вчене звання, стаж роботи яких становить не менше десяти років, а також психологів та педагогів, що практикують.

Кандидатура рецензента визначається начальником (завідувачем) кафедри, за якою закріплено студента для написання дипломної роботи.

Рецензія на дипломну роботу надається в письмовій формі, вона має відображати:

- ступінь відповідності теми і змісту роботи;
- актуальність дослідження;
- ефективність використаної методики наукового пошуку;
- рівень використання набутих у процесі навчання теоретичних знань;
- обізнаність у сучасних дослідженнях з проблематики, критичність аналізу публікацій, представлених у літературі та інших інформаційних джерелах;
- ступінь повноти розкриття теми;
- наявність емпіричного матеріалу, зокрема зібраного самим автором роботи;
- достовірність результатів, перспективність та обґрунтованість висновків;
- стиль викладу та оформлення роботи;
- недоліки роботи;
- пропозиції щодо оцінки.

Негативна рецензія не є підставою для недопущення дипломної роботи до захисту, але враховується при її оцінюванні.

2.3. Подання дипломної роботи до захисту

До захисту допускаються дипломні роботи студентів, які виконали всі вимоги навчального плану, пройшли і захистили передбачену навчальним процесом практику, подали у встановлений термін роботу, позитивний відгук і рецензію на неї. Дипломна робота подається у вигляді спеціально підготовленого рукопису у твердій палітурці в одному примірнику.

Для захисту дипломних робіт наказом ректора ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» створюється комісія за основними напрямками наукових досліджень з числа найбільш кваліфікованих науково-педагогічних працівників, із залученням науковців, представників практичних підрозділів, у складі голови, трьох членів та секретаря. У роботі комісії з правом дорадчого голосу можуть брати участь наукові керівники та рецензенти дипломних робіт.

Термін подання дипломної роботи до ДЕК – не пізніше ніж за два тижні до захисту. Для захисту дипломних робіт до комісії подаються:

- витяг з протоколу засідання кафедри, на якому розглядалося питання щодо допуску до захисту;
- відгук наукового керівника;
- рецензія.

До комісії можуть подаватися й інші матеріали, які характеризують наукову і практичну цінність виконаної дипломної роботи: друковані статті за темою роботи; тези наукових доповідей; документи, що вказують на практичне застосування роботи тощо.

Дипломна робота не допускається до захисту, якщо:

- без узгодження за встановленою процедурою було внесено зміни до назви теми;
- порушено встановлені терміни подання роботи на розгляд рецензента, засідання кафедри чи комісії;
- є невідповідність між назвою теми і змістом роботи;
- встановлено факт плагіату чи компіляції;
- суттєво порушено вимоги щодо оформлення роботи;
- відсутні відгук наукового керівника чи рецензія.

2.4. Захист дипломної роботи

Захист дипломної роботи проводиться на відкритому засіданні ДЕК за обов'язкової присутності голови комісії. Порядок роботи комісії затверджується головою ДЕК. Процедура захисту дипломних робіт є публічною, з присутністю всіх охочих.

Послідовність проведення процедури захисту дипломної роботи:

- представлення студента членам ДЕК;
- виступ автора дипломної роботи;
- питання членів ДЕК і присутніх до автора;
- відповіді на запитання членів ДЕК і присутніх;
- оголошення відгуку наукового керівника та рецензії на дипломну роботу;
- відповіді автора на зауваження наукового керівника і рецензента;
- виступ наукового керівника;
- загальна дискусія;
- завершальний виступ студента;
- підведення підсумків захисту на закритому засіданні ДЕК;
- публічне оголошення результатів захисту (здійснюється в день захисту після оформлення протоколу засідання ДЕК).

Засідання комісії із захисту дипломних робіт оформляються протоколом.

На захисті студент виступає із заздалегідь підготовленою доповіддю і у довільній формі висвітлює такі питання:

- обґрунтування актуальності теми дослідження;
- мету й завдання роботи;
- об'єкт, предмет дослідження;
- основні методи дослідження;
- методологічну основу роботи;
- практичну цінність отриманих результатів роботи;
- перспективні напрями вивчення і розвитку обраної проблеми.

У виступі мають міститися також відповіді на основні зауваження наукового керівника і рецензентів. Для кращого сприймання присутніми матеріалу бажано візуалізувати виступ власними таблицями, діаграмами, графіками тощо. Успішний виступ на захисті передбачає дотримання певних правил, зокрема:

- упевненість і вільне володіння текстом;
- логічність, зрозумілість і доступність сприймання;
- помірна завантаженість виступу цифрами і фактами;
- конкретність і лаконічність відповідей на запитання та зауваження;
- дотримання регламенту.

Після виступу студента члени комісії ставлять запитання, пов'язані з темою дипломної роботи, перспективами її розвитку та впровадження результатів, зокрема, спрямовані на виявлення загального рівня теоретичних знань з

проблематики; рівня самостійності; перевірку обґрунтованості пропозицій і висновків.

Після обговорення підсумків захисту на закритому засіданні ДЕК виноситься її рішення. У разі незгоди між членами ДЕК думка голови є вирішальною. Рішення комісії оголошується її головою в той самий день.

2.5. Критерії оцінювання дипломної роботи

Дипломна робота, як самостійне навчально-наукове дослідження має виявити рівень загальнонаукової та спеціальної підготовки студента, його здатність застосовувати отримані знання під час вирішення конкретних проблем, його схильність до аналізу та самостійного узагальнення матеріалу з теми.

Підсумкову, диференційовану за чотирибальною шкалою, оцінку дипломної роботи визначає державна екзаменаційна комісія, її рішення є остаточним і оскарженню не підлягає.

У процесі визначення оцінки враховується низка важливих показників якості дипломної роботи:

змістові аспекти роботи:

- актуальність обраної теми дослідження;
- спрямованість роботи на розробку реальних практичних рекомендацій;
- відповідність логічної побудови роботи поставленим цілям і завданням;
- широта й адекватність методологічного та діагностичного апарату;
- наявність альтернативних підходів до вирішення визначених проблем;
- рівень обґрунтування запропонованих рішень;
- ступінь самостійності проведення дослідження;
- розвиненість мови викладення роботи та її загальне оформлення.

якість захисту роботи:

• уміння стисло, послідовно й чітко викласти сутність і результати дослідження;

- здатність аргументовано захищати свої пропозиції, думки, погляди;
- загальний рівень підготовки студента;
- володіння культурою презентації.

Основні умови одержання оцінки

Відмінно. Дипломна робота є бездоганною: містить елементи новизни, має практичне значення, доповідь логічна і коротка, проголошена вільно, зі знанням справи, відгук і рецензія позитивні, відповіді на запитання членів ДЕК правильні і стислі.

Добре. Тему роботи розкрито, але є окремі недоліки непринципового характеру: в теоретичній частині поверхово зроблено аналіз літературних джерел,

елементи новизни чітко не подано, є окремі зауваження в рецензії та відгуках, доповідь логічна, проголошена вільно, відповіді на запитання членів ДЕК здебільшого правильні, оформлення роботи в межах встановлених вимог.

Задовільно. Тему дипломної роботи переважно розкрито, але є недоліки змістового характеру: нечітко сформульовано мету роботи, теоретичний розділ має виражений компілятивний характер, наукова полеміка відсутня, в аналітичній частині є надлишок елементів описовості, добір інформаційних матеріалів (таблиці, графіки, схеми) не завжди обґрунтований, заходи і пропозиції, що містяться в третьому розділі, обґрунтовані непереконливо, рецензія і відгуки містять окремі зауваження, доповідь прочитана за текстом, не всі відповіді на запитання членів ДЕК правильні або повні. Є зауваження щодо оформлення дипломної роботи.

Незадовільно. Нечітко сформульовано мету дипломної роботи. Розділи погано пов'язані між собою. Відсутній критичний огляд сучасних літературних джерел. Аналіз виконано поверхово, переважає описовість на шкоду системності і глибині. Пропоновані заходи вирішення досліджуваної проблеми випадкові, обґрунтування теми роботи неповне. Оформлення роботи не відповідає встановленим вимогам. Ілюстрації до захисту відсутні. Відповіді на запитання членів ДЕК неточні або неповні.

Дипломна робота до захисту не допускається. Подана науковому керівникові на перевірку або на будь-який подальший етап проходження з порушенням строків, установлених регламентом. Написана на тему, яку своєчасно не було затверджено наказом по університету. Виконана не самостійно. Структура не відповідає вимогам. Відсутнє обґрунтування пропонованих заходів. Не оформлена відповідно до встановлених вимог.

РОЗДІЛ 3

ПІДГОТОВКА НАУКОВОЇ СТАТТІ ЗА ТЕМОЮ МАГІСТЕРСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Вимоги до оформлення наукової статті

Однією із форм письмового оформлення результатів наукового дослідження є наукова стаття. **Наукова стаття** – один із основних видів публікацій. Вона містить виклад проміжних або кінцевих результатів наукового дослідження, висвітлює конкретне окреме питання за темою магістерської роботи, фіксує науковий пріоритет автора, робить матеріал роботи надбанням фахівців.

Студенти освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» спеціальності «Психологія» мають підготувати і подати для розміщення в електронному журналі Університету менеджменту освіти статтю за темою магістерської дипломної роботи. Електронний журнал, в якому розміщуються наукові статті за результатами проведення студентської науково-практичної конференції «Дні науки», виходить один раз на рік.

Наукова стаття подається разом із дипломною роботою на захисті.

Оформлення статті:

- матеріал статті повинен бути підготовлений на комп'ютері і роздрукований на принтері. До матеріалів має додаватися диск зі статтею, яку набрано в текстовому процесорі MS Word for Windows (примірник + диск);
- розмір аркуша – А4; шрифт – Times New Roman, розмір шрифту – 14 кегель, текст набрано через 1,5 інтервала;
- поля: *ліворуч* – 30 мм, *праворуч* – 15 мм, *знизу* – 20 мм, *угорі* – 20 мм.

Подана до друку стаття має містити:

- У правому куті прізвище, ініціали (у називному відмінку виділити жирним прямим) студента, група; прізвище, ініціали наукового керівника, його науковий ступінь, вчене звання.
- Назва статті пишеться посередині прописними літерами, виділити жирним, трьома мовами: українською, російською та англійською.
- Анотація (виділити жирним) повинна мати обсяг 600–800 друкованих знаків (з пробілами), в ній коротко викладається актуальність статті, мета, зміст, перспективи подальших досліджень трьома мовами: українською, російською та англійською.
- Ключові слова: (з абзацу виділити жирним) перелік ключових слів (бажано від трьох до восьми, не виділяти жирним).

- Текст статті має бути обсягом не менше ніж 12 сторінок по 1800 знаків без пробілів на кожній з них. Загалом стаття має містити не менше 25 000 знаків із пробілами.

- До друку приймаються лише ті наукові статті (науковою вважається стаття, яка містить результат теоретичного або експериментального дослідження і призначена для наукового видання), які мають такі обов'язкові елементи:

- ✓ постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- ✓ аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання певної проблеми, на які спирається автор;

- ✓ відокремлення невирішених ще частин загальної проблеми, яким присвячується стаття;

- ✓ формулювання мети статті (постановка завдання);

- ✓ виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- ✓ висновки з певного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

- Список використаної літератури розміщується після тексту статті (посередині виділити жирним). Кількість літературних джерел має становити не менше п'яти та не більше п'ятнадцяти). Посилання на підручники, навчальні посібники, газети та ненаукові журнали є некоректними.

- Написи на рисунках виконують шрифтом основного тексту та розміру. Рисунки підписують і нумерують (якщо їх більше ніж один) під рисунком посередині сторінки, розмір шрифту –14.

- Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі Word з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці та її заголовок – 14. Заголовки таблиць розміщують посередині сторінки, напівжирним прямим накресленням, а нумерацію таблиць (якщо їх більше, ніж одна) – із правого боку сторінки.

УВАГА! Стаття подається на кафедру в електронному та друкованому вигляді **за підписом наукового керівника**. Електронні файли, які надає автор на кафедру, мають позначатися: прізвище автора, стаття.

Ім'я та прізвище студента, група
Науковий керівник
(ПІБ, науковий ступінь)

НАЗВА СТАТТІ

Анотація.

Ключові слова:

Трьома мовами:
українською,
російською, англійською

Текст статті.

Постановка проблеми. ...

Стан розробки проблеми. ...

Мета статті. ...

Виклад основного матеріалу. ....

Висновки. ...

ЛІТЕРАТУРА

3.2. Участь студентів у наукових масових заходах

В Університеті менеджменту освіти постійно проводяться наукові конференції, науково-методологічні семінари, «круглі столи», до яких залучаються студенти, молоді учені, аспіранти, докторанти. Науково-практичні масові заходи в Університеті проводяться з метою здійснення комплексного наукового розгляду сучасного стану соціально-політичних, педагогічних, економічних наук в Україні та світі.

Кожного року в Інституті менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» проводиться студентська конференція «Дні науки», в якій студенти беруть активну участь: готують наукові статті для публікації в електронному журналі «Студентський альманах»; виступають з доповідями на секціях.

Усний виклад результатів дослідження набуває форм наукової доповіді або повідомлення про отримані результати. Нерідко усний виклад наукових результатів супроводжується письмовим викладом основних позицій доповіді чи виступу, що має назву тез виступу чи доповіді.

Тези (гр. *thesis* – положення, твердження) – це коротко, точно, послідовно сформульовані основні ідеї, думки, положення наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці.

Доповідь – документ, у якому викладаються певні питання, даються висновки, пропозиції. Вона призначена для усного (публічного) прочитання та обговорення.

Наукова доповідь – це публічно виголошене повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми (теми, питання). Структура тексту доповіді практично аналогічна плану статті:

- **вступ** (зазначаються підстави, причини, проблемна ситуація, що зумовило потребу написання доповіді);
- **основна частина** (аналізується сучасний стан проблеми, наводяться аргументи, обґрунтовується основна ідея автора);
- **підсумки** (висновки, рекомендації, пропозиції).

Обсяг доповіді становить 8–12 сторінок (до 30 хвилин). Якщо доповідь складається з 4–6 сторінок, вона називається **повідомленням**. Значну частину матеріалу можна викласти у вигляді презентації. У презентації зазвичай подають: алгоритми, структуру системи дослідження, схему експерименту, виявлені залежності у табличній або графічній формах тощо. У такому випадку в доповіді викладають коментарі до ілюстративного матеріалу. Це дає змогу скоротити її обсяг. Доповідач також повинен реагувати на попередні виступи за темою його доповіді. Полемічний характер доповіді викликає інтерес слухачів і підвищує їхню активність.

Тези доповіді – це опубліковані до початку наукової конференції (з'їзду, симпозіуму) попередні матеріали, що містять виклад основних аспектів наукової доповіді. Вони фіксують науковий пріоритет автора, містять матеріали, не викладені в інших публікаціях.

Рекомендований обсяг тез наукової доповіді становить дві-три сторінки машинописного тексту через 1 чи 1,5 інтервали. Схематично структура тез наукової доповіді виглядає так: теза – обґрунтування – доказ – аргумент – результат – перспективи.

У процесі підготовки тез наукової доповіді слід дотримуватися таких правил: у правому верхньому куті розміщують прізвище автора та його ініціали; за потреби вказують інші дані, які доповнюють відомості про автора (студент, магістрант, викладач, місце роботи або навчання); назва тез доповіді стисло відбиває головну ідею, думку, положення.

Виклад суті доповіді доцільно здійснювати у такій послідовності:

- актуальність проблеми;
- стан розробки проблеми;
- наявність проблемної ситуації між необхідністю її вивчення, удосконалення та сучасним станом її розробки та втілення;

- основна ідея, положення, висновки дослідження, якими методами це досягнуто, основні результати дослідження, їх значення для розвитку теорії та/або практики.

Посилання на джерела, цитати в тезах доповіді використовуються дуже рідко. Дозволяється включати цифровий, фактичний матеріал.

Формулювання кожної тези починається з нового рядка. Кожна теза містить самостійну думку, що висловлюється в одному або кількох реченнях. Виклад суті ідеї чи положення здійснюється без наведення конкретних прикладів.

Виступаючи на науковій конференції (з'їзді, симпозіумі), можна послатися на опубліковані тези доповіді і зупинитися на одній з основних (дискусійних) тез. Тези засвідчують апробацію результатів наукового дослідження.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

- **Базова вища освіта** – освітній рівень вищої освіти особи, який характеризує сформованість її інтелектуальних якостей, що визначають розвиток особи як особистості і є достатніми для здобуття нею кваліфікацій за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра.

- **Бакалавр** – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти або неповної вищої освіти здобула базову вищу освіту, фундаментальні і спеціальні уміння та знання щодо узагальненого об'єкта праці (діяльності), достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності. Підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра може здійснюватися на основі освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста. Особи, які в період навчання за освітньо-професійною програмою підготовки бакалавра у вищих навчальних закладах другого – четвертого рівнів акредитації припинили подальше навчання, мають право за індивідуальною програмою здобути освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста за однією із спеціальностей, відповідних напряму підготовки бакалавра, у тому самому або іншому акредитованому вищому навчальному закладі.

- **Повна вища освіта** – освітній рівень вищої освіти особи, який характеризує сформованість її інтелектуальних якостей, що визначають розвиток особи як особистості і є достатніми для здобуття нею кваліфікацій за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра.

- **Магістр** – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності. Підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістра може здійснюватися на основі освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста. Особи, які в період навчання за освітньо-професійною програмою підготовки магістра припинили подальше навчання, мають право за індивідуальною програмою здобути освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста за такою ж або спорідненою спеціальністю у тому самому або іншому акредитованому вищому навчальному закладі.

- **Дипломна робота** – це кваліфікаційна робота, яка готується з метою публічного захисту й здобуття академічного ступеня бакалавра або магістра, є самостійним науковим експериментальним дослідженням. У дипломній роботі розглядається певна наукова або науково-практична проблема, узагальнюються та критично осмислюються теоретичні й практичні основи дослідження, обґрунтовуються його мета і конкретні теоретичні й практичні завдання, визначається методика дослідження, аналізується конкретний фактичний матеріал, узагальнюються основні результати дослідження, його новизна і теоретичне й практичне значення, акцентується увага на авторських версіях розв'язання нових наукових проблем.

- **Конференція** [лат. *conferentia*] – збори, нарада представників держав, партійних, громадських, наукових організацій.

- **Конгрес** [congressus – зустріч, збори] – з'їзд, нарада з широким представництвом, переважно міжнародного характеру.

- **Симпозіум** [лат. *symposium* – бенкет] – нарада з певних наукових питань за участю фахівців різних країн.

- **Форум** [лат. *forum* – площа, двір] – широкі представницькі збори – з'їзд, конгрес, конференція.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеев И. С. Наука / И. С. Алексеев // Философский энциклопедический словарь. – 2-е изд. / под ред. С. С. Аверинцева [и др.] – М.: Советская энциклопедия, 1989. – С. 393–395.
2. Анастаси А. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урбина. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.
3. Бондарчук О. І. Організація наукового дослідження : навч.-метод. комплекс / О. І. Бондарчук, Н. Н. Дембицька, В. В. Москаленко. – К., 2006. – 68 с.
4. Библиографическая запись. Заголовок. Общие требования и правила составления : Межгос. стандарт: ГОСТ 7.80 – 2000. – Введ. 07.01.01. – Минск, 2000. – 7 с.
5. Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления: ГОСТ 7.1–84 – 2000. – Введ. 01.01.86. – М.: Изд-во стандартов, 2000. – 71 с.
6. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень : підручник / М. Т. Білуха. – К.: АБУ, 2002. – 480 с.
7. Видання. Основні види та визначення: ДСТУ 3017–95. – Введ. 23.05.95. – К.: Держстандарт України, 1995. – 45 с.
8. Волков Ю. Г. Диссертация : подготовка, защита, оформление : практик. пособие / Ю. Г. Волков. – М.: Гардарики, 2002. – 160 с.
9. Герасимов И. Г. Структура научного исследования / И. Г. Герасимов. – М., 1992. – 185 с.
10. Грушко В. І. Методичні рекомендації до написання дипломної роботи магістра / В. І. Грушко, В. С. Міщенко, О. С. Любунь. – К: Ін-т економіки та права «КРОК», 2001. – 26 с.
11. Добров Г. М. Наука о науке / Г. М. Добров ; отв. ред. Н. В. Новиков. – 3-е изд., доп. и перераб. – К.: Наук. думка, 2000. – 304 с.
12. Клименюк О. В. Логіка обґрунтування актуальності проблеми / О. В. Клименюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – Вип. 6. – С. 43–56.
13. Колесникова В. Ф. Методичні рекомендації до виконання і захисту дипломних робіт студентами напряму підготовки 6.030102 «Психологія» / В. Ф. Колесникова. – К.: ІПК ДСЗУ, 2013. – 53 с.
14. Корнилова Т. В. Экспериментальная психология: теория и методы / Т. В. Корнилова. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 381 с.

15. Малик Я. Й. Магістерська робота: методика написання, правила оформлення і порядок захисту : метод. рек. / Я. Й. Малик. – Л.: ЛРІДУ УАДУ, 2002. – 48 с.
16. Методы исследований и организация экспериментов / под ред. проф. К. П. Власова. – Х.: Гуманитар. центр, 2002. – 256 с.
17. Методичні рекомендації до написання і оформлення кваліфікаційних робіт / упор.: Н. В. Крохмаль, Г. О. Нестеренко. – К., 2008. – 52 с.
18. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: статист. зб. / Державний комітет статистики України. – К.: Держстандарт України, 2002. – 316 с.
19. Положення про кваліфікаційну роботу в Національній академії внутрішніх справ / уклад.: В. І. Шакур, А. Г. Лапко, Ю. Б. Ірхін [та ін.]. – К.: НАВС, 2011. – 40 с.
20. Порядок подання навчально-методичної, науково-методичної, наукової літератури, підручників, навчальних посібників та монографій на розгляд науково-методичної ради Університету менеджменту освіти : метод. рек. / НАПН України, ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти»; упоряд. Є. Р. Чернишова. – К., 2011. – 104 с.
21. Ріктор Т. Л. Методичні рекомендації до виконання дипломних робіт студентами освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» зі спеціальностей 8.050201 «Менеджмент організацій», 8.050109 «Управління персоналом і економіка праці» / Т. Л. Ріктор, Є. Р. Чернишова ; АПН України, Ун-т менедж. освіти. – К., 2010. – 2-ге вид., виправл. та допов. – Ч. II. – 56 с.
22. Семиченко В. А. Системно-структурне моделювання складних об'єктів у психолого-педагогічних дослідженнях / В. А. Семиченко // Післядипломна освіта в Україні. – Вересень, 2003. – С. 26–30.
23. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Г. С. Цехмістрова. – К., 2006. – 240 с.
24. Черній А. М. Дисертація як кваліфікаційна наукова праця : посібник / А. М. Черній. – К., 2005. – 232 с.
25. Черній А. М. Дисертація: методика написання, оформлення та захисту / А. М. Черній. – К.: Міленіум, 2007. – 316 с.
26. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – К., 2008. – 310 с.

Зразок оформлення титульного аркуша в дипломній роботі

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
Інститут менеджменту та психології**

**Попова Людмила Олегівна
студентка групи ПМ-14-Г1**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

**Дипломна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістр
із спеціальності 8.03010201 «Психологія»**

**Науковий керівник
доктор психологічних наук,
професор Лушин П. В.**

**Дипломна робота
допускається до захисту
рішенням кафедри загальної та
практичної психології
від «___»_____ 20__ р.
Протокол №_____
Зав. кафедри проф. Лушин П. В.**

Зразок пояснювальної записки до дипломної роботи магістра

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
Інститут менеджменту та психології

Кафедра загальної та практичної психології

Пояснювальна записка

до дипломної роботи
магістра

на тему

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

Виконав: студент __ курсу, групи _____
спеціальності 8.03010201 Психологія

_____
(прізвище та ініціали)
Керівник _____
(науковий ступінь, вчене звання)

_____
(прізвище та ініціали)
Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Київ – 2015 року

Бланк завдання на дипломну роботу студенту/календарний план

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»

Інститут менеджменту та психології

Кафедра загальної та практичної психології

Освітньо-кваліфікаційний рівень _____

Спеціальність _____
(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 20__ року

З А В Д А Н Н Я

НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи _____

Керівник роботи _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від “ ____ ” _____ 20__ року № _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані роботи _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

---

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Студент _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Бланк відгуку наукового керівника на дипломну роботу

ВІДГУК НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ

Студента _____

Шифр групи _____

Тема роботи _____

_____

Дата отримання „_____” _____ 20____ р.

Науковий керівник _____

(прізвище, ініціали, науковий ступінь, вчене звання)

1. Актуальність обраної теми _____

_____

_____

2. Досягнення мети та якість вирішення завдань роботи _____

_____

_____

_____

3. Оцінка наукового рівня змісту роботи _____

_____

_____

_____

4. Можливість застосування результатів дослідження _____

_____

_____

_____

5. Рекомендації щодо удосконалення роботи _____

_____

_____

_____

6. Загальна оцінка _____

_____

«_____» _____ 20____ р.

_____
(підпис наукового керівника)

Бланк рецензії на дипломну роботу

РЕЦЕНЗІЯ НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ

Студента _____

Шифр групи _____

Тема роботи _____

Дата отримання «____» _____ 20__ р.

Рецензент _____

(вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

1. Обґрунтування актуальності обраної теми _____

2. Відповідність методології проблемі дослідження _____

3. Науково-теоретичний рівень роботи _____

4. Якість і доцільність обраної методики стосовно основних етапів роботи
(стисла оцінка розділів роботи) _____5. Практична спрямованість роботи та можливість використання результатів
дослідження _____

6. Досягнення мети і якість виконання завдань роботи _____

7. Зауваження та рекомендації щодо вдосконалення роботи _____

8. Питання щодо захисту роботи _____

9. Загальна оцінка _____

«____» _____ 20__ р.

(підпис рецензента)

(підтвердження підпису рецензента)

Зразок оформлення змісту дипломної роботи

Зміст

ВСТУП	.....	3
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО МЕНЕДЖЕРА ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	5
	1.1. Психологічна готовність особистості до професійної діяльності як психологічна проблема	5
	1.2. Психологічні особливості професійної діяльності менеджера	14
	1.3. Зміст і структура психологічної готовності майбутнього менеджера до професійної діяльності	22
	.....	
	Висновки до першого розділу	30
РОЗДІЛ 2	ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО МЕНЕДЖЕРА ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	32
	2.1. Методика та організація дослідження особливостей психологічної готовності майбутнього менеджера до професійної діяльності	32
	2.2. Аналіз результатів дослідження особливостей психологічної готовності майбутнього менеджера до професійної діяльності	42
	2.3. Соціально-психологічні чинники психологічної готовності майбутнього менеджера до професійної діяльності	54
	Висновки до другого розділу	64
РОЗДІЛ 3	РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО МЕНЕДЖЕРА ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	66
	3.1. Умови розвитку психологічної готовності майбутнього менеджера до професійної діяльності	66
	3.2. Програма розвитку психологічної готовності майбутнього менеджера до професійної діяльності	76
	3.3. Аналіз ефективності впровадження програми	

розвитку психологічної готовності майбутнього менеджера до професійної діяльності	86
Висновки до третього розділу	95
ВИСНОВКИ	97
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	100
ДОДАТКИ	108

Орієнтовний перелік організацій, які здійснюють випуск інформаційних видань

1. Книжкова палата України
2. Український ін-т науково-технічної та економічної інформації (УкрІНТЕІ)
<http://www.uintei.kiev.ua>
3. Львівський державний центр науково-технічної і економічної інформації
<http://www.cstei.lviv.ua>
4. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського
5. Всеросійський ін-т науково-технічної інформації
6. Інститут проблем реєстрації інформації НАН України
<http://www.ipri.kiev.ua>
7. Національний інститут стратегічних досліджень <http://www.niss.gov.ua>
8. Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), Донецький філіал
<http://www.niss.dn.ua>
9. Національний інститут проблем міжнародної безпеки (Національний інститут українсько-російських відносин) <http://www.niisp.gov.ua>
10. Національна академія наук України <http://www.nas.gov.ua>
11. Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України
<http://www.socosvita.kiev.ua/>
12. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
<http://www.vmurol.com.ua/>
13. Донецький національний технічний університет
<http://donntu.edu.ua/russian/index.html>
14. Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка
<http://www.zspu.edu.ua>
15. Запорізький державний університет <http://www.zsu.edu.ua>
16. Інститут економіки та права «КРОК» <http://www.krok.edu.ua>
17. Київська духовна академія <http://www.collegium.org.ua>
18. Київський національний економічний університет <http://www.kneu.kiev.ua>
19. Київський національний лінгвістичний університет
<http://www.uniling.kiev.ua>
20. Львівський державний університет ім. Д. Галицького
<http://www.meduniv.lviv.ua>
21. Львівський національний університет ім. І. Я. Франка
<http://www.franko.lviv.ua>
22. Національний авіаційний університет <http://www.kiuca.kiev.ua>

23. Національний медичний університет ім. академіка О. О. Богомольця
<http://www.nmu.edu.ua>

24. Національний університет «Києво-Могилянська академія»
<http://www.ukma.kiev.ua>

25. Національний університет «Львівська політехніка»
<http://www.polynet.lviv.ua>

26. Полтавський державний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка
<http://www.pdpu.poltava.ua>

27. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна <http://www-ukr.univer.kharkov.ua>

28. Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького
<http://www.cdu.edu.ua>

ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Розробник: *Гусєв А. І., кандидат психологічних наук, доцент*

Теоретико-методологічні основи. Програму розвитку толерантності до невизначеності у студентів-психологів побудовано у формі серії тренінгових занять, в основу розробки їх покладено такі методологічні підходи та принципи:

- особистісно орієнтований підхід до навчання майбутніх психологів;
- принципи екофасилітаційної взаємодії П. В. Лушина [7];
- принципи та закони технології «Відкритий простір» Харісона Оуена [8].

Під час розробки змістового наповнення тренінгової програми ми спиралися на:

- елементи програми тренінгу з розвитку життєстійкості С. Мадді [6];
- розроблені нами прийоми групової роботи з ідентичністю осіб з залишковими явищами ДЦП (більш докладно [2]);
- вправи, розроблені нами для музикотерапевтичних занять з особами, що перебувають у місцях позбавлення волі (більш докладно [3–4]);
- авторський набір вправ та завдань, що моделюють невизначену ситуацію;
- авторські афоризми зі збірника «Суб'єктивності» [5].

Організація та проведення тренінгових занять.

Програму розраховано на заняття у групі від 12 до 15 осіб.

Враховуючи специфіку особистісно орієнтованого підходу до побудови програми, однією з обов'язкових вимог до підбору учасників тренінгової групи є присутність в ній осіб з різними рівнями сформованості показників толерантності до невизначеності (далі – ТН). Тому неодмінною умовою для учасників тренінгу є проходження діагностичного обстеження на рівень сформованості ТН за допомогою методик С. Баднера (адаптація Г. У. Солдатової та ін.) та Д. Маклейна (адаптація О. Г. Луковицької) (див. додатки 1, 2). При цьому нами встановлено, що спеціалізовані методики вимірювання толерантності до невизначеності є чутливими до емоційно-оцінної складової феноменологічного поля ТН (методики «Толерантність до невизначеності» С. Баднера) та діяльнісно-сислової складової ТН (шкала толерантності до невизначеності Д. Маклейна) [1].

Отримані дані також можна використати для контролю за ефективністю тренінгових занять у випадку проведення «вихідної» діагностики рівня сформованості ТН у учасників тренінгу.

Оскільки *головною метою* тренінгу є розвиток толерантності до невизначеності у студентів-психологів шляхом усвідомлення учасниками власних стратегій поведінки та психоемоційного стану в невизначених ситуаціях, то між заняттями необхідно витримувати кількадечну паузу для повноцінного осмислення того, що відбулося.

Програму розраховано на три комплексних восьмигодинних заняття.

Перше заняття присвячено виконанню традиційних процедур знайомства, презентацій себе та з'ясування очікувань учасників. Подальша робота концентрується на різноманітних аспектах розуміння учасниками групи феномену невизначеності та акумулюванні досвіду їхньої взаємодії з цим феноменом (стратегій поведінки у ситуаціях невизначеності).

З метою створення та підтримання у групі невизначеної атмосфери використовуються імпровізаційні вправи з арсеналу музикотерапії.

Друге заняття спрямоване на моделювання та програвання різних за причинами виникнення ситуацій невизначеності – від невизначеності, яку створює великий потік інформації, що сприймається, та невизначеності, яка виникає через використання імовірнісних підходів до схвалення рішення та здійснення вибору (рулетка, «орел чи решка»), до ситуації невизначеності з вибором професії та невизначеності тривалості власного життя.

Третє заняття присвячено вправам, спрямованим на розвиток спонтанності у поведінці, емоційних реакціях та тілесних рухах, а також вправам, спрямованим на переосмислення проблем, що виникають у кризових ситуаціях, пов'язаних з невизначеністю, із залученням здорового, з гумором сприйняття.

Кожне заняття завершується процедурою отримання «зворотного зв'язку» від учасників групи.

Далі представлено опис найцікавіших щодо висвітлення динаміки групового процесу результатів, а також проілюстровано їх описом вправ та завдань, які можна запропонувати до виконання учасникам тренінгу. При цьому ми наводитимемо приклади з власного узагальненого досвіду проведення подібних тренінгових занять.

У процесі *першого заняття* після процедури знайомства та з'ясування очікувань для обговорення учасниками групи як «рамкові основи» взаємодії в умовах невизначеності пропонуються «Чотири принципи» та «Один закон», запозичені нами з технології «Відкритий простір» Харісона Оуена. У скороченому вигляді сутність цих принципів зводиться до таких положень:

- Хто б не прийшов, це потрібні люди.
- Щоб не відбулося, це повинно було трапитися.
- Коли б це не розпочалося, це правильний час.
- Коли воно закінчується, воно закінчується.

Під «Законом двох ніг» розуміють твердження, що кожен індивід має дві ноги і має бути готовим до використання їх. Після обговорення сутності цих положень та їх розуміння учасниками групи пропонується виконати вправу «Оплески по колу», яка надає можливість у найпростіший спосіб змодельовати ситуацію невизначеності. Після обговорення вражень від виконання вправи кожному з учасників пропонують дати письмову відповідь на п'ять запитань стосовно власного розуміння поняття «невизначеність», причин виникнення таких ситуацій, власного ставлення до ситуації невизначеності, емоційних реакцій на такі ситуації та власних стратегій поведінки в них. Після того, як учасники заповнили аркуші з відповідями, їм було запропоновано відкласти аркуші та знову виконати один із варіантів вправи «Оплески по колу», знову повернутися до редагування та доповнення власних відповідей. Ця процедура повторювалася кілька разів. Наприкінці учасники озвучили (з фасилітативною допомогою ведучого) власні відповіді на запитання в режимі «мозкового штурму».

Досвід проведення подібних занять свідчить, що під невизначеними ситуаціями переважна більшість учасників, як правило, розуміє ситуації *відсутності або наявності варіантів здійснення вибору, схвалення рішення, нестачі або надлишку інформації, сумніву та непередбачуваності*. Зазначимо, що усі ці варіанти виникнення невизначених ситуацій збігаються з класифікаціями ситуацій невизначеності С. Бандера та Р. Нортон [9; 10].

Серед причин виникнення таких ситуацій називають: відсутність упевненості у тому, що буде зроблено правильний вибір, брак часу, відсутність засобів впливу на ситуацію, відсутність досвіду вирішення таких ситуацій, відсутність розуміння та підтримки, значущість результатів вибору. Ще називають *наявність внутрішнього конфлікту, відсутність мети та сенсу життя*. Названі причини виникнення кризових ситуацій практично повністю збігаються з причинами виникнення невизначених ситуацій з дослідження Крейтлера, Магуен та Крейтлер [10]: 1) ситуація може бути інтерпретована (пояснена) різними шляхами; 2) ситуація є складною для катетеризації; 3) ситуація містить суперечності чи конфлікт.

Уже на етапі первинного усвідомлення власних стосунків з невизначеністю учасники групи вказують на *сміслові причини* виникнення невизначених ситуацій і пов'язують такі ситуації з поняттям *кризи*, таким чином забезпечуючи собі автоматичний вихід на рівень відповідної проблематики, пов'язаної з проблемами

особистісних змін. Зазначимо додатково, що перелік причин виникнення ситуацій невизначеності підтверджує правильність обраної нами стратегії роботи з розвитку ТН через усвідомлення власних «стосунків» з такими ситуаціями.

Як правило, спектр думок щодо ставлення учасників групи до ситуації невизначеності охоплює усі можливі варіанти: від різкого неприйняття подібних ситуацій до зацікавленості та отримання насолоди від перебування у них. Спостерігається також ставлення до подібних ситуацій як до життєвого уроку, нейтрального (нормального) та як до можливості «відкрити для себе щось нове». Загалом, як можна очікувати, кількість негативних оцінок переважає приблизно у співвідношенні 2 до 1.

Амплітуду емоційних реакцій на факт перебування у ситуації невизначеності також представлено практично усім спектром можливих проявів: від почуття азарту до проявів депресивного стану. Називають також страх, хвилювання, сумніви, дискомфорт, скутість, важкість, розчарування у собі тощо. Але, на відміну від висловленого ставлення до ситуації невизначеності, емоційне реагування на неї є переважно негативним.

Серед засобів та стратегій вирішення таких ситуацій учасники називають: уміння «відпустити ситуацію», максимальне ознайомлення з ситуацією, відкладання вирішення ситуації на потім («на ранок»), звертання за порадою до оточуючих та фахівців, самостійний пошук виходу з ситуації, знаходження причини виникнення ситуації, інтуїтивне її вирішення, ухиляння від її вирішення, звертання до психостимулювальних засобів (алкоголю, наркотиків, паління).

Подальшу роботу можна спрямувати на усвідомлення в процесі обговорення власної моделі взаємин із ситуацією невизначеності та визначення найбільш ефективних стратегій опанування такими ситуаціями.

Слід також звернути окрему увагу на те, що у випадку висловлювання усвідомлюваного ставлення до ситуації невизначеності учасники групи демонструють вищий рівень толерантності до таких ситуацій, ніж під час опису власних емоційних реакцій на факт перебування в них.

Друге заняття присвячується моделюванню ситуацій невизначеності, усвідомленню власного досвіду перебування в таких ситуаціях та опанування ефективними стратегіями їх вирішення. Основними техніками, що використовуються у процесі заняття, є: адаптована до потреб нашого дослідження техніка «Реконструкція ситуацій» з програми тренінгу з розвитку життєстійкості С. Мадді. «При використанні цієї техніки акцент робиться на уявленні та вирішенні проблеми. Визначаються ситуації, що сприймаються як стресові (у нашому випадку – невизначені/кризові); кризові обставини розглядаються у розгорнутій перспективі. У процесі реконструкції ситуації учасник дізнається про

те, що він формує латентні припущення, які визначають, наскільки обставини сприймаються ним як стресові (невизначені) і які кроки можуть полегшити ситуацію. У межах реконструкції ситуації також використовувалось уявлення кращих та гірших альтернатив ситуації» [6, с. 23]; техніка драматизації ситуації, яка полягала в тому, що учасники в ролях розігрують запропоновані ними невизначені ситуації. Як розминки та ігрові паузи використовуються різноманітні вправи, спрямовані на моделювання невизначених ситуацій. Прикладом такої гри може слугувати вправа «Лічилки», сутність якої полягає в тому, що учасникам, які сидять обличчям до центру кола, пропонується пригадати й записати на окремому аркуші дитячу лічилку. Після цього вони обмінюються аркушами й за командою ведучого починають рахувати присутніх (подумки), починаючи з першого ліворуч. Уголос вони називають тільки ім'я того учасника, на якому лічилка закінчилася. Той відповідно припиняє участь у грі й повертається спиною до центру кола. Виграє той, хто залишився.

В узагальненому вигляді сюжети ситуацій, запропоновані учасникам групи для вирішення як невизначених, зводилися до кількох варіантів. Ситуації вибору між батьками в разі розлучення, ситуація вибору місця роботи та проживання в разі, якщо одному з членів родини запропонували вигідний контракт у іншій країні, ситуації вибору місця навчання, ситуація вибору нареченого та питання повернення до партнера, з яким раніше розійшлися.

У процесі реконструкції, програвання та обговорення ситуацій учасники визначають ряд особистісних якостей, які сприяють більш успішному опануванню ситуацій невизначеності, як правило, це здатність до імпровізації, спонтанність, здатність до фантазування, здатність до ігрових форм поведінки («акторство»), творчий підхід до вирішення проблеми.

Серед стратегій поведінки, які полегшують перебування у невизначених ситуаціях, виділяють: намагання проаналізувати причини виникнення ситуації, уміння наповнити час очікування якимись діями, що будуть відволікати від ситуації, або, навпаки, допомагати концентруватися на її вирішенні, різноманітні прийоми зняття емоційного напруження від проявів агресії та змінення оточення до намагання виговоритися; використання досвіду інших людей, заняття яким-небудь різновидом творчості, намагання не залишатися з ситуацією наодинці, уміння досягати стану «базового спокою».

Третє заняття спрямоване на розвиток спонтанності у поведінці, емоційних реакціях та тілесних рухах. Це заняття передбачає також вправи, спрямовані на переосмислення проблем, що виникають у кризових ситуаціях, пов'язаних з невизначеністю, із залученням здорового, з гумором сприйняття.

Як базові використано музикотерапевтичні вправи, спрямовані на розвиток спонтанності та здатності до імпровізації. Серед них: ритмічна імпровізація з використанням фольклорних та дитячих музичних інструментів (сопілки, тарілки, дрімби, маракаси, свістунця тощо); вільні танцювальні імпровізації та вільні рухи під різножанровий музичний супровід (використовуються твори класичного, естрадного та фольклорного жанрового спрямування, більшість з яких мають нетанцювальний характер); слухання музичних творів. Серед останніх слід звернути особливу увагу на фортепіанне виконання другої частини Сонати № 2, Сі-бемоль мінор Фредеріка Шопена («Поховальний марш»), під час прослуховування якої учасникам пропонується «зустрітися» з невизначеністю тривалості власного життя.

Потім учасники заняття ознайомлюються з кількома афоризмами з нашої збірки «Суб'єктивності», в яких надано приклад іронічного переосмислення кризових ситуацій життя. Після обговорення змісту цих афоризмів учасникам пропонується спробувати в такий само спосіб осмислити важливі категорії та поняття з власного життя, серед яких ними було виділено: історію, право, сміх, упевненість, нахабність, пораду, життя, задоволення, смерть, дружбу, родину, ненависть, заздрість, професію.

На завершальному етапі заняття ведучий отримує зворотний зв'язок щодо того, наскільки в перебігу занять справдились очікування учасників та як ці заняття вплинули на їхнє ставлення до невизначених ситуацій.

Після завершення тренінгової програми можна провести «вихідну» діагностику рівня сформованості ТН.

Література

1. Гусев А. И. К проблеме измерения толерантности к неопределенности / А. И. Гусев // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 1. – С. 21–28.
2. Гусев А. И. Развитие социальной и личностной идентичности лиц с остаточными явлениями ДЦП / А. И. Гусев // Актуальні проблеми психології. – Т. 3: Консультативна психологія і психотерапія : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. – Ніжин : МІЛАНІК, 2007. – Вип. 4. – С. 132–139.
3. Гусев А. И. Музыка за ґратами / А. И. Гусев // Наука і освіта. – 2004. – № 8–9. – С. 86–87.
4. Гусев А. И. Особливості застосування музикотерапії в роботі пенітенціарного психолога : метод. рек. / А. И. Гусев. – Одеса, 2003. – 27 с.
5. Гусев А. И. Субъективности [електронний ресурс] / А. И. Гусев. –

- Кировоград, 2000. – 45 с. – Режим доступа : <http://institut.smysl.ru/article/gusev.php>
6. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – М. : Смысл, 2006. – 63 с.
7. Лушин П. В. Экологичная помощь личности в переходной период: экофасилитация : монография / П. В. Лушин. – К., 2013. – 296 с.
8. Оуэн Х. Краткое руководство по технологии «Открытое пространство» [электронный ресурс] / Х. Оуэн ; пер. Е. Марчук. – Режим доступа : <http://www.openspaceworld.ru/links-rus.html>. – Назва з екрана.
9. Budner S. Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable / S. Budner // Journal of Personality. – 1962. – № 30. – P. 29–50.
10. Norton R. W. Measure ment of ambiguity tolerance / R. W. Norton // Journal of Personality Assessment. – 2002. – № 39(6). – P. 607–619.

Наукове видання

Університет менеджменту освіти НАПН України

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТІСНО
ОРІЄНТОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ
У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Методичні рекомендації підготували:

*Лушин П. В., Брюховецька О. В., Гусєв А. І., Катюк Я. Л.,
Карамушка В. І., Інжисєвська Л. А., Шевченко С. В.*

Редактор –

Коректор –

Комп'ютерна верстка – Васильченко Я. Й.

Здано до склад.

Видавництво Державного вищого навчального закладу

«Університет менеджменту освіти» НАПН України

вул. Артема, 52-А, м. Київ, 04053. т.: (044) 484-10-96

e-mail: rector@umo.edu.ua